

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

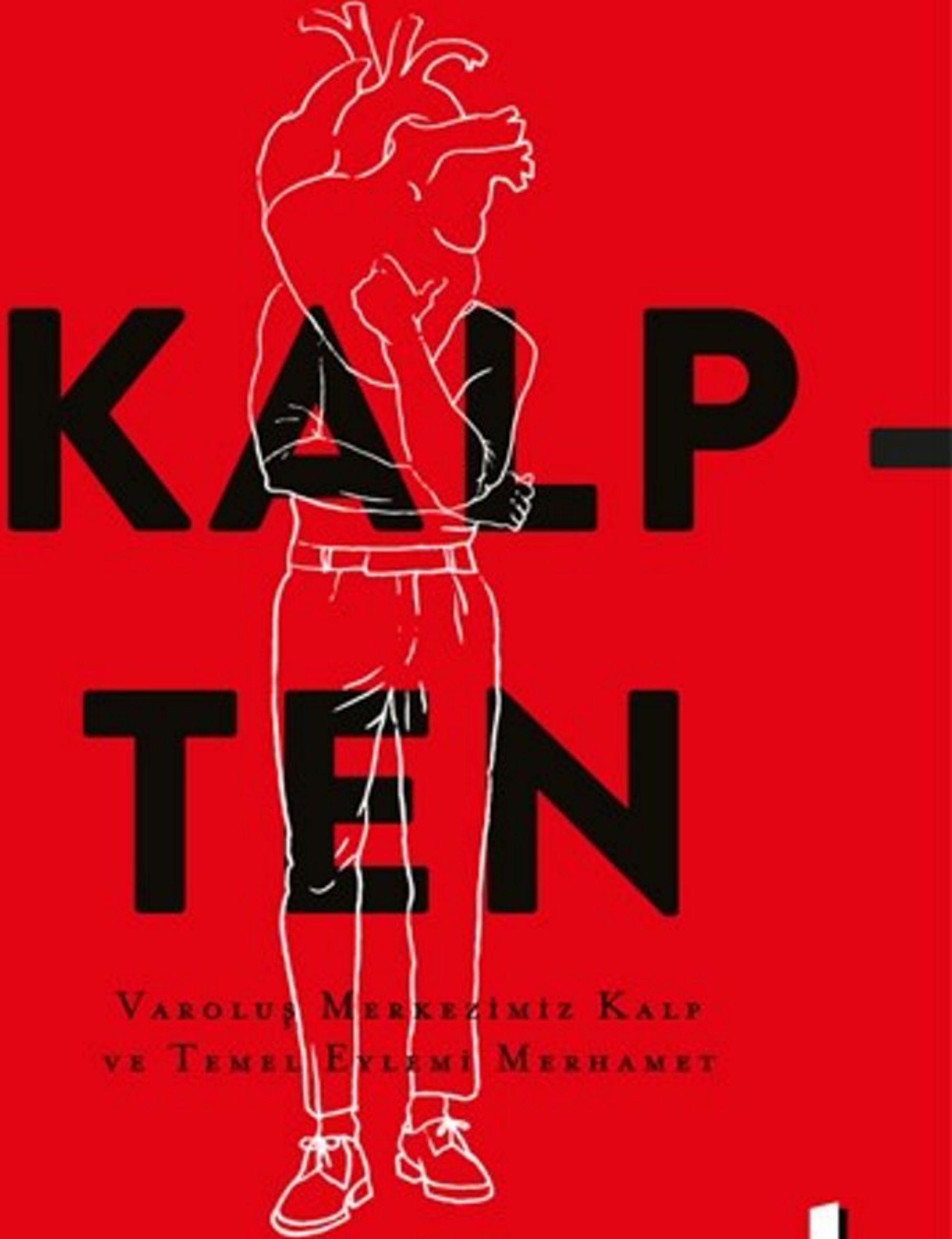
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

EROL GÖKA

VAROLUŞ MERKEZİMİZ KALP
VE TEMEL EYLEMİ MERHAMET

kitapyurdu.com

PROF. DR. EROL GÖKA

1959 yılında Denizli’de doğdu. Evli ve 5 çocuk babası. 1992’de psikiyatri doçenti, 1998’de Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi Psikiyatri Kliniği Şefi oldu. Halen Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Fakültesi Ankara Şehir Hastanesi Psikiyatri Kliniği Eğitim ve İdari sorumlusu. *Türkiye Günlüğü* dergisinin yayın; birçok tıp ve beşerî bilimler alanındaki derginin danışma kurullarında bulunuyor. *Türk Grup Davranışı* kitabı ile Türkiye Yazarlar Birliği 2006 yılı “Yılın Fikir Adamı Ödülü”ne layık görülen Erol Göka’ya, 2008 yılında da Türk Öcıkları “Ziya Gökalp İlim ve Teşvik Ödülü” verilmiştir.

Yayınlanan kitapları içinde öne çıkanlar:

Türklerin Psikolojisi (2008; 2017)

Kadınlar, Erkekler, Âşıklar (Dr. Sema Göka ile birlikte, 2008)

Yedi Düvele Karşı: Türklerde Liderlik ve Fanatizm (2009),

Hoşçakal: Kayıp, Matem ve Hayatın Zorlukları (2009; 2018)

Türk’ün Göçebe Ruhu (2010; 2019)

Geçimsizler: Kişilikleri Tanıma ve Geçinmeyi Kolaylaştırma Kitabı (Dr. Murat Beyazyüz ile birlikte, 2011; 2019)

“Gerçek” İnsanın Yüzünde Yazar mı: Batı, İslâm ve Bilim Dünyasında Kişiliği Yüzden Tanımak (Dr. Murat Beyazyüz ile birlikte, 2012; 2020)

Hayatın Anlamı Var mı? (2013; 2019)

Yalnızlık ve Umut: Günümüzde Varoluşsal Çaresizlikler ve Çıkış. (2020)

Mutedil Müslümanların Günümüzdeki Düşmanları (2016)

İnternet ve Psikolojimiz: Teknomedyatik Dünyada İnsan (2017)

Yalnızlık ve Umut (2020)

Kapı Yayınları 699
Psikoloji 28

KALPTEN
Erol Göka

1. Basım: Kasım 2020

ISBN: 978-605-7838-96-4
Sertifika No: 43949

Editör: Hamdi Akyol
Kapak Tasarımı: Adnan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı: Eyüp İşkuran

© 2020; bu kitabın yayın hakları Kapı Yayınları'na aittir.

Kapı Yayınları

Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (212) 513 34 20-21 Faks: (212) 512 33 76
e-posta: bilgi@kapiyayinlari.com
www.kapiyayinlari.com

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Matbaa Sertifika No: 45099
Çiftelhavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa/İstanbul
Tel: (212) 674 97 23 Faks: (212) 674 97 29

Genel Dağıtım

Alfa Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00

Kapı Yayınları, Alfa Yayın Grubu'nun tescilli markasıdır.

KALPTEN

Varoluş Merkezimiz Kalp ve
Temel Eylemi Merhamet

EROL GÖKA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
BÖLÜM I: KALBİMİZ.....	13
Kalbin Tarihi	13
İnsani Varoluşun Merkezi: Kalp (Gönül)	18
Akleden Kalb	23
Kalp: Erdemlerin Kaynağı.....	29
Kalpten Kalbe Giden Yol.....	34
Selim Kalp	39
Akılsız Gönül, Gönülsüz Akıl	43
“Perde ve Mana”	47
Nefs ve Ruh	51
Sonuç	59
BÖLÜM II: KALP VE AHLÂK.....	65
Kalbi Anlama Hikâyesi	65
“Aşk Her Şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk”	68
Ahlâk: Geleneğin Yaratıcı Yenilenmesi.....	74
İnsanların Ortak Fıtratı	82
Siyaset ve Ahlâk	87
Ahlâk Devrimcidir	94
BÖLÜM III: KALBİN TEMEL EYLEMİ, MERHAMET	105
Kalbin Temel Eylemi, Merhamet	105
Merhametten Maraz Doğmaz!	109
“Benden Nefret Et Ama Bana Acıma!”	116
Merhametçi	119
Adalet mi, Merhamet mi?	122

Batı, Merhameti Biliyor mu?	129
Merhameti Kavramak Zordur	133
Merhamet, Erdemlerin Anasıdır	137
Merhamet Medeniyeti	144
Merhamet Merkezli Bir Bakış: Cevdet Said	147
"Marka"yı Yeniden Düşünmeliyiz.	154
Kişiliğimiz ve Ahlâkımız Markamız Olsun!	159
BÖLÜM IV: KALP VE GÜZEL	163
Immanuel Kant'ın Estetiği	163
Güzel	166
İyilik ve Güzellik Ayrılmaz	173
Biraz da Caz!	175
"Tek Dişi Kalmış Canavar" ve Davranış Güzelliği	177
Nazik, Mütevazı, Kanaatkâr	180
KAYNAKÇA	189

ÖNSÖZ

Önsöz, kitaba bir giriş kapısı olduğu kadar okuyucu, kitap, yazar ve yazarın kitabın yazıldığı sıradaki çevresi arasında bir bağlantı yeri... Buna sığınarak okuyucumla dertleşmek istiyorum. *Kalpten*, kalbin psikolojimizdeki ve maneviyattaki konumu hakkında bildiklerimizi, düşündüklerimizi aktarmak için genel okuyucuya, okumayı seven herkese yazılmış bir kitap aslında. Ama bundan sonraki paragraftan başlayarak psikolojik bilimlere, akademiye yabancı okuyucuyu zorlayacak, sıkacak bir giriş yapmaya mecbur hissediyorum kendimi. Serde bir anda sırtımdan çıkarıp atamadığım akademisyenlik, hekimlik, terapistlik kimliği var zira ve elinizdeki kitap mesleğimden, akademisyenlik uğraşından bağımsız da değil. O yüzden kitabın muhtevasını sunmadan önce yıllardır süren insanı anlama çabasında burada söylenenlerin ne anlama geldiğini, sanki psikoterapiyle ilgili bir kongrede psikolojiyle ilgili meslektaşlarıma anlatır gibi anlatarak başlamak istiyorum. Böyle yaparsam, kendimi daha rahat, daha derdini dile getirebilmiş biri gibi hissedeceğim.

Kalpten bir psikoloji kitabı değil. İnsanın varoluşsal merkezi kalp üzerine psikoloji zâviyesinden yazılmış bir kitap... Doğrudan doğruya psikoloji kitabı değil ama insan varoluşunu anlamaya çabalıyor. Buna göre insan varoluşuyla ilgili her çalışma gibi psikolojiyi ele alıyor; hem insan psikolojisine, daha doğrusu psikolojisi olan insanlara hem de akademik disiplin olarak psikolojik bilimlere sesleniyor. Düşünce, duygu ve algılamalarımıza “kalp” eşlik ettiğinde, onlar kalbin süzgecinden geçtiklerinde, daha “ahlâkî” dolayısıyla daha “insani” olacaklarını dile getiriyor.

Kalpten, baktığımızda epeyce farklı şeyler görülebildiğini ve daha önce gördüğümüzü sandıklarımıza değişik manalar katılabildiğini, hatta biraz haddini aşarak bilime hoş bir usare eklendiğini, bilimin tatlandığını söylemeye çalışıyor. Biraz da hayıflanıyor söylerken, “kadim dünyada, eski insanlar zaten bunları biliyordu ama biz modernler unuttuk, bilerek kendimizi kandırmaya, kalbi kendimize unutturmaya çalıştık. Böyle yaparsak, kalbi sadece bedenimizdeki bir organa indirgersek, gerçeğe daha çok yaklaşacağımıza, bünün bozulacağına ve böylece her şeyin daha iyi olacağına inandık. Ama tüm canhıraş gayretimize rağmen, derunumuz buna direndi, unutmadı, geleneksel mirasa sıkı sıkıya sarılıp sahip çıktı” diyor. Özellikle yaşadığı Müslüman toplumdaki kültürel mirasa, bu toplumun kültürüne ana rengini veren Kur’ân-ı Kerim’e dayanarak “kalpten” bir yaklaşım sergileme cehdi göstermek istiyor.

Kalpten, bir ahlâk felsefesi ve ahlâk psikolojisi kitabı değil ama onların yanında yöresinde dolanmaktan da hiç vazgeçmiyor. Özellikle kendi ahlâka bakışımızın nasıl kalbe ve merhamete doğru yol aldığının hikâyesini, aşama aşama anlatmaya çalıştığımız 2. Bölümde bu hevesi iyice artıyor. Sanıyorum genel okuyucunun sabrını da zorlayacak bu bölüm, tıpkı bu önsöz gibi. Ama entelektüel duruşumuzun hesabını vermek için böyle bir bölümün gerekli olduğunu düşünüp bana hak verileceği umudu içindeyim... *Kalpten*, varoluşsal merkezimiz kalbin temel eyleminin merhamet olduğunu, diğer erdemlerin merhametten köken aldığını düşünen, bunu göstermeye çalışan merhamet erdemi üzeri yine psikoloji zâviyesinden yazılmış bir kitap... Nasıl insan varoluşunu sorun edinen her çalışma, şöyle ya da böyle psikoloji ile ilgiliyse günümüzde “pozitif psikoloji” sayesinde artık erdemlerle ilgili tüm çabalar da eninde sonunda psikolojinin görüş alanına giriyor. Bu erdemlerin başında merhamet geliyor.

Kalpten, merhamet üzerine pozitif psikolojinin söylediklerini onaylıyor, destekliyor ama onlara yeni bir ilave yapmaya çalışmıyor. Daha ziyade tıpkı kalp gibi merhametin de kadim anlayıştaki yerinin günümüzden çok farklı olduğunu anlatmaya yöneliyor. Eğer kalbi ve merhameti geleneksel dünya-daki gibi kavramayı başarırırsak, bu ufuk sayesinde önümüzde birçok yeni imkânın doğacağını anlatmaya gayret ediyor.

Kalpten bir ilahiyat kitabı, bir din psikolojisi kitabı değil ama onlardan büsbütün ayrı da kalamıyor. Yazarın Müslüman kültürde yaşamasının zihin dünyasındaki yansımalarını ve böyle bir zihinle başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere teolojik kaynaklara baktığında gördüklerini dile getirmek istiyor. Bu kültürde yaşamının ve düşünmenin, psikolojik bilimlerle ilgili mesleki uygulamanın içinde bulunmanın sonuçlarını bir hanede birleştirmeye, bir araya getirmeye uğraşıyor. Bir başka deyişle psikoterapi ekolleri içinde kendisine yakın hissettiği dinamik-varoluş yaklaşımın, pozitif psikolojiye bakışın buradan nasıl olabileceğini sergileme gayretinde. Her ne kadar ilk bakışta doğrudan doğruya teolojik değerlendirmeler, çıkarımlar yapıyormuş gibi görünse de aslında niyeti ve hedefi asla bu değil. *Kalpten* haddini biliyor, sadece Müslüman kültürden psikoterapideki varoluşçu-dinamik yaklaşıma, geleneksel dünyadan pozitif psikolojiye nasıl katkılar olabileceğini dert ediyor. Sözlerini bilimin ve teolojinin keskin ve kesin ifadelerinden ziyade deneme kıvamında dillendirmeye uğraşıyor.

“Kalp” dendiğinde geleneksel dünyada neler anlaşıldığı kadar Kur'ân-ı Kerim'in ne demek istediğinin anlaşılmaya çalışılması da kitabımızın problematiği. Dinamik-varoluşçu yaklaşım, pozitif psikoloji, ahlâk felsefesi ve psikolojisi ve din felsefesi ve psikolojisi kulvarlarında dolanarak “kalp” ve “merhamet” kavramlarını hem daha derinlemesine kavramaya çalışıyor hem de bu kavramlar sayesinde tüm bu kulvar-

ları bir anayolda birleştirmenin ihtimallerini, imkânlarını arıyor. Kalp ve merhamet kavramlarının derinlemesine kavranması halinde, bizim kültürümüzde psikolojiye, felsefeye ve ilahiyata daha “buralı” bir bakışın mümkün olduğunu düşünüyor; yine aynı şekilde psikoterapi uygulamalarında insanımızı daha anlayıcı olunabileceğini iddiaya cüret etmek istiyor.

Birazcık daha sabrınızı zorlayacağım. *Kalpten* kitabının akademik ve entelektüel bakımdan nasıl ele alınması ve nerede konumlanması gerektiğiyle ilgili olarak ayrıca şunları da söyleyeceğim. *Kalpten*, Müslüman kültürde varoluşçu-dinamik yaklaşımın çerçevesini ortaya koymak için giriştiğimiz önceki çabaların devamıdır. Bu yüzden katarı eklenen son vagon olarak ele alınması gerekir. *Hoşçakal*’da ölüm ve fanilik; *Hayatın Anlamı Var mı?*’da anlam, anlamsızlık ve özgürlük; *Yalnızlık ve Umut*’ta insanın nihai tek başınlığı, yabancılaşma, umut ve yönelmesi gereken menziller ana tema olarak seçilmişti. Onlar, aynı zamanda Batı’da varoluşçu yaklaşımın üzerine bina olduğu ana temalardı. Bu ana temaları işlerken şu veya bu biçimde “kalb”e hep bir gönderme vardı. Müslüman toplumda varoluşçu-dinamik yaklaşımı çalışırken yeni kavramlara ihtiyaç olduğu hep hissediliyordu.

“Kalp”, şüphesiz bu büyük ihtiyacı karşılayacak kavramlardan bir tanesi. Kalp kavramının bu ihtiyacı nasıl doldurabileceğini göstermek *Kalpten*’in temel misyonu. Onu yerine getirmeye, kalp sayesinde insanın nasıl toplumsal, etik ve estetik bir varlık olduğunu göstermeye çalışıyor. Batılı varoluşçu-dinamik yaklaşımda hep eksik kalan, arada bir dokunulup geçilse bile “cinsellik”e psikanalitik bakışla bağlarını hiç koparamayan, Hristiyan ilahiyatıyla kurulması muhtemel eleştirel bağlantılar yüzünden hep ürkek yaklaşılan kavramlardan biri de “sevgi”dir. “Sevgi” konusu, çekingen

bazı girişimler dışında, asla Batılı varoluşçu-dinamik yaklaşımın ana temalarından birisi haline gelememiştir. *Kalpten*, erdemleri kalbin eylem alanı olarak ele almaktan başka, merhameti erdemlerin temeli olarak görmekle, daha doğrusu Müslüman toplumda ve Kur'ân-ı Kerim'de böyle görüldüğünü ileri sürmekle, psikolojinin ahlâk felsefesi, ahlâk ve din psikolojisiyle ilişkilerine güçlü bir bağlantı yolu kurmanın yanı sıra "sevgi"yi ana tema haline getirebilmenin kapısını aralamaktadır. Nasıl diğer erdemlerin aslında merhametten köken aldığı ileri sürülüyorsa sevgi ve aşk da pekâlâ merhametin türevleri olarak ele alınabilir. Kalp ve temel eylemi merhamet sayesinde yan yana gelmelerinden öcü gibi korkulan psikolojik bilimler ve ilahiyat arasında sağlıklı ve sağlam bir ilişki için imkân doğabilir...

Neyse; psikoloji, varoluşçu felsefe ve ilahiyat hakkındaki değerlendirme ve tartışmaları, inşallah bir başka kitaba, *Psikoloji, Varoluş ve Maneviyat*'a bırakarak *Kalpten* kitabının sonunda yer alan sürpriz bahisle önsözümüzü noktalayalım. *Kalpten*, kalbin insan varoluşunun etik boyutunu biçimlendirmenin ve insanlar arası ilişkilerin güven ve sevgi gibi kaynaştırıcı, bağlayıcı tutkalını salgılayanın yanı sıra güzel hissiyatımıza ve estetik yargılarımıza da temel teşkil ettiğini ileri sürüyor. Bu amaçla felsefenin yamaçlarına bir kez daha sokuluyor, yine haddini aşmadan estetikle ilgili değerlendirmelere girişerek ve tekrar Müslüman kültüre yaslanıp etik ve estetiğin aslında ne kadar akraba hatta ikiz kavramlar oldukları teziyle sözüne son veriyor.

Kalpten, küresel salgın koşullarında, korku ve umut arasında yazıldı. Eşimin, çocuklarımın, torunumun, annemin babamın, dostlarımın, akrabalarımın ve bana hep onlar kadar yakınımda ve yakınım olduklarını hissettiren klinikteki ekibimin emeği o kadar çoktur ki bu kitapta. Onlardan esirgediğim zamanın çoğunu bu kitap aldı. Ama inşaallah ile-

ride, onların da “iyi ki...” diyebilecekleri bir eser çıkmıştır ortaya. Zamanın bu hissimi haklı çıkarmasını dilerim. Ve tabii kitabın düzeltmelerini yapan genç asistanım Dr. Emir Arif Erten çok özel bir teşekkürü hak ediyor. O belki bilmiyor ama sadece düzeltmeleriyle katkıda bulunmadı kitaba. Onun sağduyusuna ve içgörüsüne öyle güvendim ki bakışlarındaki “Evet, bu kitap olmuş hissi”ni almasaydım, kitabı yayına veremezdim.

Ankara, Eylül 2020

BÖLÜM I: KALBİMİZ

Kalbin Tarihi

Kalp, bedene kan pompalayan hayati bir organ ama aynı zamanda, hemen bütün dillerde sevgi, şefkat, merhamet, güven ve cesaret, birlik ve beraberlik gibi olumlu hislerin, inceliğin, zarafetin, güzelin ve güzellik hissinin yuvası; aşkın, insaniyetin, dayanışmanın ve vicdanın evi gibi anlamlara sahip bir kavram... “Kalpten sevmek” de, kalbi en mahrem sırların saklandığı beden bölümü olarak anmamıza yol açan “kalbini açma”, “kalbini okumak” da hemen her dilde olan, hayli eski deyimler... “Kalpsiz!”, “kalbimin sahibi sensin”, “kalbinde bana da bir yer aç”, “kalplerimizi birleştirdiğimizde, gönüller bir olduğunda aşamayacağımız engel yoktur!” gibi ifadelerde kalbin gündelik hayatımızdaki güçlü anlamı, kendini açıkça belli ediyor.

Kalbe atfedilen bunca işlevin bir anlamı olmalı. İnsanlık tarihi boyunca kalbin organ olarak kan pompalayıcı rolü gayet iyi bilindiği halde böyle ona ilave psikososyal misyonlar yüklenmesi, her kültürün işlediği basit bir hata, ortak bir cehalet olamaz. Kalbe niye böylesine yüksek anlamlar atfedildiğini araştırmaya kalktığımızda, karşımıza “kalbin tarihi” diyebileceğimiz devasa bir olgu çıkıyor. Bu olguyu dikkatlice incelediğimizde bugün “kalp” sözüne verdiğimiz anlamların, çok eski zamanların bakiyesi oldukları daha iyi anlaşılıyor.

Kalbin sevgi ile özdeş hale gelmiş şu meşhur simgesinin tarihi, mağara resimlerine, ilk yazılı belgelere kadar uzanıyor. Eski Mısır’da kalp, hayati bir organ olmanın yanı sıra ruhun ve vicdanın merkezi olarak kabul ediliyordu. Ölümünden

sonra kalp dışındaki tüm organlar çıkarılıyor, sadece kalp yerinde bırakılarak defin gerçekleşiyordu. Çünkü inanışa göre mezarda kalp, Adalet Tanrısı Maat'ın huzurunda tartılıyor eğer kalbi Maat'ın tüyünden hafif gelirse, ölen kişi Osiris (yeraltı tanrısı ile) yaşamaya devam ediyordu. Aksi halde Ammut (şeytan) kalbi yiyor ve böylece ölenin ruhu yokluğa mahkûm ediliyordu.

Eski Yunan'da halk, ruhun kalbin içinde yerleştiğine inanırdı. Homeros'un kahramanı, kalbiyle hem hisseder hem düşünürdü. Sokrat öncesi düşünürlerin hemen hepsinde bilincin ve düşünmenin merkezi kalpti. Buna karşın tıbbın babası olarak kabul edilen Hipokrat, bilinen tarihte ilk kez, düşünmenin, algılamamanın, duyguların kaynağının beyin olduğunu söyledi. Sokrat, Diyojen, hatta ezoterik (bâtını) bakışıyla bilinen Platon ve Pisagorcular da Hipokrat'ın düşünce organının beyin olduğu fikrine destek verdiler. İşin ilginç yanı, modern bilimsel bakışın ve bilim sınıflamasının başlatıcısı olarak kabul edilen Aristoteles, beyin tezini bırakıp tekrar yaşamın, hareketin, algı ve duyguların kaynağı olarak kalbi gösterdi. Yani ortada kolayca içinden çıkılamayacak, hayli güç bir durum vardı.

Müslüman düşünürler üzerinde de çok etkisi olan Aristoteles'e göre, canlılığı sağlayan şey "ruh"tu ve aşağıdan yukarıya doğru birbirinden farklı üç ruh bulunuyordu... Bunlardan birincisi, "bitkisel ruh"tur. Bitkiler sahip oldukları ruha uygun olarak sadece beslenirler, büyürler ve ürerler. Bundan başka herhangi bir güçleri yoktur. İkinci sıradaki "hayvani ruh"a sahip olan canlılar, bitkisel ruhun yanı sıra ayrıca hareket etme ve hissetme gücüne de malikdirler. "Rasyonel ruh"tur ve sadece insanlarda bulunur. Hareketleri düşüncelerine bağlı olan ve bunları gerektirebilen insan ruhu, bitkisel ve hayvani ruhları da kapsar. Aristoteles'e göre ruhun bedenle bağlantısını sağlayan kalp idi, kalp bedenden

ayrıldığında ruh da var olamazdı.¹ Modern felsefede Aristoteles geleneğinden tamamen ayrılarak aklı beyinle ilişkilendiren ilk düşünür ise Dekart (Descartes). O, beynin ruha aracılık yapan bir organ olduğunu, hatta ruhun beyinde küçük bir hormonal bez olan pineal bezde yerleştiğini iddia etti.² Ondan sonra zaten modern zihniyet ve modern bilim ortaya çıkıyor, kalp sadece dolaşımla ilgili, kalbe kan pompalamakla görevli bir organ olarak görülmeye başlanıyor.

Kalp, anne karnında teşekkül eden ve harekete geçen ilk organımız. Bebeğin kalbi anne karnında, altıncı haftadan itibaren atmaya başlıyor. Diğer organlar, kalp ve damar sistemi etrafında şekillenmeye devam ediyor. Bunlar, sanılanın aksine yeni bilgiler değil. Kalbin tüm vücuda muhteşem bir damar ağıyla kan pompalayarak canlılığı sağladığı bilgisi tüm kadim kültürlerde bulunuyor. Kalbimizin atışlarının hızlanmasını, fiziksel bir aktiviteden, psikolojimizde heyecan yaratan bir durumdan sonra çok net hissediyoruz, kalbimiz adeta psikolojimizin tüm gelgitlerini, iniş çıkışlarını nabız aracılığıyla bize haber veriyor. Ama yine de kalbe yüklenen devasa misyonun nedeni bunlar olmasa gerek...

Kalbin tarih boyunca ve bugün, hayatın ve canlılığın, dolayısıyla başta sevgi olmak üzere olumlu duyguların merkezi olmasını bu tür bilgilerle belki bir miktar açıklayabiliriz. Son zamanlarda ortaya çıkan "beyin ölümü" kavramına gelene kadar tarih boyunca ölüm, kalbin çarpmasının durması olarak algılanmasını da belki bu bilgilerle bir ölçüde açıklamak mümkün olabilir. Hayatın başlamasında ve sona ermesinde böylesine önemli işlevleri olan, hayati bir organa canlılığın ve yaşamının sağlayıcısı olarak kültürler tarafın-

1 Aristoteles'in modern bilimin başlatıcısı olduğuyula ve ruh hakkındaki görüşleriyle ilgili olarak bkz: Erol Göka, Murat Beyazyüz, *Gerçek İnsanın Yüzünde Yazar mı?*, Timaş, 2015.

2 Lokhorst, Gert-Jan, "Descartes and the Pineal Gland", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/entries/pineal-gland/>

dan birçok misyon yüklenmiş olabilir. Ama şuna ne demeli? Düşünme yetisinin ve duyguların beyinden kaynaklandığına emin olan biz modernlerin asla anlayamayacağımız bir şekilde, kalp, tüm kadim kültürlerde ve başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere kutsal kitaplarda "akıl"ın da yerleştiği yer olarak gösteriliyor. Kalbin ahlâkla, vicdanla, merhamet, cesaret, cömertlik ve adalet gibi erdemlerle güçlü bağlantıları da esasen bu bakıştan, kalbin bir biçimde akleden organ olarak görülmesinden, ahlâkî akıl yürütmelerin kalp tarafından ifa edildiğine inanılmasından kaynaklanıyor.

Kalbin akletmesi ya da akleden organ olarak kalp fikri iyi anlaşıldığında, insan zihninin işleyişiyle açıklanamayan güzel hissinin, estetik yargının da kaynağı, pekâlâ kalbe götürülebilir. Aynı şekilde insanların birbirine güven duymasını sağlayan ve başkalarına, benzerlerine olumlu hislerle bağlayarak topluluk hayatını mümkün kılan şeyin de kalp olduğu söylenebilir. Bağlanma, beğenme, güvenme, sadakat hislerinin özgün bir şekilde bir araya gelmesinden oluşan aşk hissiyatı en çok kalple izah edilebilir. Şu hâlde, kalbe yüklenen devasa misyonun nedenlerini aramayı sürdürmek hayli fazla gerekçemiz var.

Eski Yunan düşünürlerin ve hekimlerinin bazıları ve hatta önde gelen kimi Müslüman düşünürler ve hekimler de nedensel bağlantılar üzerine düşünme anlamındaki mantık yürütme, hesap etme anlamındaki akletme yetisinin beyinde olduğunu, yani tüm bu işlemlerin beyin sayesinde yapıldığını söylediler. Bugün de gündelik hayatta hep kullandığımız "kafa yorma" tarzı fiiller, bu düşünme tarzının sonucunda ortaya çıktı. Ama bir yanda da Kur'ân-ı Kerim'de yer aldığı haliyle "kalple akletme", "akleden kalp" kavramları, akletmenin esası olarak hep sürdü. Geleneksel dünyada, mantık yürütme, nedensel bağlantılar kurma, işlem yapma sırasındaki düşünce ile ahlâkî karar verme sırasında yürürlükte olan düşünme (akıl) arasındaki fark sürekli korundu. Özellikle

ahlâkî akıl yürütmenin, yargılamanın beyin değil kalp tarafından yapıldığına inanıldı.

Kanaatimce geleneksel dünyada esas olan, bu ayrımın yani mantıklı düşünme ile ahlâkî yargıda bulunma arasındaki değerlendirilmenin yapılabilmesiydi. Akletmenin hangi uzvumuzca gerçekleştirildiği tartışmaları, bu ayrımın yanında oldukça tali bir mesele, pek önemi olmayan bir ayrıntı olarak kalıyordu. Zira bu tartışmayı yürüten düşünürlerin hemen hepsi, insanın şaşmaz bir biçimde Yaratıcısı ile bağlantısı olduğuna ve varoluşumuzun merkezini bu bağlantının oluşturduğuna inanıyorlardı. Kimileri için “kalp” hem vücutta bir organ hem bu bağlantının da yeri idi; kimileri içinse “maddi” ve “manevi” olmak üzere iki ayrı kalp vardı, birisi vücuda kan pompalıyor diğeri Yaratıcı ile ilişkilerimize aracılık ediyor daha doğrusu onun sayesinde duygularımız, düşüncelerimiz, fiillerimiz Yaratıcımızın denetiminden geçiyordu³.

Modern zamanlarda geleneksel dünyadan radikal bir kopuş oldu, bambaşka bir zihniyet tarzı ortaya çıktı. Modernlik, tüm bunları silerek sadece beynimizi düşünce organı yapmaya, kalbi ise mekanik bir kan pompalayıcıya indirgemeye, “manevi kalb”i ortadan kaldırmaya uğraştı. Ama insanlığın, insanların bunları hemen kabul etmeye hiç niyeti yoktu. Modernlik sözüm ona geleneksel dünyanın büyüsünü bozdu⁴ bozmasına ama insanlar kalp ile ilgili kadim düşünme ve inanma mirasını hiç bırakmayarak adeta bir tür direniş göstermeye çalıştılar, çalışıyorlar...

3 Kendi adıma ben, bu ikinci fikirden yanayım yani hem maddi hem manevi bir kalp olduğunu düşünüyorum. Bu arada her ne kadar bu kitap boyunca kalp ile Yaratıcı arasındaki bağa sürekli olarak vurgu yapılıyor olmasına rağmen, esasen kastolunanın insanın varoluşsal yapısı olduğunu belirtmek isterim. Yani teolojik bakımdan inancı ne olursa olsun manevi kalp sahibi olmak insan olmanın bir niteliğidir. Manevi kalbinin nasıl çalıştığı ise başka bir husustur.

4 Modernliğe büyü bozumu olarak bakış için bkz: Max Weber, *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. M. Köktürk, Bilgesu Yayıncılık, 2011.

İnsani Varoluşun Merkezi: Kalp (Gönül)

Elbette kadim zamanlarda da âlimler göğsümüzün sol yanında sürekli tıp tıp atan, bedenimize ihtiyacı olan kanı pompalayan kalbin bu hayati işlevlerini biliyorlardı. Ama bunun yanında Yaratıcıyla, ruhla, vicdanla, arzu, duygu, his ve heyecanlarla, niyetlerle, iradeyle, nefis ve kişilikle ilgili bir kalp kavramından da bahsettiler. Geleneksel dünyada, kadim kültürlerde ister organ olarak kalbi her iki görevden de sorumlu tutsunlar, ister organ kalp ile manevi merkez olarak kalbi ayırma yoluna gitsinler; insanlar böyle inanıyorlar, insani varoluşun Yaratıcı ile irtibatı sağlayan bir merkezi olduğuna iman ediyorlardı. Kur'ân-ı Kerim'deki "kalp" sözcüğü kullanımlarında da bu anlamın sürdüğü görülüyor. Bunları biliyoruz artık, şimdi de dikkatimizi Müslüman kültürdeki kalp anlayışına biraz daha yakından bakmaya verelim.

Kur'ân-ı Kerim'e göre, kalp hem imanın mahalli (Hucurât/7,14; Mücâdile/22) hem takvanın (Hac/32) mahalli. Dahası vahyin mahalli de kalptir. Cebrâil, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in kalbine indirmiştir (Bakara /97; Şuarâ /193-194). Bu nedenle samimi ve halis, şeksiz şüphesiz inanma eylemini, imanı "kalp ile tasdik" oluşturuyor. Kalplere sekînet, itminan, sebat ve huzur veren Allah olduğu gibi (Bakara/260; Âl-i İmrân/126; Mâide/113; Enfâl/10; Ra'd/28; Feth/4, 18) kalplere hidayet veren, kalpleri kaynaştıran, merhametli, şefkatli ve insaflı kılan da O'dur (Âl-i İmrân/103; Hadîd/27; Tegâbün /11)...

Arapçada, "kalp" kelimesinin 'değişmek' fiil kökünden türediğini bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne getirmek, ters çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek gibi manalara geldiğini söyleyenlerin yanında, 'öz, mahz' anlamına gelen isim kökünden geldiğini ileri süren görüşler de var. Kur'ân-ı Kerim'deki kalp ile ilgili ifadeleri inceleyenler, her iki anlamın da kitabımızda ihtiva edildiği kanaatindeler. "Kalp, vahyin iniş yeri; ilahi imtihan kalpte

başlıyor ve devam ediyor, nasıl kalp bedenimizin merkezinde yer alıyorsa, manevi hayatımızın merkezinde de benlik idraki ve bilincin ortaya çıktığı manevi özümüz olan bir kalp" var diyorlar. Bunun yanı sıra Kur'ân'da kalp, eğrilik ve doğrulukla vasıflanıyor; sağlıklı veya hastalıklı kalpler olduğu bildiriliyor.⁵ Bunları ayrıntılarıyla ele alacağız ama önce kalp kavramına Türkçede verilen karşılıkları değerlendirelim.

Türkçemiz muazzam; hem Arapça kalb'i ve onunla yakın anlamlı kelimeleri ve Farsça dil'i söz dağarına katmış hem de kalbin karşılığı olarak yürek ve gönül'ü manalarını derinleştirerek sürdürmüş. Düşünürümüz Sait Başer'den aktaralım: "Türk mantalitesi, Arapçadaki 'kalb' kelimesinin hem maddi hem manevi merkez yerine kullanılmasına mukabil kendi içinde bu iki merkezi ayırmak ihtiyacı duymuş; 'yürek' ve 'gönül' diye. Batı dillerinde yok gönül kelimesinin karşılığı. Türk insanı yüreği küçümsememiş tabii. Ona da mecâzi anlamlar yüklemiş. Cesaretin şahikasına 'yüreklilik' demiş. Amma gönül başka... Gönül apayrı! 'Kö' kökündeki yanmak ve parlamak anlamları sebebiyle bu kökten türettiği 'köngül' kelimesine 'insan içinde yanan Tanrı ocağı' anlamını vermiş. Bütün hayatının mihengi saymış gönlü. Aşkına karar-gâh Rabbine mekân diye bilmiş; bilmiş de 'Bir gönlüde iki arslan olmaz' da deyivermiş. İkiliklerin birlenmesini tavsiye edegelmiş bilgelerinin diliyle. Yunus, 'Gönül Çalab'ın tahtı/Çalap gönlüle bahtı/İki cihan bedbahtı/Kim gönül yıkar ise buyurmuş... Türkçemiz gönül dili, edebiyatımız gönül edebiyatı, şiirimiz gönül vadisinden hiç çıkmaz zaten. Medeniyetimiz toptan bir 'gönül medeniyeti' vesselam."⁶

Yürek kelimesi, gündelik dildeki birçok kullanımda gönül ile özdeş manalar taşıyor ama büyük ihtimal yürümekten

5 Süleyman Uludağ, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, <https://islamsansiklopedisi.org.tr/kalb--kalp>

6 Sait Başer, *Selam Söyle*, s.79-80, Post Yayınevi, 2017.

gelen bu sözcük, kalp atımlarıyla yürüme benzerliği nedeniyle esasen fiziki kalbin karşılığı gibi... “Yüreğin yetiyorsa çık karşıma!” “Kim sana yürek yedirdi?” değişlerinde ve yüreklendirmek filinde olduğu gibi cesaret, yüreği ağzına gelmek’te olduğu gibi korku ve tedirginlik manaları daha önde geliyor.

Sait Başer üstadın “içimizdeki manevi öz” manasında kalb’e karşılık gelen gönül tespiti, gayet yerli yerinde. Gönlü çekmek, gönlü kalmak, can u gönülden ifadelerinden ve gönlü ısınmak, gönlü kaymak, gönlü akmak, gönlünü kaptırmak gibi deyimlerden yola çıktığımızda, gönlün duyguların yoğunlaştığı sevgi ve arzu kaynağı olduğu anlaşılıyor. Gönlüne yatmak, gönüllü olmak, gönlünü almak, gönül rahatlığı, gönül sözünün duygu ve arzular kadar rıza ve huzur ile de bağlantılı olduğunu gösteriyor. “Gönül bağı”, “gönül birliği” değişleri, insan ilişkisindeki bağılılıkların çok güçlü duygularla örüldüğü haller için kullanılırken “gönlüne düşmek” özlemle yüklü hatırlamaları anlatıyor. “Gönül ehli” ve “gönül eri” tabirleri ise yine “yaratılanı Yaratan’dan ötürü seven”, “gönlü zengin”leri ve Yunus Emre’yi, onun “Dostun evi gönüllerdendir/ Gönülleri yapmaya geldim” ve dahi “Yunus Emre der hoca/ Gerse var bin hacca/Hepsinden iyice/ Bir gönüle girmektir” beyitlerini aklımıza getiriyor.

Ama dilimizdeki gönül ile ilgili birçok ifade ve deyme baktığımızda daha geniş bir anlam ağıyla karşılaşırız. Öyle ki Ahmet Turgut, “gönül” sözcüğünün hissi-duygusal nazarda, kalp kelimesinin ise fikrî-imanî konularda daha derin açılımlara sahip olduğu kanaatinde.⁷ Ona göre “gönlü kararmak”, darlanma ve sıkıntıyı anlatırken “kalbi kararmak”, işin içinde şeytani ve şer güçlerin etkisinin bulunduğunu dile getirmeye çalışıyor. Gönlünü oyalamak, gözü gönlü

7 Ahmet Turgut, *Akıl, Aşk ve Ötesi*, Kapı Yayınları, 2018.

açılmak, gönül eğlencesi gibi geçici hazların da gönülle ilgili olduğunu belirten ifadeler; gönlü çelinmek, gönül çelen, gönül koymak, gönlüne dokunmak, gönül yarası, gönlü yıkılmak, gönlünden çıkarmak gibi gönlün narinliği ve hassasiyetini dile getiren sözler, Ahmet Turgut'u doğruluyor. Lakin Sait Başer'in işaret ettiği derin manalara karşılık gelen bir gönül anlayışı olduğu da muhakkak.

“Kalb” kavramının da kökeninde bulunan K-L-B kökü, Kur’ân-ı Kerim’de 30 yerde fiil, üç yerde ismi fail, iki yerde ismi mekân, 132 yerde isim olarak kullanılmış. Kalp kavramı, tüm bunlar ve tekil-çoğul halleri de göz önünde bulundurulduğunda Kur’ân-ı Kerim’de 135 yerde geçiyor. Kökün, Kur’ân’da geçen fiil kapsamları, geriye dönmek, çevirmek, döndürülmek, çevirmek, döndürmek, değişmek, gezip dolaşmak, gizli iş çevirmek, pişman olmak gibi manalar taşıyor. “Kalb” ismi ise Kur’ân’da imanı elde etme ya da akletme kabiliyeti, ruh, vicdan, duygu, bilinç, karakter anlamlarını kapsayacak biçimde kullanılıyor. Kesinlikle üzerinde ittifak ediliyor ki, “kalb”, insanın tüm varoluşunu kuşatıyor ve Kur’ân’ın en temel kavramlarından...

Ahmet Turgut, kalb’in ilahi tebliğin can evi olduğundan bahisle şöyle diyor: “Kelimelerin kalbine inerek —belki de yükselerek— Kelâmullah’ın hikmetine değmek isteyenler, mutlak sûrette bu kavramın vaazını idrak etmek zorundadır. Nitekim Kur’ân, ‘Tabîbu’l-Kulûb’ (Kalpler Tabibi) olan Peygamber Efendimizin (sav) o seçkin ve mutahhar kalbine nâzil olmuş ve hastalıklı kalpleri temizleyip pak hale getirerek, onları —kendilerine ilahi nimetler verilen— Nebilerin, Sıddıkların, Şahitlerin ve Salihlerin dosdoğru yoluna kılavuzlamayı gaye edinmiştir.”⁸ Bu nedenle Müslümanlar tarafından kalbin Rabbine yönelmesi ve bunda sebat edebilmesi, hayatın en temel imtihanı olarak görülüyor.

8 Ahmet Turgut, *age*, s. 99.

Biz elbette ilahiyatçı değiliz, bu bahiste kimliğimiz her zaman talebelikle sınırlıdır. Ama ne var ki hem bir okuyazar olarak hem meslek gereği psikolojilerle ilgilenirken gerek bizim gerek bize başvuran insanların inancımızı, ideallerimizi, bakış ve anlayışımızı baştanbaşa kuşatan kavramlardan biri olan “kalb”e kayıtsız kalamayız. Öğrenmenin, bildiklerimizle kıyaslamamanın, kendimizi geliştirmenin yanı sıra bu kavramla hemhal olan insanları anlayabilmek için anlam ufkumuzu genişletmek zorundayız. Bakalım:

Araştırmacılara göre “kalb” kavramının Cahiliye dönemindeki semantik çerçevesi, değişmek, dönüşmek, merkezde olmak, bilgi, zekâ, güç, mevki sahibi olmak gibi anlamlar etrafında şekilleniyor. Ama “kalb”, Kur’ân’da farklı bir anlam ağı içine giriyor ve bu ağ içerisindeki diğer kavramlarla (nefs, ruh, sadr, fuad, lübb, nübhâ, hilm ve hicr) birlikte gayb âleminin tek muhatabı olarak çok özel bir mevkie yerleşiyor. Biz bu anlam ağına biraz daha yaklaşabiliriz umuduyla öncelikle kalbe yakın anlamda kullanılan kavramların bazılarını ele almak istiyoruz. Müsaade ederseniz “nefs” ve “ruh” kavramlarını kısaca ele almayı bölümü sonuna bırakarak sırayla başlayalım:

Kur’ân’da 42 yerde geçen “sadr” kelimesi, Sadr-ı İslâm, Sadrazam örneklerinde olduğu gibi, bir şeyin baş tarafı veya en üst kısmı anlamı taşıyor. Ayrıca ve daha çok, boyundan karın boşluğuna kadar olan vücudun ön kısmı, göğüs kafesi ve bağır, sine manalarına geliyor. Kur’ân-ı Kerim’de sadr, kalplerin içinde yer aldığı mekân, arzu ve ihtiyaçların, kin, kibir, korku ve vesveselerin yer ettiği mahal olarak tasvir ediliyor. Sadr’ın “genişleme ve daralma”, sıkıntılardan şifa bulma özelliklerinden bahsediliyor.

Kur’ân’da kalbe yakın manada kullanılan bir başka kelime olan “lübb”, bir şeyin özü, halisi, lekesizi, hakikati, cevheri demek. Bu kelime Kur’ân’da her zaman çoğul haliyle,

‘ulû’l-elbâb’ olarak zikrediliyor ve her türlü şaibeden kurtulmuş, temiz, saf, hidayet nuruyla aydınlanmış akıl manasında kullanılıyor. İlahi mesajı künhüne vararak anlayan ve bu bilinçle amel eden takva sahibi ve hikmetten nasiplenene, kalbin bu düzeyine ulaşmış mü’min kişiler anlatılıyor. Konuyu titizlikle araştıranlar, Kur’ân’da “kalb” kavramının müspet veya menfi, her iki tarafa da meyiletme gibi bir potansiyele sahip olduğunu ama “lubb” sahiplerinin daima değerli eylemler ortaya koydukları üzerinde duruyorlar. Buna göre sanki kalbin, menfi niteliklerden arınmış, kirden, tozdan, pastan kurtulmuş saf ve temiz özüne ‘lubb’ denilebileceği manası çıkıyor.

“Fuad”, Kur’ân-ı Kerîm’de 16 yerde zikrediliyor. Fiil halinin kök anlamı, ‘ekmeği sıcak külde pişirmek, eti ateşte kızartmak veya kızartmak için ateş yakmak’ olan “fuad” kelimesinin, ‘Ateşin konulduğu yer’, yani fırın anlamında kullanılan bir isim kökü de bulunuyor. Buna göre “fuad”, seven, arzuyla yanıp tutuşan kalb anlamına geliyor. Nasıl kalb, sadrın ortasında, fuad da kalbin orta yerindedir; o yüzden “kalb içre kalptir” diyenler var. Kimilerine göre sadr, kimilerine göre fuad, Türkçedeki gönül ile özdeş diye belirtiliyor ama dikkatli bakıldığında dilimizdeki gönül sözünün iki manayı da kapsadığı kolayca anlaşılıyor.⁹

Hem öğrenme hem inceleme vazifemizi, daha önce kalp ile ilgili kavraması en zor ama bir o kadar da önemli meselelerin başında geldiğini belirttiğimiz “akleden kalb” ile sürdürelim:

Akleden Kalb

Kalbin Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan en önemli hususiyetlerinden birisi, akletme istidadına sahip olması. Anlaşılması

9 Fatma Çalık, “Bir Semantik Analiz Denemesi: Kur’ân’da ‘Kalp’ Kavramı”, *UÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, C. 20, S. 2, s. 167-190, Bursa 2011.

en zor olan yanı da bu özelliği.¹⁰ Elbette geleneksel zamanlarda da insanın düşünme yetisinin beyne bağlı olduğu biliniyordu. İmam-ı Azam Ebu Hanife gibi âlimler, "akıl kalpte değil, dimağdadır, beyindedir" diye söylüyorlardı. Peki, öyleyse kadim bilgide ve Kur'ân-ı Kerim'de niye akletme istidadı için kalp söz konusu ediliyor? Kastedilen, bir beden uzvu olan fiziki kalp dışında bir başka yer, varoluşsal bir merkezi konum ya da fiziki kalbin bedeninin merkezinde yer aldığından hareketle onun aynı zamanda manevi merkez işlevi gördüğüne dair bir metafor olabilir mi?¹¹

Kur'ân'da 'akıl' kelimesi, hep 'akletmek' şeklinde, her zaman fiil kalıbıyla kullanılmış, isim olarak hiç geçmiyor. Bu tespite Arapçada aklın tezahürü olarak kabul edilen kabiliyetlerden biri olan 'basiret', Kur'ân'da geçiyor diye bir itiraz getirilebilir. Doğrudur; lakin 'basar' kelimesinin 'göz veya görme kuvveti' manasından hareketle Elmalılı Hamdi Yazır merhum, "Rabbinizden size pek çok basiretler geldi"

10 Necmettin Tan, "İslâm Düşüncesinde Akıl-Kalp İkilemi Üzerine", *İslâm ve Yorum*, C. 3, s. 395-414, Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017. Nurullah Yoltaş, *Kalbi Akıl vs İstidlali Akıl: Akla İlişkin Gelenekselci Bakış Üzerine Düşünceler*, <https://www.sabahulkesi.com/2018/05/17/kalbi-akıl-vs-istidlali-akıl-akla-iliskin-gelenekselci-bakis-acisi-uezeri-ne-duesuencler/>

11 Yasin Pişgin, *Kuran'da Kalbin Akledişi*, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/179885>; Ayrıca Bediüzzaman Said Nursi'nin şu sözleri de dikkat çekicidir: "Kalbden maksat, sanevberî (çam kozalağı) gibi bir et parçası değildir. Ancak, bir lâtife-i Rabbaniyedir ki, mazhar-ı hissiyatı vicdan, mâkes-i efkârı dimağdır. Binaenaleyh, o lâtife-i Rabbaniyeyi tazammun eden o et parçasına kalb tabirinden şöyle bir letafet çıkıyor ki, o lâtife-i Rabbaniyenin insanın mâneviyatına yaptığı hizmet, cism-i sanevberînin cesede yaptığı hizmet gibidir. Evet, nasıl ki bütün aktar-ı bedene mâû'l-hayatı neşreden o cism-i sanevberî, bir makine-i hayattır ve maddî hayat onun işlemesiyle kaimdir; sekteye uğradığı zaman cesed de sukuta uğrar. Kezalik, o lâtife-i Rabbaniye a'mâl ve ahvâl ve mâneviyatın hey'et-i mecmuasını hakikî bir nufu hayat ile canlandırır, ışıklandırır; nufu imanın sönmesiyle, mahiyeti, meyyit-i gayr-ı müteharrik gibi bir heykelden ibaret kalır." (*İşârâtü'l-İ'câz*, s. 130, 2013)

(A'raf/203) âyetini tefsir ederken "gözün görmesine basar, kalbin görmesine basiret denir" diyor. Yani basireti de kalp ile irtibatlandırıyor ve basiret nurlarının fark edilebilmesi için kalp gözlerinin açık tutulması gerektiğini belirtiyor.¹² İmam Gazzâlî de altıncı his çerçevesinde değerlendirdiği basiret mefhumunu açıklarken, "kalb", "nur", "akıl" gibi sözcüklerin birbirinin yerine kullanılabileceğini söylüyor.¹³ Böylece basiretin de kalpten bağımsız olmadığı tam tersine kalbi bir kavrayış şekli olarak ele alınması gerektiği ortaya çıkmış oluyor.¹⁴

Hazır söz basirete gelmişken, kalbin akletmesinin onun bazı hususiyetlerine bağlı olduğunu söyleyen mutasavvıfların fikrinden de bahsedelim. Onlara göre kalbin farklı akletmesinin sebebi bilgi kaynaklarının ilham, keşif gibi doğrudan ve aracısız yöntemlere dayalı olmasıdır. Vahiy gibi ilham da kalbe gelir. Bu yolla kazanılan bilgilere mârifet, irfan, ilham, bâtınî ve ledünnî ilim gibi isimler verilmiştir. Kalbin gayb âlemine bakan, "kalb gözü" adı verilen bir penceresi vardır. Kalbin kirlenmesinden maksat, bu pencerenin kapanması ve ilham ve keşif imkanının ortadan kalkmasıdır. O yüzden yapılması gereken, üzeri günah kiri ve bilgisizlik pası ile örtülü olan bu gözü mücâhede ve riyâzet denilen bir usulle temizlemek, kalp tasfiyesi veya nefis tezkiyesi sayesinde mânevî âlemi ve oradaki gerçekleri görmektir.¹⁵

12 <https://ilminur.com/elmalili-hamdi-yazir-kuran-i-kerim-turkce-meali-araf-suresi/>; <http://www.enfal.de/telmalili/araf.htm>

13 İmam Gazzâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, Çev. M. A. Müftüoğlu, Çelik Yayınevi, (4/289).

14 "Basiret" ile ilgili bu tartışma, son yıllarda "ahlâk" kavramına karşı çıkan onun yerine "basiret"i önermeye çalışan düşünürler bağlamında da önem taşıyor. İster ahlâk ister basiret kavramını kullanın insanın etik eylemliliği geleneksel dünyada (ve bizim için bugün de) kalp ile bağlantılıdır, etik gerilim ancak kalp kavramıyla ifade edilmeye çalışılan bir varoluşsal merkez sayesinde mümkün hale gelebilmektedir.

15 İmam Gazzâlî, *age*, (4/19-21).

İsim olarak geçmemesine rağmen ‘akıl’, o kadar temel bir Kur’ânî kavram ki “İslâm akıl dinidir” diyenler çok haklılar ama aklın ne olduğunu açık ve sarîh bir biçimde ortaya koymak şartıyla... Akletmek, Kur’ân’da bilme, anlama ve düşünme eylemlerini de içeren insanın en üst meziyeti olarak görülüyor. O yüzden insanlar, mütemadiyen Allah’ın âyetlerini akletmeye çağırılıyor, akletmemek yadırganıyor ve ancak akledildiği zaman hakikatin kavranacağı söyleniyor. Ama aklın mahiyeti, unsurları, ne olduğu, nasıl işlediği konusunda Kur’ân’da ve hadislerde, akletme istidadının kalbe verildiği dışında bir bilgiye rastlanmıyor. Bu durum doğrudan doğruya aklı, “kalb” kavramının müradiflerinden birisi haline getiriyor ve Kur’ân’da hep bahsedilen ‘akletme’nin manasını asla istidlali (kıyas yoluyla çıkarıma dayalı) düşünme ile sınırlandıramayacağımızı gösteriyor.

Kur’ân’daki “kalb” kavramı, batı düşüncesinde en çok “logos”u andırıyor. Eski Yunan düşüncesi, “logos”u âlemi var eden ve belli bir düzen içinde işleten aklı ve bunun insandaki dil yetisi olarak tezahürünü anlatmak için kullanırken buna “pathos” (duyguların dünyası) ve “ethos” (değerler) ilave ediyor.¹⁶ Hristiyanlıkta “logos”, hem Tanrı kelâmı hem İsa’nın kendisi manasına geliyor ve yüzlerce mezhebin oluşumuna buradaki karışıklık kaynaklık ediyor. Kur’ân’daki “kalb” kavramı ise “logos”tan çok daha derin, kuşatıcı ve berrak anlam alanına sahip, “pathos” ve “ethos”u da kapsıyor.¹⁷

16 Hristiyanlıkta logos doktrini hakkında bakınız: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/109623> Bu arada “kalp” ile “logos” arasındaki benzerlikle ilgili olarak logosun söz ve dil yetisi manasından hareket etmek de mümkündür. Kur’ân-ı Kerim’de insanı meleklerden üstün kılan hususun ‘eşyaya bilgi ile isim verme’ olduğu belirtiliyor (Bakara/30). Logos, sadece bu hususa yani insanın dil yetisine ve bilme becerisine atıfta bulunmaktadır, oysa kalp bu özelliklere sahip olan insanın Yaratıcısı ile bağlantısına, ahlâkî eyleme ve güzellik hissiyatına gönderme yapmaktadır.

17 “Kalp” gibi bir kavramınız yoksa ya da onu ele almadan insani varoluşu

Kalp, anlayabiliyor, idrak edebiliyor ama Kur'ân'a göre bu anlama ve idrak, sadece beynin ve dimağın faaliyetleriyle sınırlı değil onları hem içeriyor hem aşıyor, insanın tüm varoluşunu kapsıyor. Kalbin akletmesi ile hem insanın anlama yetisine sahip tek varlık olması hem de varoluşsal anlama yani insanın varoluşun anlamını idrak etmeye müdrik olması kastediliyor.

Bilme'den değil anlama'dan; algılama'dan değil idrak etme'den bahsettiğimize dikkatlerinizi çekmek isterim. Zira günümüzde bilme, beynin bir durumla ilgili bilgi sahibi olmasına, algılama ise duyu organlarından gelen verilerin beyne ulaşması anlamında kullanılıyor. Anlama ise karşımızdaki insanı, varlığı derinlemesine kavrama, ahlâkî gerilimi hissetme; idrak, duysal algıyla yetinmeyip âlemdeki yerini ve konumunu, âlemdeki tasarım ve ritme uygun olup olmadığını fark etme manasına geliyor. Kalbin akletmesi, beynin düşünmesini içerir ama onunla yetinmez, duygusal, etik ve estetik kavrayışı da kapsar.

Kur'ân'a göre ilahi mesajın bihakkın anlaşılması ve idrak edilebilmesi için kalp şart; bunu ancak kalp başarabilir ama kalbi olmak, tek başına yeterli değil. Kalp, herkeste olmasına karşın tüm kalpler, daha doğrusu kalp sahipleri, Allah'a yönelmeyi başaramazlar. "Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri

analiz etmeye çalışırsanız, inanmış bir Hristiyan olarak bile ulaşabileceğiniz en iyi kavramlaştırma, vicdanın akılla bağlantılandırılmasıdır. Modern biyoetik disiplinin kurucuları arasında bulunan, aynı zamanda Bir Protestan Episkopal Kilisesi rahibi olan, "durum ahlâkî" teorisyeni, düşünür Joseph Feltcher'in vicdan'ı "ahlâkî hüküm veren akıl" olarak görmesi bunun tipik bir örneğidir. Elbette vicdan böyle nitelenebilir ama akıl da vicdan da kalple bağlantılandığında insani varoluşu daha derinlemesine ve kapsayıcı bir biçimde anlama imkânı doğar. (Joseph Fletcher, *Situation Ethics The new Morality*, Westminster John Knox Press, 1997; Altay Ünalay, *Ötanazi: Ahlâk ve Sevgi Üzerine*, Post Yayınları, İstanbul, 2020, s. 209-273)

vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır” (A’raf/179)...

İnsanın kalbi yönelişleri, nefsin olgunlaşmasına göre, hakikate doğru da batıla doğru da olabilir. Bunu belirtebilmek için de “dönmek, döndürmek, değişmek, değiştirmek” manalarını da ihtiva eden “kalp” sözü gayet elverişli. Kur’ân, bizim kalplerimizi ne yana, nasıl sevk etmemiz gerektiği, aksi halde bizi nelerin beklediği konusunda uyarıyor. Dikkatinizi çekmek istediğim nokta, kalbinin ne yana yöneleceğine karar verecek olanın bizzat insanın kendi iradesi olduğudur. Akletme istidadını haiz olan kalplerin doğrudan saparak hastalanabileceği, marazi kalplerin kendisini ihtiraslarla ve bozgunculukla göstereceği, giderek sertleşip katılaşıacağı, kararıp paslanabileceği, perdelenebileceği, kapanıp körleşebileceği, kilitlenebileceği ve nihayet mühürlenebileceği konusunda o kadar çok uyarı yapıyor ki Kur’ân... Yetinmiyor; kalplerin yeniden temizlenebilmesi için tövbe ve istiğfara çağırıyor.

Kalplerimiz mühürlenirse eğer artık çıkış yolumuz kalmayacağını, hakikatlere kör, sağır ve dilsiz hale geleceğimizi; hayvanlardan daha aşağı bir hayat derecesine mahkûm olacağımızı (Bakara/7,18-20) söylüyor. Uyardıkça uyarıyor, uyardıkça uyarıyor...

Giderek daha berrak biçimde ortaya çıkıyor ki, kalp hem yaratılışı icabı Allah’a yönelik vaziyette hem de değiştirilmeye, tam tersi istikamete çevrilmeye müsait. Hangi yöne gideceği kararını insan, cüzi iradesiyle verecek, dünya hayatındaki imtihanımız tam da bu zaten... Herkes, selim bir kalple dünyaya geliyor ama iradesi neticesi kalbi mühürlenecek eylemleri nedeniyle kalbini devre dışı bırakabiliyor.¹⁸

18 Kalbin iyi ile kötünün, iman ile küfrün, rahmani ve şeytani olanın mücadele alanı olarak tarif edilmesi, kimi düşünürleri kötülüğün de kalp-

Ben de kalbin akletmesi konusunu burada bitirirken kendimi ve sizi bir kez daha uyarıyorum: İlahiyatçı değilim ama insanların sinelerinde ve zihinlerinde bir ömür boyu milyonlarca defa yinelenen bu bakışı bilmeden, Müslüman bir toplumda ne toplumsal ne bireysel psikolojilere giriş dahi yapamayacağımızı düşünüyorum. Ben şimdilik “kalbi anlamadan burada insan anlaşılamaz diyorum; dileyen kalbi anlamadan insan anlaşılamaz” diye okuyabilir...

Kalp: Erdemlerin Kaynağı

Kur’ân’da “kalb”in tarifi yapılmıyor, “akıl” kavramı isim olarak geçmiyor ama üç yüzden fazla âyette bir biçimde akıl vurgulanıyor, defalarca kalpleriyle akletmekten bahsediliyor. Bunun üzerine Hz. Peygamberin (sav) hadislerini de rehber alarak Müslüman düşünürler, kalbin ve aklın ne olduğu ve birbirleriyle ilişkilerini anlatan düşünceler geliştirdiler. Kalpten kastın apaçık bedendeki kalp olduğunu söyleyenler de oldu, İmam Gazzâlî gibi fiziki organ olarak kalp ile akleden kalbin aynı olmadığını düşünerek “Kalbden maksadım Allah’ı tanımağa mahsus bir yer olan ruhun hakikatidir. Yoksa ölümlerle, hayvanlarla müşterek olduğu et ve

ten kaynaklandığı, kalbin hem iman hem inkâr mahalli olduğu şeklinde düşüncelere sevk etmiştir. Bizim bu konudaki bakışımız selim kalp ile marazi kalp kavramlarına dayanmaktadır. Kalp, özünde selimdir, temizdir ama onu günahlarla kirlendiren, hastalandıran ve en nihayetinde mühürlenerek devre dışı kalmasına sebep olan, insanın hür iradesine dayalı seçimleridir. Yani kalp yapısı gereği bizatihi kötü değildir, “kötü kalp” yoktur ama onun doğru yoldan sapıp eğilip bükülmesine, hastalanıp mühürlenmesine neden olan insanın iradi tercihleridir. Kalplerin mühürlenmesinde tüm rolün insanın hür iradesine bağlı olduğuyla ilgili olarak bkz: Yener Öztürk, *Kalbin Mühürlenmesinde İnsan İradesinin Rolü*, Harran Üniversitesi, İlahiyat Vakfı Yayınları, No: 5. http://isamveri.org/pdfdrg/D01392/1998_4/1998_4_OZTURKY.pdf ; İbrahim Çelik. “İslâm’da inanç hürriyeti, beşeri irade ve kalbin mühürlenmesi”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. 3:3:3:1-11. 1991. http://isamveri.org/pdfdrg/D00193/1991_3/1991_3_CELIKI.pdf

kan değildir”¹⁹ diyenler de... Daha önce de ifade ettiğim gibi, kanaatimce zaten bu tartışma esasa taalluk etmiyordu; zira İslâm düşünce tarihi boyunca kalp ve akıl ilişkisi hakkında aşağıdaki hususlar üzerinde tam bir ittifak vardı. Önemli olan bu ittifaktır, kalbin varoluşumuzdaki yerini doğru anlayabilmek, günümüzde neredeyse tamamen ihmal edilmiş olan akılla ilişkisini sağlam kurabilmektir.

Müslüman düşünürlerin konuyla ilgili görüşleri gözden geçirildiğine en genel hatlarıyla şu sonuçlara ulaşmak mümkündür: Kalp, bedenimize kan pompalayan hayati bir organ olmanın ötesinde Yaratıcımızla irtibatımızı sağlayan varoluşsal merkezimizdir. Biz kul olarak ancak kalbimiz aracılığıyla ötelere baktığımız gibi Allah da mütemadiyen bizim kalplerimize bakar. Manevi bakımdan sağlıklı bir kalp, yapısı gereği sürekli olarak hareket eden ve kutsala yönelen bir radar gibidir. Bizi dünya hayatını ebedi sanmaktan, kendimize, heva ve heveslerimize, Yaratıcımızdan gayrisına tapınmaktan alıkoymaya, ancak Yaratıcımızı tanıyıp, ona kulak verdiğimizde huzur, sükûn, sürur ve tatmin bulacağımızı hatırlatmaya çalışır. Bu hatırlamadan erdemli davranışlar, âlemler ve tabiatla uyumlu, estetik duyarlılığı yüksek, ahlâklı bir insan çıkar. Ama bu demek değildir ki kalp hastalanmaz, her vakit pusula gibi doğruyu gösterir. Kalbin ontolojisine uygun işleyebilmesi için sağlıklı olması, yani sahibi olan kişinin Allah’a, kutsala, yaratılış amacına yönelmesi, Allah’ı anması, hayatını “emr-i bi’l-ma’ruf nehy-i ani’l-münker” ilkesine göre yaşaması, hayrı ve iyiliği çoğaltmak için çabalaması gerekir.

Velhasıl kalp, Yaratıcımızla irtibat sağlayan, psikolojimizin ve zihnimizin işleyişini, yaşama tarzımızı buna göre süzgeçten geçiren, düzenleyen varoluşsal merkezimizdir.

19 Gazzâlî, *el-Munkizu mine’d-Dalâl (Dalâletten Hidayete)*, s. 70, Çev. H. Güngör, MEB, 1989.

Bu irtibat zayıflarsa elbette biz bedensel ve psikolojik bakımından var kalmayı sürdürürüz ama kalbimiz de hastalanmaya başlar. Elbette burada kastolunan kalbin fiziki, tıbbi rahatsızlıkları değil, manevi-ahlâkî marazlardır. Kalbimiz hastalandıkça, giderek kararır; biz de en güzel şekilde, ah-sen-i takvim üzere insan olmaktan aşağılara, esfel-i sâfilin düzey(sizliğ)ine doğru yuvarlanır, başta merhamet ve adalet olmak üzere bizi insan yapan erdemlerden uzaklaşırız. Kalplerimiz tamamen karardığında artık geri dönüşsüz bir biçimde mühürlenir ve biz görünüşte insan ama esasta insan ve toplum düşmanı erdemsiz bir beşer olarak kalakalırız. Bizi artık erdemler ve ahlâk yönetmez, tamah ve çıkardan ibaret bir biyolojik varlık oluruz. Aklımız başımızdadır elbette, belki bedenimiz ve zihnimiz de tıkr tıkr işler ama artık hayra, iyiliğe çalışmaz. Belki görünüşte ahlâkî bir varlık izlenimi veririz ama sahicilik ve samimiyetten eser yoktur, sahtekârlık ve riyâ hemen kendini belli eder. Kendi başımıza kaldığımızda diğer insanları nasıl kandırdığımızı düşünüp “keyif alırız” ama insanı insan yapan değerler, mayasındaki hasbilik kaybolduğunda alınan “keyif”, insani bir mutluluk ve huzurdan en küçük bir eser taşımaz. Sonuç olarak kalbin bu varoluşsal merkezi konumunu anlamadan, insana ait olan diğer hiçbir şey hakkınca idrak edilemez.

Kalbin Yaratıcımızla irtibatımıza sağlayan varoluşsal merkezimiz olduğu iyice idrak edildiğinde ise tarih boyunca kalbe yüklenen özellikler de onun niye akıl organıymış gibi görüldüğü de yani niye aklettiği de kolayca anlaşılır. Çünkü bizden istenen; insanla, tabiatla ilişkilerde daima merhameti, zarafeti kuşanan ahlâklı bir hayat, mütemadiyen erdemlerin süzgecinden geçerek ifa olunan bir düşünme faaliyetidir. Bunu ancak kalp yapabilir. Beyin düşünür ama düşüncüyü erdemli kılacak olan kalptir. Allah’ı bilen, bizi Allah’a yaklaştıran, O’na kulluk bilincine uygun olarak yaşatan, dünya

hayatımızdaki konukluğumuzun geçici olduğunu fark eden, “merhametlilerin en merhametlisi”nden aldığı merhamet cevheriyle varlığa bakan, öteleri de öte-dünyayı da anlamaya çalışan kalptir.

Böyle olunca, Allah katındaki değerimiz de kalbimizin O’na yönelik olarak sağlıklı biçimde işleyişiyle orantılıdır. Bedenimiz, beynimiz ve diğer azalarımız ancak varoluşumuzun merkezindeki kalp sayesinde hakikaten insani bir nitelik kazanırlar. Bedenimizin ve beynimizin işleyişi, manevi merkezimiz olan kalple bağlantısını kopardığında fiziki organ olan kalp ne kadar sağlam olursa olsun ne kadar iyi çalışırsa çalışsın, hayatımız anlam ve amaçtan yoksun kalır, süfli bir beşer gibi yaşamaya başlarız. Bütün bunlar, kalbin neden Allah’ın varlığımıza üflediği ruhla, bize lütfettiği hayatla, bu hayatın imtihan olmasıyla olduğu kadar insanı insan yapan erdemlere aracılık ve hizmet eden duygularla, sevgiyle, şefkatle, cömertlikle, yardımseverlikle, vicdanla, ahlâkla ve sağlam karakterle birlikte anıldığını da ortaya koyar. Hz. Peygamber’in (sav) “Ben, ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim” sözü daha iyi anlaşılır.

Elbette kalbi hesaba katmazsanız, canlı oluşunuzu dürtülere ve organlarınızın çalışmasına, haz ve tatmini bedene, düşünceyi ve duyguları beyine, vicdan ve kişiliği psikolojiye bağlayıp açıklarsınız; daha doğrusu açıkladığınızı sanırsınız. Zira açıklamalarınız tümüyle yerli yerinde ve uygun olsa bile insan varoluşunun merkeziyle, yani kalple, yani maneviyat ve kulluk bilinci ile bağlantısı kopuk olduğundan eksik kalacaktır. Ölümü ve ölümlülüğünüzü bilebilirsiniz ama bir türlü fanilik bilincine erişemezsiniz. Varoluşumuzun kalbi boyutu eksik kaldığında, bundan sonra gidilecek tek bir yol kalır insana, nefsaniyete, ihtiraslara ve ona sunulan tüketim nesnelere saplanıp kalmak.²⁰

20 Elbette burada anlaşılabilirlik açısından meseleyi en uç noktasına, mantıki sınırlarının sonuna kadar götürüyoruz, böyle yaparak da kulluk ve

Kalbin vazifesi sadece bunlarla yani bireysel alanla sınırlı değil. Diğer insanlarla bağlılığımız, toplum olma bilincimiz, aidiyet ve sadakatimiz, birbirimize karşı duyduğumuz güven de kalple ilgili. Çünkü kalbi hastalanmış, eğrilmiş insan erdemsizleşir, asla diğer insanları, kendisiyle aynı mayadan yoğrulmuş, kendisine eşit insan kardeşi olarak göremez ve içinde yaşadığı toplumu düşünmez. Bencillik ve ihtiras eninde sonunda bozgunculuk ve nifaka yol açar. O yüzden tüm kadim bilgilerde insanlar arası ilişkilerdeki güvenin de gerçek yerleşim yeri kalbimizdir. Her ne kadar modern psikoloji güveni ve ruhsal bakımdan sağlamlığı, genetik yapımızla, anne-bebek ilişkisiyle ve yetiştirilme tarzıyla açıklasa da tüm bunlar doğru ama yetersizdir. Birazdan daha ayrıntılı biçimde ele alacağımız gibi, son tahlilde güven de insani varoluşumun merkeziyle, kalple ilgilidir; o yüzden bağlılıklarımızın hep kalpten olup olmadığını sorun ediniriz.

Kalp ile ilgili olarak tüm bu hususlarda, söylem ve anlam tarzında farklılıklar olmakla birlikte Müslüman düşüncüler arasında tama yakın bir ittifak var. Ancak böylesine temel ve hayati bir kavramın algılanmasında da pek tabii bir biçimde farklılıklar ortaya çıkıyor. “Kalb ile akletme”yi, varoluşumuzun merkezinde kalbin bulunduğunu kimse reddetmiyor ama kimileri buradan, yani Allah’a ulaşmada kalbin ilk hareket noktası olduğundan yola çıkarak akl-ı meaş ve

fanilik bilincinden nispeten uzak olsalar da erdemli bir hayat yaşamaya çalışan insanlara bir ölçüde haksızlık ediyoruz. Söylemeye çalıştığımız şudur: Felsefi bakımdan haccı olsanız da siz kişisel olarak erdemlerin önemini ve gereğini anlamış olabilirsiniz. Ama sıradan insana erdemlerin değil de olabildiğince hazzın tercih edilmesi gerektiğini söylerseniz bundan çıkaracağı sonuç bellidir. Bu tartışmayı daha önce *Hoşçakal: Kayıp, Matem ve hayatın Zorlukları* (Kapı Yayınları, 2018) adlı eserimizde, ölüm bilinciyle ilgili olarak Irvin Yalom’la yapmaya çalıştık. Benzeri bir tartışmayı Eski Yunan’da ve Roma’da Stoacılar, Epikürcülerle yaptılar. Meraklı okuyucuyu o tartışmaları izlemeye davet ediyorum.

akl-ı mead, kalbî akıl ve istidlalî akıl, naklî ve aklî bilimler arasında ayırım yapıyor. Aynı ayırımı daha da ileri götürenler, "Nefsini bilen Rabbini bilir" hadisini "kalbi tanımak" olarak yorumlayanlar, madde ve manayı, zahir ve batını keskin biçimde ayıranlar, buna Kur'ân'daki bilme eylemi için kullanılan "ilim" ve "marifet" ayırımını gerekçe gösterenler de oluyor şüphesiz. Marifet'i sadece Allah'ı bilme amacına hasrediyor ve bunu ariflerin malumata ve gayrete dayalı kesbî değil tecrübeye, aşka ve Allah'ın inayetine, kalp gözü açıklığına dayalı vehbî bilgiyle yapabileceği özel bir bilgi türü haline getiriyorlar.

Kalbi, insani varoluşun merkezi olarak gördükten, başta düşünce eylemi olmak üzere tüm insan davranışlarını, erdemlerin, iyiliğin, güvenin, merhametin, sevgi, şefkatin kaynağı olan kalp süzgecinden geçirmeye bilerek, isteyerek onay verdikten sonra, kalp ile ilgili diğer kavrayış farklılıkları güzel teferruatlar olarak kalıyorlar...

Kalpten Kalbe Giden Yol

Kalbimizi insani varoluşumuzun merkezine koyup onun aracılığıyla Yaratıcımızla bağlantı kurduğumuzu idrak edebildiğimizde gerisi kolay. Kalbin marifetlerini de kalpsizleri de kolayca kavrar, birisi bize kalpten kalbe bir yol olduğunu söylediğinde hiç şaşırmayız. "Kalpten kalbe giden yol"un, kimilerinin beyindeki ayna nöronlarla anlatmaya kalktığı empati²¹ ile özdeş hale getirilemeyeceğini, ondan çok daha derin manaları olduğunu hissederiz. Yolu, yolda olduğumuzu bilir, "esirgeyen, bağışlayan" sözündeki sonsuz merhameti idrak eder, başladığımız her işte besmele ile yola koyuluruz.

"Dost elinden gel olmazsa varılmaz/Rızasız bahçenin gülü derilmez/Kalpten kalbe bir yol vardır görülmez" dedi

21 Empatiye eleştirel bir yaklaşım için bkz: Erol Göka, *Yalnızlık ve Umut: Günümüzde Varoluşsal Çaresizlikler ve Çıkış*, s.145-151, Kapı Yayınları, 2020.

büyük ozanımız merhum Neşet Ertaş "Gönül Dağı"nda... İnsanlık tarihi boyunca kalp, merhamet ve şefkatin yanı sıra aşk ile sevgiyle birlikte anıldı ki bu hiç de boşuna değildi. Yaratıcı için sevmenin, Yaratıcıya yakın olmanın önemini bilen, kalbi aklı, kalp gözünü, derinde olanı ve bâtını, marifeti önemseyen hal ehli, kendisini "aşk" ile tanımladı, "âşık" dedi. *Akıl, Aşk ve Ötesi* yazarı Ahmet Turgut, haklı olarak kitabına "kalb"ın ardından hemen "aşk" bölümünü ekledi. Akıl da aşk da kalbin etkisini hiç fark etmeden olabilir, kalpten hiç bahsetmeden bunlar ele alına bilinirdi şüphesiz ama akıl ve aşkın kalple ilişkisi fark edildiğinde anlatırken de yaşarken de bambaşka hisler ortaya çıkardı.²²

Modern bilimin ve psikolojinin anlayabilmek için onca emek verdiği sevgi ve aşk mevzularında yığınla bilgi birikmesine rağmen işin içine sanat ve edebiyatı dâhil etmeden denilenlerin pek bir anlamı olmuyor. Sanat ve edebiyatı mutlaka anlatımın içine katmak mecburiyeti duymamızın, başka türlü pek kuru yavan kalacağını bilmemizin nedeninin de bu bahislerin doğrudan doğruya kalbin eylem alanına girmesiyle alâkalı olduğunu düşünüyorum. Haddizatında topyekûn sanat ve edebiyatın, cümle güzellik hissiyatının da kalp ile kopmaz bir bağlantısı var. Bu nedenle elinizdeki kitabın son bölümünü kalbin güzel ve güzellikle olan bağlantısına ayırdık.

22 İnsan ilişkisi ve mahremiyet bağlamında gündeme gelen ve modern psikolojik bilimlerde birçok çalışmaya konu olan aşk ve hastalıklı aşk mevzularında biz de daha önce iki kitap kaleme aldık. Gerek *Kadınlar, Erkekler, Aşıklar: Ne Marslı Ne Venüslü Hepimiz Dünyahıyız*. (Sema Göka ile birlikte, Timaş Yayınları, 2015, 2. Baskı) gerek *Aşk Her Şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk*. (Timaş Yayınları, 2015, 2. Baskı) kitaplarındaki ana yaklaşımı aynen muhafaza etmekle birlikte, kalp üzerine inceleme ve düşüncelerimden sonra, onları yeniden yazabilmiş olsaydım aşkı ve sevgiyi kalbin temel eylemi merhametin tezahürleri olarak gören daha derinlikli ve açıklayıcı bir bakış geliştirebileceğim, böylece hastalıklı aşkları daha iyi anlamak için bir fırsat doğacağı kanaatindeyim.

Kalbi insanın varoluşsal merkezi olarak gördüğümüzde, neden tarih boyunca tüm kültürlerde ve ilgili külliyatta kalbin bizi birbirimize bağlayan bağla, birbirimize sadakat ve güvenimiz ile çok yakından ilişkili olarak anlaşıldığını anlamak zor değil. Kadim anlayışta, kalbin aşkın ve sevginin olduğu kadar bağlılık ve sadakatin, güvenin de yuvası olarak görülmesi, varoluşsal bakımdan hasbiliğin, sahiciliğin ve samimiyetin (kısacası otantikliğin) sınanabileceği yegâne mercii olması açısından çok anlamlı...

İnsan tabiatı icabı, ontolojisi gereği grup-varlık yani hayatını toplumsallıklar, topluluklar ve toplumlar oluşturarak sürdürebiliyor.²³ İnsanın çıkarını gözetmeye ve bireysel varlığını, kendi yakınlarını ve sevdiklerini korumaya dönük tavırları hesaba katıldığında başkalarına karşı hasbiliği ve samimiyeti olmadan güvenli bir ilişki kuramayacağı dolayısıyla toplumsallığın ortaya çıkamayacağı açıktır. Ya da tersinden söylersek, bir biçimde toplumsallıklar halinde yaşamayı becerebiliyorsa bu insanın başkalarına güvenmesi ve aynı şekilde onlara güven verebilmesi sayesindedir. Böyle bir ontolojik güveni, doğrudan doğruya birbirimizin kalbimiz olduğunu, yani davranışlarımızdan dolayı şu veya bu biçimde hesap vereceğimizi bilmemizi hesaba katmadan izah edebilmek çok zordur. Madem çıkarlarımızı esas alıyoruz, çıkarlarımız uğruna başkalarına yaptığımız her davranışı meşru ve mübah görüyoruz, bu durumda bizi bir araya getiren, bir topluluk olarak yaşatan, başkalarına güven duymamızı, aynı şekilde onların da bize güvenmesini sağlayan ne ola ki? Darwinci evrim teorisinin bu soruya cevap vermesinin imkânsız olduğu görülünce, canlılardaki aidiyet ve topluluğu için fedakârca tutumlarını açıklayabilmek için

23 İnsanın ontolojik olarak grup-varlık olmasıyla ilgili olarak bkz: Erol Göka, *İnsan Kısım Kısım: Toplulukların Anlaşılmasında Psikolojik Bilimler*, s. 17-83, Vadi Yayınları, 3. Baskı, 2019.

sosyobiyolojik yaklaşım gündeme geldi.²⁴ Kanaatim odur ki birbirimize güvenin ve samimiyetin varoluşsal kaynaklarını anlamaya çalışmaksızın bu tür açıklama girişimleri insan davranışını anlamada yetersiz kalacaklardır. Güveni ve samimiyeti “kalp” ile temellendirdiğimizde, insan ilişkisindeki gizemin çözümüne daha kolay yaklaşılr. Kalbi olan ötelele bağlantılıdır, yaptıkları herkesten hatta kendisinden bile gizli olsa dahi Yaratıcısına ayandır. Kalbi olan insanın güvenle ilgili bu yaşantısı aynı zamanda ahlâklı bir varlık olmasıyla da doğrudan alâkalıdır.

Kalbi genellikle yapıldığı gibi sadece bireysel alanla sınırlı olarak ele alırsak onun anlatmaya çalıştığımız toplumsal alana olan güçlü uzantılarını fark edemeyiz. İnsan hem benzersiz, biricik bir tekillik hem de topluluk halinde yaşayan bir varlık. Bir topluluk yaşantısı olabilmesi için insanların asgari düzeyde kendilerine ve bir o kadar da birbirlerine güvenmeleri gerekiyor. Kendimize ve birbirimize güvenimiz olmasaydı insanın topluluk yaşantısı söz konusu olamazdı. Abraham Maslow'un meşhur ihtiyaçlar hiyerarşisinde güvenin fiziksel ihtiyaçlardan sonra ikinci sırada gelmesinin nedeni de bu olsa gerek. Sevgi, saygı bile güvenden sonra geliyor; çünkü aslında onlar da doğrudan doğruya güven ile alâkalı, ancak güven bulunan ortam ve ilişkilerde söz konusu olabiliyorlar. Kalbin esas vazifelerinden birisi, birbirimize güveni sağlamak ve üzerine sevgi ve saygının inşa edileceği bir zemin hazırlamak... Kalbi hastalanmış bir insanın, kişilik bakımından da maraziliği ölçüsünde hasis, nankör, yani bencil toplum düşmanı haline gelmesi, paylaşma ve dayanışma için değil bozgunculuk ve nifak için yaşaması, bu vazifelerin artık layıkıyla yapılamaması nedeniyle... Aynı şekilde, sadece sevgimize karşılık alamadığımız kimselere

24 <https://evrimagaci.org/sosyobiyoloji-sosyal-davranislarin-evrimci-a-ciklamasi-9009>

değil toplum düşmanı antisosyal tutumlar gösterenlere, acımasız zalimlere de “kalpsiz” dememizin bir anlamı var.

Modern psikoloji, güveni ve psikolojik sağlamlığı, genetik yapımızla, anne-bebek ilişkisiyle ve yetiştirilme tarzıyla açıklamaya çalışıyor. Doğru ama güveni de tıpkı akıl ve aşk gibi esasen sağlıklı bir kalbin işlevi olarak görmediğimiz sürece derinlemesine kavrayamayız. Zira sadece bir aşka düştüğümüzde değil her türlü sadakat gerektiren ilişkide, kalplerimiz arasındaki görünmez bağları hissediyor, bağlılığımızın sahiciliğine yani kalpten olup olmadığına bakmaya çalışıyoruz.

Basitçe “güven” deyiverdiğimizizde, pek önemini idrak edemeyebiliriz ama bakın, “iman”ın manası, güvenmek, korkunun gitmesi, emin olmak olan “e-mi-ne” kökünden geliyor. “Eman” da insanın güvende olması, bir insana veya bir şeye güvenmesi manasında... İman etmek, bir şeye güvenmek, onun korumasına girmek, güveni altında olmak demek... Yine aynı şekilde “se-li-me” filinin kök manası sıhhat ve afiyette olmak, ayıp, kusur, eziyet ve sıkıntıdan uzak kalmak, barış yapmak, teslim olmak ve güven içinde bulunmaktır ki, “silm”, “İslâm”, “müslim” kelimeleri bu fille bağlantılı. Fesadın zıddı olan sulh de doğrudan doğruya karşılıklı güvene dayalı olmayı anlatıyor. Salih ve muslih kimseler, insanların arasını uzlaştıran, sorunları sulh ve selamete kavuşturan, güzel ve iyi işler yapanlar. Bu nedenle Kur’ân-ı Kerim’de “Kötülüğün karşılığı kötülüktür. Fakat her kim kötülüğü bağışlar, sulh ve selametten yana olursa onun mükâfatı Allah’a aittir” (Şura/40) diye buyruluyor...

Francis Fukuyama, *Güven*²⁵ çalışmasında, bir araştırmaya dayanarak refah toplumlarında, Japonya hariç, insanların birbirlerine daha çok güvendiklerini söylüyordu. Biz de

25 Francis Fukuyama, *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, Çev. A. Buğdaycı, İş Bankası Yayınları, 2005.

ona başta Zygmunt Bauman olmak üzere birçok önde gelen sosyoloğun batı toplumu hakkındaki menfi tespitlerine dayanarak karşı çıkıyorduk. Ama dünya değerler araştırmasında birbirine güven açısından hayli gerilerde olan ülkemiz insanını temize çıkarmak için yapmıyorduk bütün bunları. Elini vicdanına koyan herkes gibi elbette ben de birbirimize güven açısından ülkemizde ve Müslüman dünyada durumun pek parlak olmadığını görüyorum.²⁶ Farklı analizlerde farklı boyutlarda birini diğerine, batıyı doğuya, kuzeyi güneye üstün bulabiliriz. Bu uğurda tezimizi haklı çıkarmak için bitmeyen tartışmalara gark olabiliriz. Ama şurası açık ki, güvensiz, tekinsiz bir dünyada yaşıyoruz.

Kalp üzerine epeyce düşündükten ve yazdıktan sonra şimdi daha iyi anlıyorum; güvensizliğimiz doğrudan doğruya kalbimizdeki marazla ilgili. Biz Müslümanlar, kalbimizdeki marazın nasıl tedavi edileceğini hiç değilse kitabî olarak biliyoruz, belki tek üstün yanımız o. Sevinelim. O Müslümanlar ki güvenilir bir toplum (Beledü'l-Emin) kurmak üzere son mesaj İslâm'ı getiren, Emin Elçi (Muhammedü'l-Emin) tarafından "insanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimse" diye tanımlanmışlardır. Halimize bakıp üzülelim.

Selim Kalp

Kalp, Kur'ân-ı Kerim'de aklın, vicdanın, şahsiyet ve ahlâkın velhasıl tüm varoluşumuzun merkezine işaret eden temel bir kavram olarak yer alıyor. Hidayetin, takvanın, imanın köken aldığı odak olarak görülüyor. "Temiz kalb"e çok fazla önem veriliyor (Mâide/41; Ahzâb/53). Bu durumda kalbin karşıtı bir başka uzuv veya merkez değil, doğrudan doğruya "merkezsizlik" oluyor...

26 Gerek batıda ve bizde güven meselesi gerek genel olarak "güven", "özgüven", "tevazu" konularında daha ayrıntısı için bkz: *Yalnızlık ve Umut: Günümüzde Varoluşsal Çaresizlikler ve Çıkış*, s.182-206.

Kalp, vazifesini sağlıklı biçimde yapması halinde iyiliğe, ötelere, Allah'a yöneliyor; Allah'ı andıkça yumuşuyor, has-saslaşıyor. Ama aynı kalp, kişinin (nefsin) maneviyata karşı bilinçli, iradi menfi çabasının neticesinde ise hastalanabiliyor, hatta bu menfi yolda ısrar edilirse, nankör olunur, kibre kapılıp azgınca davranılırsa katılaşıp, mühürleniyor. Marazı arttıkça kalp, bu kez dalaletin, inkârın, günahkarlık ve nifa-kın eylem alanı haline gelebiliyor. Daha doğrusu kalp has-talanıp üzerine düşen vazifeleri yapamazsa, selim olmaktan uzaklaşırsa o ölçüde olumsuz eylemlere, nefsimizin kökenin-de bulunan hasete, tamahkârlık, açgözlülük ve zalimliğe yer açılıyor.

Kalbin hastalıkları derece derece... Paslanmaktan tama-men kapanıp mühürlenmeye kadar olan bir süreç içinde ilerliyor maraz. Kalp, hastalanıp görevini yapamayınca mer-kezsiz, pusulasız kalan kişide ve toplumda yıkım ve tahribat ortaya çıkıyor. Kirlenen, kararan, katılaştan bir kalp, iyilik ve hakikate ulaşma arzusunu bütünüyle yitiriyor.²⁷

Kur'ân'daki "kalp" kavramıyla ilgili her incelemede, haklı olarak mutlaka sahih bir hadis naklediliyor: Hz. Pey-gamber (sav), "Dikkat ediniz, insan vücudunda bir et parçası vardır. O iyi olursa bütün beden iyi olur, bozuk olursa bütün vücut bozulur. O, kalptir" diye buyuruyorlar. Kur'ân'da bah-si geçen kalbin de doğrudan doğruya bedendeki fiziki kalbe işaret ettiğini, akleden uzvumuzun da bizzat o olduğunu ile-ri sürenler, bu hadisi delil olarak gösteriyorlar. Daha önce de belirttiğim gibi, her ne kadar kalbin neliğinin izahında temel önemde olmasa da ben fiziki kalpten ayrı olarak bir de insan varoluşundaki merkezi simgeleyen kavramsal bir

27 Sami Kilinçli. "Kur'ân'daki "Kalbinde Hastalık Olanlar" İfadesinin Mu-hatapları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 2014, s. 63-87, Hasan Kamil Yılmaz, "Kalpteki Maraz", *Altınoluk*, sayı: 181, 2001.

oluşum olarak kalbin bulunduğuna inananlardanım. Benim delilim de Kur'ân'daki kalbin marazi halleriyle ilgili ifadelere dayanıyor. "Kararan, taşlaşan, kilitlenen, kapanan, sonuçta da mühürlenene kalp, bizatihi fiziki kalp olmuş olsaydı, hayat mümkün olmazdı, o halde sembolik bir manevi oluşum kastediliyor olmalı" diye düşünüyorum. Bu nedenle nasıl Kur'ân'da "maraz" kelimesi hem vücudun hastalanması anlamında hem cahillik, korkaklık, cimrilik, nifak, zulüm gibi kötü ahlâkî özellikler ve kişilik bozukluğu anlamında kullanılıyorsa "kalb" sözünün de kesin anlamı geçtiği bağlamda aranmak üzere hem maddi hem manevi anlamda kullanıldığı kanaatindeyim. Kalbin hastalıklarından, marazi hallerinden bahsediyorduk, devam edelim...

Kalp, içimizde Hakk'ın pusulası olmasına rağmen, yapısı gereği değişime açık. Kişi, kalbini selim tutmak için çabalamaz, ibretlerden ders alıp kendine çekidüzen vermezse önce sanki iki kalbi varmış gibi biriyle hayrı diğeriyle şerri yaşıyor. Peygamber Efendimiz (sav) böyle imanı ve nifakı aynı anda taşıyan kalpleri hem temiz suyla beslenen bitkiye hem irin ve kan yayan yaraya benzetiyor. Kişi, riyâkârlığa karşı ihlası, nifaka karşı infakı, ihtirasa karşı kanaatkârlığı, velhasıl eğriliğe karşı doğruluğu hâkim kılmak için gayret etmezse, kalbinin hastalanıp şeytani bir yörüngeye girebileceği konusunda uyarıyor.

İlahi mesajın hak olduğunu anladıkları halde onu inkâr eden münafıkların kalplerini "ters yüz edilmiş" olarak niteleyen Hz. Peygamberden (sav), kalbi hastalandıran hallerin şunlar olduğunu öğreniyoruz: Sevgisizlik, bencillik, hasetlik, hırsıyla dünyaya bağlanmak, merhametsizlik, kin, kibir, suizanda bulunmak, dostları yarı yolda koymak, insanların başlarına gelen musibetlerden zevk almak, verdiği sözleri tutmamak, çok gülüp boş konuşmak, ölümü unutmak... Buradan da kalpleri marazlandıran şeyin, insanın özgür ira-

desiyle verdiği kararların neticesi ortaya çıkan gayri ahlâkî tutumlar olduğunu anlıyoruz.

Kur'ân'daki "kalb" kavramının manasını araştıranlar, kalbin fıtratında iyilik ve temizlik olduğu, bir insanın kalbi doğal saflığını, selim fıtratını koruyor ise doğruyu kolayca bulabildiği sonucuna ulaşıyorlar. Kalbin bu fitri özelliklerini onun müradifi olarak kullanılan "lubb" kelimesi berrak biçimde ortaya koyuyor. "Lubb sahipleri" (ulû'l-elbâb) sözleriyle, ilahi mesajı künhüne vararak anlayan ve bu bilinçle amel eden takva sahibi ve hikmetten nasiplenmiş, kalpleri temiz, saf, hidayet nuruyla aydınlanmış mü'min kişiler anlatılıyor. Buradan kalbin kirden, tozdan, pastan kurtulmuş saf ve temiz özüne 'lubb' denildiği anlaşıyor.

Selim bir kalp içerdği nur nedeniyle kandil gibi ışıldar. Böyle bir kalbin sahibi, ferasetlidir, tüm varlığı müşahade edebilir. Ama unutmayalım ki içimizden ya da dışımızdan kalbe ulaşan olumsuz uyarılar ve kötü alışkanlıklar, bizi selim kalbin nimetlerinden mahrum bırakabilir. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerim, bizi sürekli olarak kalbin olağan eylem alanına, iyiliğe, "birr"²⁸ yönlendirmeye çalışıyor. "Kul bir günah işlediğinde, kalbinde siyah bir leke oluşur. O, bu yanlışını tekrar ettiğinde yeni bir iz daha meydana gelir. Günah işlemeye devam ettikçe bu izler artar ve sonunda bütün kalbi kaplar ve karartır. Kul tövbe ettiğinde onun kalbi yeniden parlamaya başlar." Böyle diyor Hazreti Peygamber (sav) ve şu duaları sıkça ediyor: "Ey kalpleri yönlendiren Allah'ım! Kalplerimizi sana itaate yönelt..." "Ey kalpleri hâlden hâle çeviren Allah'ım! Kalbimi dinin üzere sabit kıl..."

28 Birr, Kur'ân'da iman, ibadet ve ahlâka ilişkin tüm iyilikleri kapsayıcı anlamda kullanılan bir terim. Ayrıntısı için bkz: Ali Toksarı, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, <https://islamsansiklopedisi.org.tr/birr>

Akılsız Gönül, Gönülsüz Akıl

Kalp, içimizde her daim Hakkı gösteren pusula. Vicdanın, ahlâkın, erdemin, iyi hasletlerin, inancın ve güvenin kaynağı o. Varoluşsal merkezimizi oluşturan, Yaratıcımızla irtibatımızı sağlayan kalp, aynı zamanda aşkın ve güzellik hissiyatımızın, estetiğin de membaı...

Kalbe bu özlelliklerin atfedildiği kadim anlayışta, kalp temizliği olmadan insaniyetimizi geliştirmek, nefsimizi olgunlaştırmak mümkün görünmüyor. "Bir insanın dışarıdan abdest almasıyla temizliği tamam olmaz. İçinde kötü huylar kaldı mı, kötü huylu olması dolayısıyla makbul bir insan olması mümkün olmaz! Bu neye benzer? Bir şişenin içinde içki olsa, bu içki şişesini götürsen, deryanın kenarında on yıl dışını yıkasan, yine temiz olmaz." Böyle diyor Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî.²⁹ Bence selim bir kalbin ne demek olduğunu, anlam ve önemini fazla söze bırakmayarak pek güzel özetliyor.

Kalp temizliğiyle, kalbin ahlâk ve vicdanla, iyi huylarla bağlantısı hususunda zaten pek bir tereddüt bulunmuyor, geleneksel anlatılar bunun örnekleriyle dolu. Gerek çocuk yetiştirme pratikleri gerek insan ilişkilerinde ihtiyaç duyulduğu anlarda bu örnek anlatılardan çokça yararlanıyoruz. Kalbin imanla ilişkisini, kalpten maksadın çam kozalağı gibi bir et parçası olmadığını; "Ben göklere ve yere sığmam, fakat mü'min kululumun kalbine sığarım", "Ben kululumun kalbine günde yetmiş defa nazar ederim", "Paslanan her şeyin bir cilâsı vardır. Kalbin cilâsı da 'Estağfirullah' demektir" kutlu sözlerini, kalbin temizliğini günahların bozacağını ve karartacağını bilmeyenimiz yok. Kavraması nispeten güç olan, "kalb" konusunun en zorlu meselesi "kalbin akletmesi" ... Daha önce ele aldığımız bu konunun üzerinde, bölümün sonunda önemine binaen bir başka veçhesiyle bir kez daha durmak istiyorum.

29 *Makâlât*'tan aktaran Mahmud Es'ad Coşan, bkz: <http://www.iskender-pasa.com/4833304C-B2E0-4FED-8FE8-31F32ABA3326.aspx>

“Kalbin akletmesi”, gerçekten de hayli zorlu ve kalp meselesinin kühüne vâkıf olmaksızın anlaşılması müşkül. Hem akıl hem hikmet hem bilgi hem kalp (gönül) konularına epeyce kafa yormuş olan Sait Başer üstadımız imdadımıza yetişiyor, onun konuya Türkçeden bakışı ve yorumuyla idrakimiz kolaylaşıyor. Üstadın sosyal medyadan yayınladığı “Akılsız gönül, gönülsüz akıl yahut düştüğümüz yerden kalkmak” başlıklı makale³⁰, kalbin akla bağlantısını aydınlığa kavuşturmak için çok yararlı. Müsaade ederseniz, “kalbin akletmesi” konusunda söylediklerimizi, söyleyeceklerimizi gayet güzel ve vazıh bir biçimde ifade eden bu makaleden uzun bir alıntı yapmak istiyorum.

“İnsanoğlu kendindeki melekelerin her birini ayrı bir değer olarak görmeye meyilli. Onları ayrı ayrı adlarla birbirinden ayırarak anlamaya döneli beri, uzmanlıkların o ayrımlar zemininde şekillenmesi anlayışı güç kazanalı beri kendi iç birliğini bile kaybetti. Artık bir canımız var, bir ruhumuz var, nefsimiz var, aklımız var, gönlümüz var, vicdanımız var... Var oğlu var! Şuurumuz, şuuraltımız, şartlanmalarımız, reflekslerimiz, insiyaklarımız... Bunların her birini ayrı birer varlık alanıymış gibi mütâlaa eder olduk. Öyle olunca da aynı özün her bir haline, tutum ve yönelişine başka biriymiş gibi şaşkınlıkla bakıyoruz. Tabiatıyla da kendimizi çözemiyor, anlamıyor, dahası yabancılaşıyoruz. Kendi gerçekliğimizden korktuğumuzu bile söylemek mümkün.

Kendimize yabancılaştığımız halimizle de âlemin esrarını çözme iddiasında, gözümüz fezâda, yıldızların keşfi derdindeyiz. Neyi nasıl bildiğini bilmeyen, kendine yabancılar olarak âlemi bilmek de bizim komedimiz. Ulemâmız ise dar açılı bakış açılarına mahkûm, bir savunma psikolojisiyle uzmanlıklarından elde edilmiş itibar ve kazanç kapılarını takdise berdevam.

30 Sait Başer, “Kendimize Neden Yabancılaştık?”, <https://der-gah.com/kendimize-neden-yabancilastik/>

Öyle olunca bütünlüklü bünyemizin ihtiyaçları bu parçalı algı bombardımanından, tahriklerinden sakinleşemediği demlerde sükûnet bulma adına mecburen birlik ihtiyacına üfürükçülerden, astrologlardan, falcı veya medyumlardan cevap devşirmeye koyuluyor. Bu garabet, öyle bir karmaşık meseleye dönüyor ki; zamanla kendimizdeki paramparça kişilik algısının bazı elemanlarını tercih ettiği iddiasıyla diğer cüzlerimizi itip kakıyor, dahası bu tutumumuzu dışa vurarak medeniyet tarif ve tasniflerine kadar götürüyoruz. Derdi büyütüp karmaşıklaştırdıkça, çözüm daha da zorlaşıyor, çapraşıklılaşıyor gayet tabii...

Neymiş 'Akıl Medeniyeti' varmış, 'Gönül Medeniyeti' varmış. Bunlardan akıl yani Batı medeniyeti; sömürü ve zulmün ürünü maddî gücü sebebiyle, zahirdeki refaha dayanılarak üstün görülmüş ve bir ilkeye bağlamak gerekince de temel sebebin akıl olduğuna hükmedilmiştir... Akıl insanın asıl öznesiymiş ve gönül taraftarlarına baskınmış! Batı merkezli medeniyet işte o aklın eseriymiş ve Batı'nın üstünlük sebebi de akılmış! Tabii bu tasnife 'inanıldığı' an, gözü güç ve iktidarda olan birisiyseniz ve kendinizi 'Doğulu' sayıyorsanız, adeta *a priori* hâle gelen bu iddia sebebiyle kendi dünyanıza öfkeyle bakmaya başlıyorsunuz. O öfke zamanla nefret kılığına da bürünüyor, dünyanızı yok etmekten başka yol bulamıyorsunuz. Doğu denilen coğrafya parçalarındaki modern 'devrimler'e o dikkatle bir bakın isterseniz. Artık illa akılla gönülü kavga ettirmek zorundadır âlem halkı! Akılsız gönüllü tercih(!) eder görünen dindara mı üzülürsünüz, gönüle kapalı olduğunu iddia eden 'rasyonalist'e mi? Sanki gönülsüz akletmek imkânı varmış yahut akılı dışarda tutabilecek bir 'pür' gönül mümkünmüş gibi?"

Kaşgarlı Mahmut'un, gönlü akılla tarif etmesini, Yusuf Has Hacıp'in akılı "Şefkat dolu bir gönül" diye tanımlama-

sını delil gösteren üstat, bilinen en eski zamanlardan beri Türkçe düşünen geleneğimizin bu iki değeri ayırmadığı kanaatinde. Sait Başer, felaketimizin önce akıl düşmanlığı ile imanı taklitle benimsenebilir bir tarife indirgemekle başladığını sonra da pozitivistimin yine gönül düşmanı, maddeci dünyasına evrildiğimizi, toplumumuzun bu iki afet arasında asırlar geçirerek, öle yite bu günlere geldiğimizi düşünüyor. "Bari artık bundan sonra düştüğümüz yeri anlasak ve ayağa kalkma modelimizi oradan çıkartsak" diyor.

Üstada hak vermemek mümkün değil. Akıllı sadece düz mantık işleyişine indirgediğimizde, onun kalple (gönülle) bağlantısını kopardığımızda başımıza ne işler geldiğine en çok biz modernler tanığız insanlık tarihinde. Çıkar hesaplarında ustalaşan bir avuç zengin, dünyanın geri kalanını her geçen gün daha çok yoksulluğa mahkûm ediyor. Sorsan bunu sözüm ona akıllarını bizden daha iyi kullanmayı becererek yaptıklarını söyleyecekler. Aynı şekilde teknolojinin insanın hayrından, insaniyetten ve tabiattan uzaklaşmasıyla bugün nasıl bir çıkmaz sokağa girdiğimizi, güya içimizdeki birtakım akıllılar(!) marifetiyle dünyayı bir anda kıyamete sürüklemesi mümkün olan acımasız güç savaşlarının, küresel salgınların ortasında kendimizi bulduğumuzu en iyi biz biliyoruz. Yine sorsan, teknomedyatik dünyanın insandan ve tabiattan uzak bu tablosunu görmezden gelecek, aklın ve zekânın önünde durulamayacağını söyleyerek mevcut durumu meşrulaştırmaya çalışacaklar. Biz de onlara demeliyiz ki "Bu yaptıklarınıza akıl değil, dizgin tutmaz hırs ve tamahın neden oldu, aklın bu işte bir günahı yok. Siz insanı insan yapan her şeyi olduğu gibi akıllı da varoluşumuzun merkezindeki kalpten kopardınız, bizi önce Yaratıcımızdan sonra da ahlâk ve vicdandan, merhametten ve erdemlerden, güzellikten ve tabiattan mahrum bıraktınız!.."

“Perde ve Mana”

Kıymetli İbrahim Kalın, “*Perde ve Mana: Akıl Üzerine bir Tahlil*” başlığıyla fevkalade önemli bir kitap yayınladı³¹ ve modernliğin akıl üzerine bakışına ciddi bir eleştiri yöneltti: “Rasyonelliğin nicel olarak ölçülebilir özellikler ve rakamlara dayalı işlemsel tercihler olarak tanımlandığı bu çağda, aklın ontolojik temelleri radikal bir biçimde değiştirildi ve idealize edildi. Sonuçta insani olmayan rasyonellik biçimleri insan aklının temeli olarak tanımlandı. Hâlbuki bizi diğer mahlûkattan ayıran ve açıkça onlardan üstün kılan (İsra/70) akıl dediğimiz eşsiz beşeri nitelik, rakamlara dayalı işlemsel rasyonellik kavramının aksine, esasen ve öncelikli olarak niteliksel (keyfiyete dayalı) ve aksiyolojik (değer temelli) bir zeminde faaliyet gösterir. İslâm’ın modernistler ve oryantalistler tarafından akıl-dışılık ve dogmatizmle suçlanması, kısmen İslâmî entelektüel gelenek içinde gelişen rasyonalite kavramının Batı’da 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkan modern ve 20. yüzyılda yükselişe geçen postmodern rasyonalite anlayışının ana fikrine muhalif oluşu yüzündendir.”³² “Batı düşünce geleneğinde de bulunan hikemî bilgi (sapiential knowledge), aynı zamanda tefekkür, teemmül ve tezekkür kavramlarını da ihtiva eder. Erdem ve basiret, bu düşünme tarzının temel unsurlarındandır. Bu bilgi türü, iyi ve güzeli de kapsar ve onlara epistemik ve manevi boyut katar. Varlığa hikmet nazarıyla bakmak, aklın tefekkür ve nefsin tezkiyesi marifetiyle iynin, doğrunun ve güzelin bilgisine ulaşmak ve buna göre yaşamaktır. Burada akıl, kalp, duyular, vicdan ve diğer kognitif araçlar bir bütün halinde çalışır ve birbirlerinin yolunu açarlar. Hikmetin temeli ‘neden’ sorusunu cevaplamak olduğundan, hikemî bilgi bize eşyanın fizikî/zâ-

31 İbrahim Kalın, *Perde ve Mana: Akıl Üzerine Bir Tahlil*, İnsan Yayınları, 2020.

32 İbrahim Kalın, *age*, s. 16.

hirî özelliklerini değil, aslî mahiyetini ve sebebini açıklar. Bu 'açıklama', aynı zamanda aydınlanmadır. Perdelerin kaldırılarak hakikatin ışığının yayılmasıdır."³³

Aklın bir yandan çok öne çıkarıldığı ama bir yandan da ontolojik, kapsayıcı, hikemî manalarını unutulduğu zamanların özelliklerini enine boyuna ortaya koyan ve İslâm'ın akıl-dışı olduğuna dair yalan propagandaları çok nitelikli biçimde bertaraf eden İbrahim Kalın'ın bu yol gösterici çalışmasını alkışlıyorum. Ancak "kalp" üzerine yoğun düşüncelerden sonra modernliğin hatalı akıl kavrayışının nedeninin geleneksel dünyada temel olan "kalp" kavramının unutulması olduğunu düşünüyorum. Kur'ân'da "akıl" kavramı isim olarak geçmiyor ama üç yüzden fazla âyette bir biçimde akıl vurgulanıyor, defalarca kalpleriyle akletmekten bahsediliyor. Kanaatimce insanı üstün kılan, emaneti üstlenmesine vesile olan vasıf "aklı" değil, kalbiyle akletmeyi başarabilmesidir.

Kur'ân-ı Kerim yedi ayrı surede meleklerin Âdem'e secde-sinden söz ediliyor. Bu konunun geçtiği âyetlerin tefsirinde müfessirler arasında bazı farklılıklar olsa da secdenin, insanın yeryüzünde halife olmak üzere, en güzel şekilde yaratılışının tamamlanıp ruh üflenmesi safhasından sonra, isimlerin öğretilmesini müteakip, Âdem'in ruh ve bedeni ile tam ve şuurulu bir insan olmasından sonra gerçekleştiği anlaşıyor. Yaratıcının en güzel bir biçimde yaratıp kendi ruhundan üflediği ve yeryüzünde halife kıldığı Hz. Âdem ve onun şahsında temsil edilen insan, eşref-i mahlûkat olup değeri, üstlendiği misyonundan gelmektedir. Böyle bir misyonu sadece akli ile değil aklını selim bir kalbin emrine veren ve ancak onunla varlığı idrak eden insan üstlenebilir.

Kalbi esas alarak baktığımızda, akılla ilgili idrakimizin daha güçleneceğini, ilaveten akıl-mantık ilişkisine de daha

33 İbrahim Kalın, *age*, s. 24.

doğru bir bakış geliştirebileceğimizi düşünüyorum. Şöyle ki: İbrahim Kalın üstadımız adı geçen muazzam çalışmasında, akli “ortada duran bir mihenk taşı” olarak görmekte, dolayısıyla akla uygun olan şeylere “makul”, onun karşısında olanlara ise “akıl-dışı” (irrational) demektedir. Ona göre bazı şeyler aklın üzerinde ve ötesindedir, yani “akıl-üstü”dür (supra-rational); yine başka bazı şeyler ise aklın aşağısında yani “akıl-altı”dır (sub-rational).³⁴

“Kalbin akletmesi” bahsinde ele aldığım düşünceler muvacehesinde bu tasnif, hayli sorunlu ve fazlaca modern fikriyatın etkisi altında gibi görünüyor. Kanaatimce üstadın akla duyguları denetleme vazifesi vermesi de bu sorunlu tasniften kaynaklanıyor. Şöyle diyor İbrahim Kalın “Mertebe olarak aklın altında bulunan (sub-rational) düşünce ve duygular, akla karşı çıkmamanın yanı sıra onu aşağı çeker. Öfke, nefret, haset, haset, kıskançlık, kin ve husumet gibi duygular, sadece akıl-dışı değildir. Bunlar aynı zamanda insanı akıl ve erdem sahibi olmaktan uzaklaştıran yıkıcı hislerdir. Doğru bir akla ve muhakemeye sahip olmak, aynı zamanda bu fena duygu ve düşüncelere karşı korunaklı olmak demektir. Ancak gerçek manada akıl sahibi olan kişiler kötü duyguların esiri olmaktan kurtulabilirler. Aklın kendini aşağı çeken faillere direnmesi, onun asaletinin gereğidir. Aklımızı kullandığımızda sadece rasyonel argümanlara değil duygularımıza da hâkim oluruz.”³⁵

İlk bakışta oldukça makul ve akla yatkın görünen bu tezler de yukarıdaki tasnif gibi sorunlu. Sorunun kökeninde de kalbin değil aklın mihenk taşı olarak ele alınması bulunuyor. İbrahim Kalın üstadın günümüzde benzerlerine ender rastlanan muazzam çalışmasına şapka çıkarıyorum, lakin mihenk taşı olarak kalbi ele aldığımızda çözüme daha da yak-

34 İbrahim Kalın, *age*, s. 38.

35 İbrahim Kalın, *age*, s. 41.

laşacağımızı, kavramların daha bir yerli yerine oturacağını düşünüyorum. Şöyle ki:

Elbette insanın psikolojik bünyesinin içinde duygular, hisler, arzular da bulunuyor. Daha en başından akıl iyidir, duygular, arzular kötüdür diyemeyiz. Dersek de ilk düğmeyi yanlış ilikleme hatasına düşeriz. Kalbimizin işleyişi tüm varoluş alanlarımızı olduğu gibi duyguları, hisleri, arzuları da denetim altında tutuyor, kalbin ışıık hüzmeleri oralara da uzanıyor. Nasıl akıl, kalbin etkisinde işlediğinde, kalbi akıl halindeyken hikmet oluyorsa, kalbin hüzmelerinden geçen duygu ve arzular da erdemle kaplanıyor, helal'e meylediyorlar. Kalbin hem muharrik gücü hem ilk ve asıl erdemi olan merhamet ve diğer erdemler, insanın duygu dünyasıyla da etkileşim halinde bulunuyorlar. Bu nedenle doğrudan doğruya hiçbir duyguyu daha baştan "kötü" ve "yıkıcı" olarak niteleyemeyiz. Ölçü, kalple olan etkileşimdedir. Eğer kalbin eylem alanından çıkmamış ve erdemlerin pusulasından şaşmamış ise öfke, nefret, tikslenme gibi duygular bile pekâlâ "iyi"ye, "emr-i bi'l-ma'ruf"a hizmet edebilirler. (İbrahim Kalln üstadın duygular içinde saydığı haset, kıskançlık, kin, saf duygular değil varoluşsal merkezleri olan kalpleriyle irtibatı yitirdiklerinde kişilerin içine düştükleri hâlet-i rûhiyeleridir.) Son dönem bilinç üzerine yapılan nörobiyolojik incelemeler de aklın duyguları baskılayıcı bir işlev görmesinden ziyade onlarla birlikte çalıştığını gösteriyor.³⁶

Sonuç olarak aklın olduğu gibi duyguların işleyişine de kalp merkezli olarak bakılmalıdır. Kalbiyle akleden insanın duyguları da hisleri de hâlet-i rûhiyesi de kalbin eylem alanının etkisi altındadır. Kalbin etkisi altındaki duygular, akılla

36 Antonio Damasio, *Descartes'in Yanılgısı*, Çev. B. Atlamaz, Varlık Yayınları, 2006. Konuyla ilgili olarak ayrıca şu yazılarımıza bakınız: <http://www.erolgoka.net/minneti-anlamak-icin-hasedi-bilmek-sart/>; <http://www.erolgoka.net/duygu-ve-mantik-birbirine-zit-midir/>

kalp arasındaki rabıtayı sağlayarak aklın kalpten kopması-
nın, vicdansızlaşmasının önüne geçerler. Modernliğe yönelik
en makul eleştiriler, onun akli erdemlerden koparmış ve sa-
dece çıkarların emrine vermiş yani araçsallaştırmış olma-
sına yöneliktir. Akıl kalbin yörüngesinden çıktığında, insan
da yücelerin yücesinden aşağıların aşağısına doğru inmeye
başlar.

Sanıyorum, kalp kavramının geleneksel dünyada ve Müs-
lüman kültürde ve Kur’ân-ı Kerim’de ne anlama geldiği ve
onun modernlik ve psikoloji anlayışı eleştirisinde nasıl bir
işlev üstlenebileceği konusunda zihinlerde bir berraklık
sağlayacak kadar durduk. Şimdi kalple ilgili kavramları ele
alırken, daha sonra incelemek üzere bıraktığımız iki Kur’ânî
kavrama “nefs” ve “ruh”a gelebiliriz. Elbette her iki kavram
da özellikle psikolojik bilimlerle ilişkiler bağlamında “kalp”
kadar temel ve önemli. Biz konumuz itibarıyla daha çok
kalple ilgili bakışın doğru anlaşılmasına, onların kalpten
farklılıklarının netleşmesine katkı sağlamak amacıyla “nefs”
ve “ruh” kavramları üzerinde duracağız.³⁷

Nefs ve Ruh

İnsanlık tarihi ve diller, ne kadar zengin ve girift; bazıla-
rımızın zihni ise ne kadar tekdüze ve yeknesak. Sanıyorlar
ki kelimelerin, kavramların dümdüz tek bir anlamları var.
Kelime fakiri, sığ düşünce dünyalarında her şeyi açıklayıve-
riyorlar. Oysa yaptıkları sadece tarihin ve hayatın inanılmaz
genişlikteki anlam dünyasını kendi küçücük zihin sandıkla-
rına tıkıştırmak, böylece onlara hâkim olduklarını sanmak.

37 “Nefs” ve “ruh” kavramları hakkında daha ayrıntılı bilgi için şu maka-
lemize bakınız: “Ruh” (zihin)- “beden” (beyin) problemi, *Dini Düşüncede
Gelenek, Dönüşüm ve Gelecek* içinde, s. 207-225, Ş. A. Düzgün, T. Günal
(editör), Endülüs Yayınları, 2017; Ayrıca bkz: [https://islâmansiklopedi-
si.org.tr/ilmun-nefs](https://islâmansiklopedi-
si.org.tr/ilmun-nefs); <https://islâmansiklopedisi.org.tr/ruh>

Elinde sadece çekici olan tüm her şeyi çivi olarak görür derler ya onlar da öyle...

Bugün gerek akademide gerek gündelik hayatta “ruh”, “nefs”, “psikoloji”, “kişilik” hatta “akıl” “zihin” gibi kavramları, çok rahatlıkla birbirinin yerine kullanıyoruz. Kimi zaman “kalp” kavramının da bunlarla karıştırıldığına tanık oluyoruz. İlk bakışta birbirlerine çok yakın anlamları nedeniyle haksız da sayılmayız. Elbette bunlar birbirlerine çok yakın anlamları olan, birbirleriyle çok sıkı irtibatlı kavramlar ama tam olarak özdeş değiller. Kaldı ki anlamları da değişken³⁸. Bu ince ve değişken anlamları bilmez isek insanın ne denli derinlikli ve girift bir varoluşa sahip olduğunu da kavrayamadığımız gibi kolayca önyargı, dar görüşlülük, fanatizm tuzagına düşeriz.

Kavramlar, içinde bulundukları söylem düzenlerine göre bir anlam ağına yerleşiyorlar, ona göre kendi tarihleri oluşuyor. Tefsir usulünde siyak ve sibak'ın yani içinde bulunulan bağlamın vazgeçilmez bir yer tutması,³⁹ boşuna değil ve her

38 İmam Gazzâlî “kalb”, “ruh”, “akıl” ve “nefs”in anlamca farklı olsalar da aslında hep birlikte, “rabbânî latife” denilen, filozofların “nefs-i nâtıka” dedikleri bir kavrama müştereken delâlet ettiğini söylüyor. Onu diğer canlılardan ayıran ve onlara üstün kılan “rabbânî latife” sayesinde insan, bilen, tanıyan, algılayan, sorumlu ve yükümlü olan” bir varlığa dönüşüyor. Ona göre, “kalb”, “ruh”, “akıl” ve “nefs” kavramları, “rabbânî latife”nin değişik tezahürleri, yerine göre birisi öne geçiyor. Ona verilen isimler değişik olsa da mahiyeti değişmiyor. Kalb ile rabbânî latife arasındaki ilişki cevher-araz, sıfat-mevsuf, yöneten-yönetilen, alet-usta, mekân-mekânda bulunan nesne ilişkisi gibidir. Bu ilişkinin mahiyeti konusunda akıl hayrete düşer. Hz. Peygamber (sav) ruh (kalb) üzerinde konuşmaktan kaçındığından bu konuda açıklama yapmak doğru değildir, bunun pratik bir faydası da yoktur. İmam Gazzâlî, *age*, (3/3-5). Kesinlikle kendi devri gereğince İmam Gazzâlî'nin niye konuşmaktan kaçındığını anladığımı sanıyorum ve kendisine tüm kalbimle katılıyorum. Lakin kadim anlamların müthiş bir başkalaşım geçirdiği modern zamanlarda eski anlamları yeniden bulma görevimiz var. Bu görev bilmimizi aşan alanları didiklemek manasına gelmiyor.

39 Yunus Ekin, “Siyak Kavramının Semantik Analizi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15, S: 1, 2013. s. 93-124.

türlü kavram yorumu için geçerli. Bu nedenle hangi kavramın hangi anlam ağı içinde kullanıldığına mutlaka bakmak lazım...

Bugün akademide psikolojik bilimlerin nesnesini tarif etmek için olarak kullanılan, "psikoloji"ye de kaynaklık eden kavram olan "psike" (psyche), Grekçe "psükhe"den türeme. "Psükhe", "ruh" ve "can" gibi anlamların yanı sıra hayat, canlılık, nefes, nefes alıp verme, bizzat insanın kendisi, diriltmek, güçlendirmek ve yaşatmak anlamlarına da sahip. Bu kavram, 10. yüzyıldaki Arapçaya ilk tercüme döneminde, mütercimler ve müellifler tarafından genellikle "nefs" olarak karşılanmış. Zira "nefs" kavramının da hem bir şeyin kendisi, zatı hem nefes alıp verme, canlılık anlamları var.

Arapçadaki "ruh" kavramı ise "rwh" kökünden geliyor; Aramice/Süryanice ve İbranicede ona çok benzer sözcüklerle eş kökenli. O da nefes, soluk, rüzgâr, esinti anlamları taşıyor. Diğer eserlerde "psükhe", "nefs" diye tercüme edilirken daha çok Kelâm ve Tasavvuf disiplinlerinde nedense "nefs" yerine "ruh" kavramı tercih edilmiş...

Grekçeden "psükhe" dışında Arapçaya taşınmış bir başka çok benzer kavram daha var: "Pneuma". Modern tıpta akciğer ve solunum yollarıyla ilgili dal anlamındaki "pnömonoloji"ye de kaynaklık ediyor. Yel, rüzgâr, esinti nefes alma, üfleme, tütme, rüzgârla dolma ve şişme manasına gelen "pneuma" kavramının da zaman zaman "nefs" olarak tercüme edildiği olmuş. Ama Eski Yunan metinlerindeki "pneuma", Arapçaya daha ziyade "ruh" olarak çevrilmiş. "Pneuma", Aristoteles'in metinlerinde, işlevi fiziksel organlar ile psükhe arasındaki duyum ve hareket bağını sağlamak olan bir yapı olarak da geçiyor. Grekçedeki "psükhe" ve "pneuma" arasındaki ayrıma benzer bir ayrım Latince'de "spirit" ve "anima" arasında da var ve bunların neler olduklarını ilahiyatçılar tartışıyorlar...

Ruh kavramı, görüldüğü gibi daha ziyade nefes ve canlılık ile bağlantılı. Avrupa dillerinde Ortaçağdan itibaren Latince

“spiritus”tan kaynaklanan, değişik dillerde versiyonları bulunan “soul” kavramları da “ruh” olarak kullanılıyor ama bu kullanımlar da maddi olmayan, manevi, cisimsiz, doğa-üstü, bedeni aşan (incorporeal) anlamlar da içeriliyor.

Birçok dilde kimyasal maddelerdeki değişimi, görülmeyen varlıkları açıklamak için de bu kavramlardan yararlanılmış. Mesela Türkçeye “ispirto”, “ispirizma” kavramları buradan geçmiş hem cin, peri gibi cisimsiz varlıkları hem de “nane ruhu”, “tuz ruhu” vb.de olduğu gibi kimyasal değişimi açıklamak için “ruh” kullanılmış.

Şu dikkatimizi çekiyor: Bu kavramların hepsi de en nihayetinde hayatla ve kaynağı olan nefesle, ölümü ve ölüm sonrasıyla ilgili. Geleneksel dünyada ruh ve nefes kavramlarıyla ilgili söyleyebileceklerimiz kabaca bunlar. Gelelim bugüne...

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki geleneksel Batı dünyasındaki ruh’a karşılık olarak kullanılan “soul” veya “spirit” ile şimdi akademide yerleşmiş bulunan “mind” asla aynı şeyler değil. Bu farklılıkları, hangi kavrama ilk defa hangi yüzyılda rastlandığını etimolojik araştırmalar, gösteriyor. Mesela Batı’da daha önceden hatırlama, hafıza bağlamında kullanılan bir kavram olan “zihin” (mind) ve ondan türetilen “mental” (zihinsel), 18. yüzyıldan itibaren şimdiki anlamını almaya başlıyor. Şimdiki anlam ile “akıl”, “zekâ” gibi “psikoloji”yi de artık sadece beyin işleyişinin bir işlevi olarak görmemizi anlatmaya çalışıyorum.

Evet, bugün “psüke”, “psikoloji” dediğimizde sadece beynin işlevleriyle ilgili olguları anlıyoruz. Her ne kadar dilimize çok hatalı biçimde “Ruh sağlığı ve Hastalıkları” diye tercüme edilmiş olsa da “psikiyatri” de beynin işleyişindeki sorunlarla ilgileniyor, onları onarmaya gayret ediyor. Daha doğrusu psikolojik problemleri sadece beyin işlevleriyle ilgili olarak anlamaya ve çözüm bulmaya çalışıyor.

“Nefs” kavramının geleneksel dünyadaki ve günümüzdeki kullanımları ise üzerine kitap yazılabilecek kadar geniş ve karmaşık... Ama son tahlilde şunu söylemek mümkün: Geleneksel dünyada nefis, daha ziyade insanın bedensel ve psikolojik tüm varlığı, bizatihi kendisi ve/veya kendisini algılamalarının tamamı anlamında kullanılıyor. “Kişilik”, “kimlik”, “benlik” ve “ego”ya çok yakın bir anlamı var.⁴⁰ Bugün modern psikolojik bilimlerde “nefs” kavramının geleneksel yaygın kullanımına en benzer kavram, dilimize de pek uygun olmayan bir biçimde “kendilik” olarak çevrilmiş olan “self”⁴¹ ama hemen belirtmeliyim ki psikolojik bilimlerde kullanılan “self” kavramının Tasavvuf’taki ve son zamanlarda “trans-personal (ben-ötesi) psikoloji” içinde yer edinmesine uğraşıl-
lan Tasavvuf temelli yaklaşımdaki “nefs” kavramıyla⁴² uzak-
tan yakından bir ilgisi bulunmuyor.

Neyse, “ruh” ve “nefs” kavramlarının İslâmiyet öncesi Türk kültüründeki ve Kur’ân-ı Kerim’deki kullanımlarına da işaret ederek, onların konumuz olan “kalp” ile bağlantılarına geçelim.

İçine doğduğumuz ve irademizle pek müdahil olamadığımız anlam ağlarının gergefini dönemler, kültürler oluşturuyor. Dilin okyanusuna batmış anlam ve değerler, arada bir kelimelerin salına binerek nefes alıp veriyorlar. Biz Türklerin “ruh” ve “nefs” kavramlarına verdiğimiz anlamlar hem İslâm-öncesi hem İslâmiyet tarafından besleniyor. Ölüm ve matemle ilgili yazmış olduğum *Hoşçakal* kitabında

40 Bu birbirine çok yakın kavramların anlamları arasındaki benzerlik ve farklılıklar için bkz: Erol Göka, M. Beyazyüz, *Geçimsizler: Kişilikleri Tanıma ve Geçinmeyi Kolaylaştırma Kitabı*, Kapı Yayınları, 2019.

41 Psikanalizden ayrılarak “self psikolojisi” adında yeni bir ekol oluşturduğunu ileri süren Heinz Kohut’un yaklaşımında “varoluşçu” unsurlar bulunduğunu söyleyenler de kavramın geleneksel dünyadaki “nefs” kavramına benzer kullanımını görmüş olmalı.

42 Dr. Mustafa Merter’in olağanüstü gayretlerle kurmaya çalıştığı bu ekolün ayrıntısı için bkz: <https://www.drmostafamerter.com/>

eski Türklerin ölüm inançları hakkında da durmuştum. İslâm-öncesi ruh kavrayışımızı oradan aktarmaya çalışayım:

“Eski Türklerde bugün kullandığımız ‘can’ ve ‘ruh’ sözlerinin karşılığı, ‘tin’ (nefes) kavramıydı. Tüm canlı varlıkların bir ‘tin’i vardı ama Gök-Tanrı’dan gelen kutsallık yalnızca ‘tin’ ile sınırlı değildi. ‘Süne’ denen ruh benzeri varlık yalnızca insanda, “kut” ise her şeyde bulunur ve onları kutsallaştırırdı.

Eski Türklerde ölüm, ruhun bedeni kesin olarak terk etmesiydi. Ruh, bedeni uykuda ve bazı hastalıklar sırasında da geçici olarak terk edebilirdi. Her görünmez in karşıtı olarak bir görünür nesne mevcuttu ve ruhun da görünür karşıtı bedendi... Beden yıkıldığı zaman (ölüm) ruh, serbest hâle gelir ve gezici olarak dolaşırdı.

Eski Türklerde insanın ruhundan ayrı olarak ayrıca ‘yula’ adı verilen bir ‘eş’i vardı; ‘yula’ da uykuda ve rüyada bedeni geçici olarak bırakıp gidebilirdi. Bedeni geçici olarak terk eden bu ruha ‘üzüt’, ‘ürek’ gibi adlar verilirdi. Yeraltındaki kötü ruhlar, ölüm meleği, ölümler âleminin ve cehennemin Tanrısı Erlik gibi kavramlar eski Türklerin inançlarına diğer dinlerden girmişti... Ölüm meleğinin altı yüzü vardı ve çekinilmesi gereken, soğuk yüzüydü. Can çekişen hastanın ölüm meleğini gördüğünde ağzının açık kaldığı düşünülürdü. Göçmüş ruhlar yılda bir kez, geceleri, hayatta iken yaşadıkları yerlere gelir ve ‘tiki’ diye bir ses çıkarırlardı.

Ölümden sonra hayata ve ahirete inanan eski Türklerde cehennem (tamuğ) kavramı çok sonra ortaya çıktı ama ruhlar baştan beri ‘iyi’ ve ‘kötü’ diye ayrılıyordu. Yeraltında bir cehennem olduğu inancıyla birlikte, kötü ruhların mekânı olarak da orası bilinmeye başlandı. İyi ruhlar ise göğe yükselirdi. Öldükten sonra iyi ruhlar yakınlarına iyilik, kötü ruhlar ise kötülük yapabiliirdi.”

İslâmlaşmamızın ardından hayli değişikliğe uğramış olsa da bugün ölüm anlayışımızda, ölüm korkumuzda ve ruh kavramına verdiğimiz içerikte eski inançlarımızdan önemli izler olduğu kanaatindeyim. Gelelim Kur'ân-Kerim'deki ruh ve nefis kavramlarına...

"Nefs" ve türevleri, Kur'ân-ı Kerim'de onlarca yerde geçiyor. Uzmanlar, nefs'in Kur'ân'da tek bir anlamının olduğunun söylenemeyeceği kanaatinde. Kur'ân'da bazı âyetlerde bizzat Allah'ın nefsinden bahsediliyor. Nefs'in "ruh" anlamında kullanıldığı âyetler olduğu gibi "kalb", "gönül", "iç-dünya" anlamına gelen âyetler de var. Bazı âyetlerde nefis, sadece insan bedeni, bazılarında ise hem beden hem ruh anlamında kullanılıyor. Nefsin insan, cin, melek, hayvan, bitki vs. "kendi", "zâtı", "cins", "tür" gibi anlamlar da kullanılması da söz konusu. Kur'ân'da ayrıca bugün özellikle tasavvufi anlayış tarafından yaygınlaştırılmış olan, insanın içindeki "kötülüğü emredici" bir kaynak manasına gelen bir nefis kavramı da var.

Ruh kavramı için de benzeri bir tablo söz konusu. "Sana ruhtan soruyorlar, de ki: Ruh Rabbimin emrindendir. Size ilimden az bir şey verilmiştir." (İsra/85) "Hani Rabbin meleklere 'Ben kupkuru çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım! Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secdeye kapanın!" (Hicr/28-29) "(Ey Resul'üm) Kitap'ta Meryem'i de an. Hani o, ailesinden ayrılıp doğu tarafında bir yere çekilmişti. Ve (kendini onlardan uzak tutmak için) onlarla arasına bir perde germişti. Biz Ona ruhumuzu göndermiştik. O da tam bir insan sûretinde görünmüştü" (Meryem/16-17) "Ve Allah, iffetini sapasağlam koruyan ve Bizim de rahmine ruhumuzdan üflediğimiz, Rabbinin sözlerini ve kitaplarını doğrulayan İmran kızı Meryem'i de inananlara örnek gösterdi. O gönülünden itaat edenlerdendi." (Tahrir/12) "Andolsun, Musa'ya Kitabı (Tevrat'ı) verdik ve

ardından peş peşe elçiler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da mucizeler verdik ve onu Ruh'u'l-Kudüs ile destekledik. Demek size ne zaman bir elçi nefsinizin hoşlanmayacağı bir şeyle gelse, büyüklük taslayarak onların bir kısmını yalanlayacak, bir kısmını da öldüreceksiniz öyle mi?" (Bakara/87) Kur'ân çalışmaları, bu âyetlerdeki "ruh" kavramının hiç de bugün anladığımız manasıyla alâkalı olmayıp doğrudan doğruya Cebrail'in veya bizzat Kur'ân'ın kendisinin kastedildiğini ileri sürüyor.

"Nefs" ve "ruh" hakkında burada durmamızın nedeni, onların konumuz olan "kalp" ile ilgisi. Görülüyor ki insanın maddi ve manevi (biyolojik ve psikolojik) varlığını duyu-ötesi âlemi, ölüm sonrasını, gayb'ı⁴³ esas alarak anlamaya çalışan bir inanç dünyasından üretilmiş ve zaman zaman birbirinin yerine geçen bu kavramları, insanın beden-dışında kalan yanına sadece beynin üretimi olan zihin olarak bakan modern dünyanın paradigması içinde anlamak neredeyse imkânsız. Bu anlamda bu kavramların durumu da incelemeye çalıştığımız "kalp" ile aynı kaderi paylaşıyor. Ama kalp üzerine tüm bu söylediklerimizden sonra onların kalp ile asla aynı anlama gelmedikleri de çok açık.

Geleneksel dünyada ve hassaten Kur'ân-ı Kerim'in kasdettiği manada kalp ile nefis ve ruh'un en çok irtibat halinde olduğu iki anlam katmanı var. Bunlardan birincisi, insanın yaratılışı sırasında Allah'ın onu bizzatihi "tesviye etmesi", "kendi eliyle" yaratıp ruhundan üflemesi (Sâd/72) ve onu yeryüzünde kendine halife kılmasıyla (Bakara/30) ilgilidir. Kalbin Yaratıcı ile olan ilişkisi, varoluşun merkezi olması ve "selim kalp" hakkında ifade edilen özellikler, bununla bağlantılı olmalıdır. Aynı şekilde Müslüman yaşama kültürüne ve Tasavvuf'a "tezkiye-i nefis" ve "tehziib-i ahlâk" olarak

43 İlyas Çelebi, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamsiklopedisi.org.tr/gayb>

geçen kavramların analizinden anlaşılacağı üzere kalbin marazi bir hal almasının iradi olarak nefsimizin talepleriyle sıkı bir bağlantısı vardır. “Nefislerinizi temize çıkarmayın” (Necm/32) ve “Muhakkak, nefsini temizleyen kurtuluşa erdi” (Şems/9) âyetleri, bu bağlantıyı güçlendiriyor.

Sonuç

“...Sonra Allah’ın bana söylediği ilk dersi hatırladım: ‘İnsanın kalbine neyin hükmettiğini öğren. ‘Anladım ki, insanın kalbine sevgi hükmeder. Allah’ın, vadetmiş olduğu şeyleri bana göstermeye başlamasıyla ferahlamıştım, işte ilk defa onun için gülümsedim. Fakat henüz her şeyi öğrenmemiştim. İnsana ne verilmemiştir; insanlar ne ile yaşar, bunları hâlâ bilmiyordum (...)

İnsanın kalbine neyin hükmettiğini biliyordum. Şimdi ise ona neyin verilmediğini öğrendim. İnsana, kendi ihtiyaçlarının bilgisi verilmemiştir (...)

...kadında Hayat Sahibi Allah’ın varlığını hissettim ve insanların ne ile yaşadığını anladım. Allah’ın bana son dersi biliyordum (...)

...ki bütün insanlar kendi esenlikleri için harcadıkları düşünceyle değil, insana verilen sevgiyle yaşarlar. Önceden, Allah’ın insana hayatı ve yaşaması için de arzular verdiğini biliyordum; şimdi anladım ki gerçek bunların ötesindeymiş. Anladım ki Allah insanların birbirlerinden ayrı ayrı değil, tekvücut halinde yaşamalarını istediğinden, her birine kendi ihtiyaçlarını değil; her birine, hepsi için gerekli olan şeyleri ilham ediyor. Anladım ki insanlar kendilerini düşünerek yaşıyor gibi görünse de, hakikatte onları yaşatan tek şey sevgidir. Kim severse, Allah’a yaklaşır; Allah da ona yaklaşır. Çünkü O, sevgiyi yaratandır.”⁴⁴

44 Lev N. Tolstoy, *İnsan Ne İle Yaşar?*, Çev. T. Yörük, Mitra Yayınları, 2013.

Niye bölümün sonuç kısmına Tolstoy'un bir hikâyesinden yaptığımız bu alıntıyla başladık? Birazdan cevap geleceğim. Önce müsaadenizle bu bölümde söylemek istediklerimi özetleyeceğim.

Günümüzde akademik dünyada, bilimsel olarak hemen hiçbir anlamı olmayan "manevi kalp" kavramının niye insanlar tarafından bir türlü vazgeçilemediğinden hareketle onun aslında insanın hangi eylem ve etkinliklerine mevcut paradigmalardan daha iyi açıklama getirdiğini ortaya koymaya çalıştık.

"Manevi kalp" kavramı sayesinde, insanın ahlâkî akıl yürütme, yargılama, karar verme ve erdemli davranmasının, birbirimize karşı hissettiğimiz sevgi ve güvenin "rayiçteki tatsız tuzsuz açıklama çabaları"ndan daha sağlam bir zemine yerleşebileceğini ileri sürdük. "Manevi kalb" in insanı iyiye ve iyiliğe, hayır ve hasenata, dostluğa ve dayanışmaya sevk etmesinin temelinde, varoluşumuzun Yaratıcı ile temasımızı sağlayan merkezi olmasının rolü üzerinde durduk. Dileyen, buradan hareketle insanın inançlı bir varlık olmasını, inanmaya, inanca meyletmesini esas alan bir düşünme ve anlatım tarzı benimseyebilir.⁴⁵ Biz bu yolu tercih etmedik. Sebebi şuydu:

"Kalp" kavramı, bugüne kadar karşılıklı içinden çıkılmaz iddiaların hüküm sürdüğü teolojik bir tartışmalara da bir çözüm getirebilirdi. "Görünüşte dini inancı güçlü ama ahlâken zayıf", "psikolojik bakımdan nispeten sağlıklı ama karakteri ve davranışları hayli sorunlu", "ahlâkî ve kişilik gelişmiş fevkalade lakin dini inancı görünüşte zayıf" gibi önceki psikolojik ve teolojik kavramlaştırmalara göre içinden çıkılmaz olan durumlar, "kalp" kavramı sayesinde açıklığa kavuşma

45 İnsanın inanan bir varlık olması konusunda sağlam bir akıl yürütme için bkz: Yılmaz Özakpınar, *İnsan İnanan Bir Varlık*, Ötüken Neşriyat, 2014.

imkânına sahip olabilirdi. Zira insanın ve davranışlarının “etik” bakımdan sınanmasının nispeten özerk biçimde yapılabileceği varoluşsal bir mevkii vardı artık: “Kalp”! Kimse- nin karşısındaki insaninkini tam olarak bilemeyeceği, yarıp bakamayacağı,⁴⁶ hastalanmasını, marazi bir hal almasını davranışlara bakarak kısmen anlayabileceğimiz içimizdeki manevi cevher... “Kalp” kavramının amaçsız, önyargılı sözümona teolojik tartışmalara feda olup gitmesini istemedik. Aynı nedenle sonuç bölümüne Lev. N. Tolstoy’un *İnsan Ne İle Yaşar?* hikâyesinden bir alıntı ile başladık. Modern zamanlarda kalbi keşfetmenin daha ziyade sanatçılara ve edebiyatçılara kaldığını, zira iyyinin ve güzelin pek de birbirinden keskin hatlarla ayrılan şeyle olmadıklarını belirtmeye çalışmaktan ayrı olarak —ki bu tezi son bölümde ele alacağız— bir muradımız daha vardı.

Tolstoy’un hikâye kahramanı, Tanrı tarafından cezalandırıldığı için gökten yeryüzüne düşen melek Mihael’dir. Cezası üç soruya cevap bulabilmek için yeryüzünde yaşamaktır. Bu üç soru şunlardır: İnsanın kalbine ne hükmeder? İnsana ne verilmemiştir? İnsan ne ile yaşar? Tolstoy, kendi Ortodoks Hıristiyanlık anlayışı gereğince kahramanı Mihael’e soruları cevaplandırır. Benim cevaplarım çok benzer olsa da onlar-

46 Kur’ân-ı Kerim’de kalplerde olanı Allah’ın bileceği gerçeği hep, ‘sadece O’ anlamına gelen “hasr” ifadesiyle anlatılır. Bir sahabi savaşta *lâ ilahe illallah* dediği halde birisini öldürmüştü. Rasulullah (sav) buna kızdı ve onu azarladı. Sahabi, ‘o bunu korkusundan söyledi’ deyince Rasulallah ‘kalbini yarıp baktın mı, sen kıyamette bunun hesabını nasıl vereceksin!’ dedi ve öfkeli bir halde bunu o kadar çok tekrarladı ki sahabi, keşke şu ana kadar Müslüman olmamış olsaydım, diye temennide bulundu... Bir gün Rasulallah’a kaba davranan birisi için Halid bin Velid, ‘şunun boynunu vurayım mı ya Rasulallah?’ dediğinde, ‘Hayır, namaz kılan birisi olabilir’ buyurdular. Halid; ‘öyle namaz kılanlar var ki, dili başka kalbi başkadır’ deyince Rasulallah: ‘Ben insanların kalplerini deşmek, karınlarını yarmak için gönderilmedim’ buyurdu. Aktaran Faruk Beşer: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/farukbeser/kalbini-yardin-da-baktin-mi-2044268>

dan biraz farklıdır ama Tolstoy ile asıl insan varlığına bakışta birebir aynı fikre sahibim. İnsan, diğer insanlarla birlikte yaşamak üzere yaratılmıştır. Sınanması, topluluk içinde olacaktır. Arzu, istek ve ihtiyaçları tekil bir görüntü verse de günümüzde sanıldığı gibi insanın yaşama amacı, arzuların tatmini değil başkalarına nasıl davranacağı, içindeki ilhamı dayanarak ne ölçüde başkalarına iyilik yapmak için çaba içine gireceğidir.

Eğer insanı topluluk yaşantısı içinde ve başkalarına nasıl davrandığı açısından değerlendirirseniz, daha doğrusu insanı değerlendirirken bu boyutu esas alırsanız, düşüncenizin varacağı nihai nokta “manevi kalp”ten başkası olamaz. Manevi kalbi ve içinizdeki varlığını idrak ederseniz, yöneleceğiniz yegâne menzil, hayattaki anayolunuz onu hastalandırmamaya gayret etmek olacaktır. Her namazda “Rabbenâ âtinâ fi’l-dünyâ haseneten ve fi’l-âhireti haseneten...” (Bakara/201) (Rabbimiz! Bize bu dünyada da ahirette de iyilik ve güzellikler bahşet) diye dua eden Müslümanların bu çaba içinde olması beklenir. “Hasene”, “fıtratın ve aklın iyi, güzel bulduğu şey” anlamına gelir. Kelimenin anlam örgüsü, her türlü iyilik ve güzelliği içerir.

Geleneksel dünyada yaşayanlar kalplerini nefis tezkiyesi, ahlâkî olgunlaştırma yoluyla korumaya çalıştılar. Biz modernler ise manevi kalbi önce zihnimizden kovmaya çalıştık, şimdilerde ise “değerler eğitimi”, “insanın pozitif yanı olarak erdemler”, “kişilik gelişimi” gibi kavramlarla yeniden keşfetmeye uğraşıyoruz. Elinizdeki kitap, kalbin yeniden keşfi için çabalayanlara destek olmak, Müslüman kültürden kaynaklanan ve yayılan ışığa işaret edebilmek için yazıldı. Kalbin temel eylemi ve (sevgi dâhil) diğer erdemlerin kaynağı olduğunu düşündüğümüz “merhamet” mevzuuna gelmeden önce, kendi kalbi bulma yolculuğumuzun nasıl olduğunu,

zihnimizin kalbi bulmak için hangi yollardan geçtiğini, hangi virajları nasıl aldığını anlatmaya çalışacağız. Dileyen veya okumaya başlayıp sıkılan okuyucu, bir miktar teorik hesaplaşma içeren bu bölümü atlayarak doğrudan doğruya sonraki bölüme geçebilir.

BÖLÜM II: KALP VE AHLÂK

Kalbi Anlama Hikâyem

“Kalp” kavramını sadece gündelik hayatla sınırlamayıp akademinin, entelektüel hayatın gündemine katabildiğinizde, birçok imkân da önünüze açılıyor. Şüphesiz bu imkânların başında, modern zamanlarda “bilimsel” bakışın zorunlu koşuluymuş gibi görülen geleneksel dünyanın çatı kavramlarından vazgeçmek, onları terk etmek anlayışının yerine geleneksel ile modern arasında yumuşak bir geçiş yapma, geleneksel olanı modernin içinde sürdürebilme fırsatı geliyor. Kalp kavramı sayesinde geleneksel dünyaya bir kapı açabiliyor, oradan gelen ışıkla ufkunuzu genişletme şansına kavuşuyorsunuz.

Kalbi, insani varoluşun ayırt edici özelliği ve özü olarak görünce, insana ve topluma dair birçok konuyu anlamanın önünü açmış, dil ve anlamla ilgili zorlukların üstesinden gelmek için sağlam bir çıkış hattı oluşturmuş oluyorsunuz. Modern psikolojik bilimlerde “toplumsal davranış”, “süperego” ve “vicdan”, felsefe ve beşeri bilimlerde “öteki”, ilahiyatta “Mutlak öteki” ve “kötülük problemi” (teodise) gibi başlıklar altında incelenmeye çalışılan alanı ve tüm bu bilgi dallarıyla kopmaz bağları olan hukukun esası olan “adalet”i, “kalp” kavramı sayesinde daha derinden ve sıkı şekilde ihata etme şansına kavuşuyorsunuz. Kalp, aynı zamanda bitmek bilmeyen “etik” ve “ahlâk” tartışmalarını sona erdirici, onları birleştirici bir pota özelliği gösteriyor.

İnsani varoluşun ayırt edici özelliği ve özü olan kalp, bizi hem Yaratıcımıza, ötelere, ölüm-sonrasına hem de âleme, ta-

biata, hayata, birbirimize hatta kendimize, beynimize, bedenimize bağlayan temel kavşak, yapıştırıcı, aura'dır. Bağlılığın, sadakatin, samimiyetin, güvenin, öz-güvenin temelinde kalp vardır. Düşüncelerimiz, duygularımız ve davranışlarımız kalbin süzgecinden geçerse ancak o zaman, algılamamız idrake, bilmemiz anlamaya, bilgimiz hikmete, aklımız külli akla ve irfana dönüşebilir.

Kalp ve insani varoluştaki işlevleriyle ilgili bu kadar kendinden emin konuştuğuma bakmayın. Bu noktaya, böyle bir kavrayışa ancak son zamanlarda, 60 yaşımdan itibaren ulaştım diyebilirim. Öncesi, çok uzun, zorlu ve çetin bir yaşama mücadelesini, yaşantıyı ve düşünce cedelleşmesini içeriyor; inişli çıkışlı, dolambaçlı, engebeli bir yolculuk gerektiriyordu.

Psikiyatri ve özellikle psikoterapi eğitimim sırasında önemli olanın kişinin bireysel dönüşümü olduğunu fark etmiş, büyük toplumsal dönüşümlerin ancak ahlâklı bireylerin çoğalmasıyla, onun da sadece manevi bir dalganın yayılmasıyla gündeme gelebileceğini anlamıştım. Gençlik yıllarımdan itibaren birbirimize karşı davranışlarımız ve ahlâk, toplumsal değerlendirmede temel ölçütlerimdi. Ama sözünü edip durduğum bu ahlâkî olgunlaşmanın kalp ile bağlantısını henüz net olarak kuramıyordum.

Kalp ile maneviyat arasındaki ilişkiyi, onun ahlâkın, erdemlerin kaynağı olduğunu elbette çok uzun zamandır hissediyor, dağınık ve retorikle kaplanmış halde de olsa bundan hep bahsediyordum; ama bunun berrak bir hal alması epeyce zamanımı aldı. Sanıyorum zihnimdeki esas dönüşüm, bu kitabın ilerleyen bölümlerinde uzun uzun anlatmaya çalışacağım gibi, kalbin temel eyleminin ve erdemlerin anasının merhamet olduğunu anlamamla başladı.

Evet, kalp anlatmaya çalıştığım tüm bu işlevleri ancak ve ancak erdemlerin anası olan merhametin kaynağı, membaı olmak hasebiyle başarabilirdi. Bedendeki kalp nasıl diğer

hücre, doku ve organlara kan pompalıyor, onların var kalmasını sağlıyorsa varoluşumuzun özündeki kalp de hayata merhamet yağıdırıyor, beşeri insanlaştırıyordu. Kalbin maneviyatımıza, psikolojimize merhamet yağıdırıran bu niteliğini fark edince ahlâkın olduğu kadar içimizdeki aşkın ve güzelliğin de, toplumsal kararlardaki adaletin de neşvünema bulunduğu odak ve cevher olduğunu kavramak da güç olmuyordu.⁴⁷ Yolculuğun her aşamasında düşüncelerimi yazıya döktüğüm için, yol boyunca kafamdan neler geçtiğini, yoldaki işaretleri oralarda görmek mümkün.⁴⁸

Kalbin temel eylemi merhametle ilgili değerlendirmeleri sonraki bölümde yapacağım. Ama müsaadenizle şimdi, düşüncelerimin bu alandaki rotasını anlatmaya çalışacağım. Böylelikle hem geldiğimiz noktanın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağımı hem de konuyla ilgili bazı hususların da aydınlığa kavuşacağını sanıyorum. Bu yolculuğun “kalp” kavramına varmadan önceki son aşaması, 2010 yılında yazdığım *Aşk Her Şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk*⁴⁹ adlı kitapta dile getirdiğim görüşlerde ifadesini buluyordu. Bu kitaptaki görüşleri önce anahatlarıyla sizlere sunmak, ardından bir değerlendirmeler yaparak ilerlemek istiyorum.

47 Şimdiye kadar daha ziyade kalbi ahlâk bağlamında ele aldık, erdemlerin eylem alanı olarak gördük. Ancak merhameti kalbin temel eylemi olarak kavrayınca adaletin, aşkın ve güzelliğin de oradan neşet ettiğini fark etmek zor olmayacaktır. Biz bu kitapta konuyu dağıtmamak için çıkış noktasından ayrılmayacak, kalbi daha ziyade ahlâkî davranış bağlamında ele almayı sürdüreceğiz. Bu kitabın sonunda estetiği, güzelliği ve güzeli de kalp odaklı ele almanın mümkün olduğunu tartışan bir bölüme yer vereceğiz ama kalbin adaletle ve aşkla ilişkisini başka çalışmalarda daha ayrıntılı şekilde incelemek istiyoruz.

48 Ahlâka kalp merkezli bakışımın, hayat hikâyem boyunca hangi evrelerden geçtiğini, Sosyal Bilimler Üniversitesi’nin Felsefe ve Psikoloji bölümlerinin güzide hocalarıyla yaptığımız bir sohbette dile getirmeye çalıştım. Bkz: <http://www.erolgoka.net/kavramlarla-yolculuk-ahlak/>

49 Erol Göka, *Aşk Her Şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk*, Timaş Yayınları, 2015, 2. baskı.

“Aşk Her Şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk”

“Aşkın ahlâkla bağlarının her geçen gün daha da koptuğu, ‘Aşk her şeyi affeder mi?’ diye şarkıların söylendiği, sadakatsizlikle aşkın aynı yerde olamayacağını bir türlü anlayamamış bir dünyada yaşıyoruz uzunca bir zamandan beri. Teknomedyatik dünyada ruhlarımız bir türlü huzur bulmuyor. Bu dünyaya daha fazla barış ve adalet, sevgi ve merhamet katılabilmesi için, aşkın yeniden ahlâkla birlikte tanımlanması gerektiğini düşünüyoruz. İşte bu nedenle, teknomedyatik dünyada aşk ve ahlâkı masaya yatırıyoruz...”⁵⁰

Kitabın belirleyici sâiki bu cümlelerle ifade ediliyordu. Hâlâ aynı sâikle hareket ediyoruz ama şimdi “kalp” kavramı sayesinde alana daha çok ışık düşürülebildiği kanaatindeyiz. Bakalım siz de bu kanaati paylaşacak mısınız? Adı geçen kitaptaki görüşlerimizi aktarmaya devam edelim.

“Teknomedyatik dünyada kalplerimiz” adlı bölümde yaşadığımız dünyadaki insan ilişkilerini ve aşk manzaraları tasvir ve buraya nasıl gelindiği analiz edilmeye çalışılıyor. Çıkış yolu olarak, “Önce ahlâk ve maneviyat!” düsturu ile hareket etmek lazım geldiği söylenerek şunlar deniyor:

“Bugün insan ilişkileri güvene karşı bir fesat kurma tezgâhı içindedir. Güvenin olmadığı, belirsizliklerle dolu bir dünyaya ahlâkî umutları yerleştirme şansı da kalmaz. Bugün ‘Niçin ahlâklı olmalıyım?’ sorusu birçok insanın zihninde baş göstermişse, ahlâkî tutumların sonunun geldiğinin de bir göstergesidir. Zira ahlâklılık bir ihtiyaçtan kaynaklanmaz, insanın doğuştan bir tezahürüdür. İhtiyaçtan kaynaklanan, onunla izah edilen eylemler, güdülü nitelikte olduklarından gerçek anlamda ‘ahlâkî’ olarak sınıflanamaz...”

(Bugünler böyle devam etmeyecek) insan, eninde sonunda insanlığına dönecek, yaşamın egemen ifadesi kendisini his-

50 Erol Göka, *age*, s. 13.

settirecektir. Dünya ve diğer insanlar, bizim dışımızda değildirlerdir. Biz henüz seçmeye başlamadan önce dünyanın içindeyizdir, dünyaya gömülmüşüzdür. Mutlaka zayıf, kırılğan, ıstırap içinde ve yardım talep eden insanların varlıklarından etkilenecek, yardım etmek, teselli etmek, tedavi etmek için harekete geçeceğizdir. Bu nedenle günümüzde etik buyruğun sessizliği hiç olmadığı kadar sağır edicidir...

(İnsan ahlâklı bir varlıktır, mutlaka içimizdeki ahlâkî kaynak, bugünkü gidişe itiraz edecektir.) İnsan ilişkilerinde, yakın duygusal ilişkilerde sorun varsa, mutlaka en insani özelliğimiz olan ahlâktan başlamak gerekir işe. O yüzden bakışlarımızı ilişkilerden ahlâka doğru çevirmek gerekir. (Biz de öyle yapıyoruz ama kesinlikle yanlış anlaşılmamalı. Savunduğumuz çözüm, asla katı bir ahlâkçılık değildir. Katı bir ahlâkçılıkla sorunların çözüleceğine dair inancımız nede niyle olmayacak bu yolculuğumuz. Katı bir ahlâkçılığın bırakın sorunları çözmeye, birçok yeni soruna kaynaklık edeceğini düşünüyoruz. Hele hele bizim gibi daha sorunların üstündeki perdeyi açmaya cesaret edebilen aydınların olmadığı kültürlerde katı bir ahlâkçılık, gerçeklerin ortaya çıkmasının önünde de engeldir. Bizim ahlâka gidişimizin nedenleri farklı..."⁵¹

Dikkatinizi çekmiştir, her ne kadar bölümün başlığında "Teknomedyatik dünya ve kalplerimiz" deniyorsa da on yıl önce yazdığımız bu kitapta henüz "kalp"ten anlaşılanlar elinizdeki kitap düzeyinde değil. Kalp, daha ziyade duygusal ilişkileri ima eden bir metafor olarak kullanılıyor. Bunlar söylendikten sonra, hem nedenler hem de aranılanın nasıl bir ahlâk olduğu "Teknomedyatik dünyada bile ahlâk devrimcidir" adlı son bölüme bırakılıyor. Şunlar söyleniyor:

"Ahlâk da aşk gibi 'öteki' insanla ilişkimiz içinde günde me geliyor; en nihayetinde öteki insan karşısında nasıl bir

51 Erol Göka, *age*, s. 142-143; s. 149.

tutum içinde olmamız gerektiğini, sorumluluklarımızı hatırlatıyor... Başka bir insanın, insan kardeşinin acısını içinde duymayan, dünyadaki adaletsizlikler karşısında üzülmeyen, başka birini incittiğinde vicdan azabı çekmeyen, yaptıklarının başka birine zarar vermesi halinde utanmayan, sadece alacağı hazzı düşünen birisi asla sağlıklı bir aşk yaşayamaz... Yani ahlâk olmadan aşk olur ama bu sağlıklı aşk olmaz, kendi davranışlarının mesuliyetini alamayan, ne yardan ne serden geçemeyen, 'aşk her şeyi affeder mi?' diyen şarkılarla avunan bir ruh haline savruluruz. 'Aşk' da aşk olmaktan çıkar, kendi vicdansızlığımızı sevdiğimizin vicdanından bir parça kopararak unutmaya çalışırız..."⁵²

Devamında, "Evet, aşka fedakârlık ve mahcubiyet katmak lazım, bunun için ahlâktan da konuşmamız lazım ama bu o kadar kolay değil" denilerek yaşanan dünyadaki ahlâk ve maneviyat krizinden söz ediliyor. Günümüzde kadın-erkek ilişkilerindeki krizin aslında ahlâk ve maneviyat alanında yaşanan krizin bir parçası ve görünümü olduğu ileri sürülüyor.

"Ahlâk ve maneviyat alanında kriz varsa aşkı niye sağlıklı biçimde yaşayamadığımız, kadın-erkek ilişkilerinde niye böylesine sorunlar çıktığı da hemen gün yüzüne çıkar. Ahlâk krizdeyse, aşk ve ilişkiler haydi haydi krizdedir...

Tarihin her döneminde vicdansızlar, ahlâksızlar, heva ve heveslerinden başka bir şey görmeyen, güzel olan her şeyi kendileri için isteyen ve bunun için insanlara zulmetmekten çekinmeyen zalimler bulunuyordu. 'Zalimin zulmü varsa, garibin Allah'ı var' diyen mağdurlar, mazlumlar her zaman oldu. Biz zamanımızdan, zamanımızdaki zulme karşı çıkmaktan, insanlık bayrağını yükseltmekten sorumluyuz. Bu nedenle günümüzde aşk ve ahlâkı ortadan kaldıran nedenlerin üzerinde duruyoruz. Düşündüğümüzde zulmün tarihin

52 Erol Göka, *age*, s. 153-154.

her döneminde görülen ve bilinen kaynaklarının dışında teknomedyatik dünyanın kendisinin, bu dünyadaki zamanın ruhunun da aşk ve ahlâkın mağduriyetinde rol oynadığını görüyoruz..."⁵³

Aşk Her Şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk kitabına göre, günümüzde ahlâkî bilincin hadım edilmesinin ana müsebbipleri post-modern liberal düşünce ve insana, topluma dair her şeyi evrimle, biyolojiyle, genetikle açıklamaya çalışan biyolojik indirgemeci, sosyal-Darwin-ci yaklaşım. Pek doğal olarak onların eleştirisine geçiliyor. Şimdi de farklı biçimde düşünmediğim bu görüşler, şöyle dile getiriliyor:

(Post-modern görüşe göre,) "insanın özünde iyi olduğu ve kendi doğasına uygun hareket etmesine destek olmanın yeterli olacağı' ya da 'insanın özünde kötü olduğu kendi itkileriyle hareket etmesinin önlenmesi' gerektiği şeklindeki tezlerin ikisi de yanlıştır ve aslında insanlar ahlâkî olarak müphemdirler. Batılı zihin, post-modern zamanlarla birlikte modern çağlar boyunca bin bir zahmetle oluşturduğu ve gerçeği bunlar sayesinde temellük ettiğine inandığı 'büyük anlatı'lardan birer birer vazgeçti. Önce dil ile hakikat arasında bir ilişki olmadığı gösterildi; dil, metaforik bir yapıydı; hakikat, Nietzsche'nin söylediği gibi 'seyyar metaforlar ordusu'ndan başka bir şey değildi... Dil, hakikati vermiyorsa, her hakikat iddiası, yapı-bozumuyla (deconstruction) bozguna uğratılabilecek, kof bir damara sahipti artık. Dostoyevski, 'Tanrı yoksa her şey mübahtır' demiş ve insanları ikna edebilmişti; şimdi 'Tanrı varsa her şey mübahtır' diyenler de insanları ikna edebiliyordu, hem de aynı insanları. Çünkü söz anlamını yitirmiş, hakikatle bir ilişkisi kalmamıştı. İnsanın insanlığının değer örtüsü kaldırılınca, sanki iltihaplı

bir yaranın kabuğu kaldırılmışçasına bir manzara çıkıyordu ortaya.

Post-modern düşünce, müphemliğe verdiği değerle aslında bir değer krizine yol açıyor, tıpkı bilimi her şeyin üstünde tutan ve bilimin dinin yerini alacağını düşünen pozitivistlerle aynı kulvara düşüyor. Çünkü özgürlük iyi ama insanlığın topluluk olarak varlığını sürdürebilmesi için yalnızca bireysel özgürlük fikri ve liberal hukuk yetmiyor. İnsanlara ayrıca eylemlerini başkaları ve özellikle kendileri için meşrulaştırabilecekleri bir çerçeve yani ahlâk gerekiyor; ahlâk için de post-modern düşüncenin tam tersine evrensel ilkelere ihtiyaç var. İşte tam bu noktada sosyal Darwinizm-biyolojik evrimci yaklaşım imdada yetişiyor... 'Ahlâk' ve 'iyi', bu bakış açısına göre açıklanmaya çalışılıyor; evrimci, doğalcı bir etik anlayış ortaya çıkıyor... Bir yanda alabildiğine özgürlük ve insan hakları söylemleri ve kimsenin hiçbir şeye ait bilgisinden kesin olarak emin olamayacağı müphemlik anlayışı diğer yanda her şeyin ama her şeyin genetik olduğuna dair sözüm ona bilimsel bir önyargının sürekli pompalanması. İlk bakışta ateşle barut kardeş kardeş yaşıyor görünüyorlar ama onların birlikteliğinin yıkıcı etkisi bizim insani özlerimizde oluyor... Ahlâkın canlıların evrimi sırasında, insanın ve insan topluluğunun var kalabilmesi için biyoloji tarafından oluşturulduğuna inanmamızı istiyorlar. Bu görüşlerinin zavallı ve güçsüz varlıkları(!), doğanın hatalarını düzeltme iddiasıyla yok etmeyi istemeye yani öjenik bir tutkuya kadar uzanabileceğini göremiyorlar."⁵⁴

Post-modern liberal fikirleri ve biyolojik indirgemeci, Sosyal Darwinist evrimci etik anlayışını sert bir eleştiriye tâbi tuttuktan sonra, kitapta modernliğin gelenekle bağları keskin biçimde koparmasına yönelik olarak şu tespit ve eleştirilerde bulunuluyor:

54 Erol Göka, *age*, s. 157-159; 170.

“İnsanların bin bir çeşit bireysel farklılıklarına rağmen eşit oldukları fikri, adalet hissi, ahlâkî bir yargıdır. Bu ahlâkî yargımız sayesinde, bugüne kadar bireysel farklılıkların despotizminden korunduk, insanlık olarak ayakta kalabildik. Bize göre ahlâkî yargının kökenleri, geleneklerin kalplerine yerleşmiştir ve geleneklerin kendisini yaratıcı biçimde yineleyebilmesi sayesinde süreklilik kazanmıştır. Ama modernlikle birlikte insanlığın gelenekleriyle bağları giderek kesilmeye yüz tutmuştur, bugünkü ilişkiler, aşk ve ahlâk alanında yaşanan krizin müsebbibi, gelenekten uzaklaşmakta aranmalıdır. İlişkiler, aşk ve ahlâk alanındaki krizin çözülebilmesi için öncelikle şimdi bir kez daha insanlığın neyin ahlâkî olduğuyla ilgili bir tartışmayı başlatması, siyasi, ekonomik ve ahlâkî iyiler arasındaki kronikleşmiş açıklığı bir ölçüde daraltmaya yeltenmesi gerekmektedir.

‘Ahlâkın kaynağı nedir?’ sorusu modernliğe geçişte en önemli tartışma sorularından birisiydi? Modern Batı, bu soruya verdiği hatalı cevap nedeniyle gelenekle olan bağını koparttı. Aynı soru, insanlığın yeni bir geçiş dönemi yaşadığı şu günlerde yeniden sorulmakta, yeni bir cevap beklenmektedir ve bu cevap büyük ihtimalle insanlığın kaderini belirleyebilecek bir güçte olacaktır.”⁵⁵

İlk saptama yani günümüzde temel sorunun ahlâk ve maneviyat alanında olduğu tezi uygun olunca diğer önemli saptamalar, arka arkaya geliyor. Bu önemli saptamalar, aradan geçen zamana rağmen bugünde geçerliliklerini koruyorlar. Buradan, ahlâkla ilgili temel sorulara cevap vermeye ve modernlikteki kopuşun yaralarını tamir etmeye, ahlâkî soruların ve cevapların kültürlerle ve zamana göre değişmeyeceklerini devam etmeleri gerektiğini anlatmaya çalışan “Ahlâk: Geleneğin yaratıcı yenilenmesi” alt-bölümüne geçiliyor.

55 Erol Göka, *age*, s. 179-180.

Alt-bölüm, Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın "Vahyin daima vicdan-
da bir misali, akılda da bir burhanı vardır" ve "Beka içinde
yenilenme, yenilenme içinde beka" sözleriyle açılıyor ve ahlâkın
kaynağı tartışılıyor. Gerçekten de üstadın bu ifadeleri,
denileceklerin özü niteliğinde... Oraya da biraz bakalım istiyorum
zira ahlâkla ilgili bu temel fikirlerim de değişmediği gibi önemlerini de koruyorlar.

Ahlâk: Geleneğin Yaratıcı Yenilenmesi

"Immanuel Kant, inanca yer bulabilmek için bilimi araladığını düşünüyor ve Tanrı'yı Newton'un fizik yasalarında ve insanların vicdanlarına sinmiş ahlâk yasalarında arıyordu. Ona göre nasıl evrenin doğa yasaları varsa insan da insan olabilmek için ahlâkî yasalara uymak zorundaydı; Tanrı tam da kendi kurduğu bu düzenin yasal sisteminde aranmalıydı. Kant'ın kelimelerini aynen tekrar etmesek bile muradını anlıyoruz. Onun bu bakışı bize de doğru geliyor. Ahlâkın kaynağının insanın genetiğinde değil, insan-ötesinde aranması ve bu arayışta ilahiyatın mutlaka işin içine girmesi gerektiğini düşünüyoruz. Ahlâk, bize insan-ötesinden, aşkın (trancendantal) bir kaynaktan gelmiyorsa, birçok tehlike ortaya çıkar. Örneğin ahlâkın genetik ya da sosyo-ekonomik olduğunu söylersek, yani ahlâkî insanın maddi varlığıyla açıklarsak, her türlü ahlâksızlığı da meşrulaştırmanın yolunu açmış oluruz. 'Ne yapayım genlerim böyle istedi; para ya da parasızlık bana bunları yaptırdı' deyip mesuliyetten kurtuluruz. Oysa bize bugün hele aşk ve ilişkiler bağlamında en çok lazım olan mesuliyettir, sorumluluk hissidir. Yine örneğin bizi aşan, gücü ve kudreti bizimkiyle kıyaslanamaz olan, hatta bizi yaratacak kadar ona muhtaç olduğumuz bir 'Yaratıcı', bir 'Mutlak Varlık' inancımız yoksa, ilişkilerimize "Mutlak Varlık"la ilişkimiz yön vermiyorsa, ahlâkın önemiyle ilgili ne söylersek söyleyelim, eylemimizin gereklerini üstlenmek-

ten her ana kaçabilecek bir pozisyondayız demektir. Kaldı ki insanı aşan, insan-ötesi bir Yaratıcı'ya dayanmayan ahlâk anlayışları, müeyyideleri olmadığından yaptırım gücünden yoksun oldukları gibi, insana ahlâka uygun bir dünya hayatı yaşaması halinde ebedileşme imkânı da sunmazlar..."⁵⁶

Aşk Her Şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk kitabı, bu görüşlerine temel olan insanın bizatihi ahlâklı bir varlık olduğu tezini, günümüzün iki önemli düşünürü Michael Walzer ve Charles Taylor'un fikirleri çerçevesinde ele alıyor. Ana temamız olan kalbin ahlâkla olan ilişkisinin daha iyi anlaşılması açısından kitaptaki ele alınan tartışmayı, yeni katkılarla zenginleştirmeye çalışarak ilerleyelim:

"Liberalizmin ılımlı eleştirmenlerinden Michael Walzer, ahlâk felsefesi yapmanın birçok yolu olduğu halde, bunların yaygınlık ve önemleri açısından üçe indirilebilecekleri kanaatindedir. Bunlar, 'keşif' (discovery), 'icat' (invention) ve 'yorum' yollarıdır."⁵⁷

Keşif yolunun örnekleri, en iyi biçimde dinler tarihinde bulunmaktadır. Dinlere göre ahlâkî yapı, ilahi bir yaratımdır. Vahyedilen bu ilahi ahlâk yasasının keşifçileri, peygamberler ve din büyükleridir. Onlar, yeni bir kıtaya benzeyen, keşfettikleri bu moral dünyanın haritasını insanlara tebliğ etmeye çalışırlar. Vahyedilen ahlâk, her zaman eski fikir ve pratiklerle keskin zıtlıklar içermekte, çok güçlü bir eleştirel potansiyel taşımaktadır... Walzer'a göre dini ahlâk anlayışı, Kant gibi filozofların seküler (dini olmayan) ama keşifçi nitelik taşıyan ahlâk anlayışının başlangıcı (prelüd) gibidir. Dini ahlâktaki ilahi olanın yerini, artık filozofların keşfettiği

56 Erol Göka, *age*, s. 182-183.

57 Michael Walzer, *Interpretation and Social Criticism* (The Tanner Lectures on Human Values), Harvard University Press, 1987. Ayrıca bkz. <http://pdfs.semanticscholar.org/d23b/1975ac89901a53fe5823dea182e4e80b272a.pdf>; <http://www.emonastery.org/files/art/critic/3time.html>

doğal yasalar, doğal haklar ve objektif ahlâkî hakikat yapıları vs. almıştır. Üstelik bu fikirler, zamanla filozoflara ait olmaktan çıkmış, sanki evrensellermiş gibi görünmeye başlanmışlardır. Ne ki felsefeden türeme ahlâk, yani seküler keşif, dini keşfe göre çok güvensizdir ve bilgi değeri açısından daha aşağılardadır. Filozofların ahlâk felsefelerinin bilgi değeri, alaca karanlıktaki baykuşun bilgeliğine benzerken, dini keşfe dayalı ahlâk, tanyeri ağarması sırasındaki kartalın bilgeliğini andırmaktadır.

Walzer'ın sınıflamasında keşif yolundan farklı olarak icatçı ahlâk felsefesine göre, gerçekte var olan bir ahlâkî dünya bulunmaz. İcatçılar için ortada keşfedilecek değil, yapılandırılacak bir durum vardır. Kendisini tek başına karanlıkta gerçeği arayan birine benzeten ve bu durumdan rahatsız olmak yerine yüceltmeye çalışan Descartes, icatçı ahlâk felsefesinin tipik temsilcisidir. İcatçı ahlâk felsefesine göre, neyin nihai olduğuna, yapılaştıracak olduğumuz ahlâk anlayışı karar verecektir; nihai olan bir ortak hayattır ki, 'adalet', 'iyilik', 'siyasi fazilet' gibi değerler, bu ortak hayatta gerçekleşeceklerdir.

Önceden var olan belirli bir tasarıya dayanmadığı için icatçı filozoflar, izlenecek yolun saptanabilmesi amacıyla işe hep yöntem tartışmalarıyla başlamaktadırlar. İcatçı ahlâk felsefesinin en zayıf noktası, kamusal hayattan türeyecek ahlâk anlayışının, olabileceklerin en kötüsü olma ihtimalinin bulunmasıdır. Zaten bu ihtimale karşı, icatçı ahlâk felsefecileri içinde sayabileceğimiz John Rawls ve Jurgen Habermas gibi düşünürler, önlemler alan teorik modeller geliştirmişlerdir. İcatçı ahlâk felsefesi, gücünü kamusal hayattan aldığı için, seküler filozofların keşifçi ahlâk felsefelerine göre daha fazla eleştirel potansiyel taşımaktadır.

İcatçı bir ahlâk anlayışının kalkış noktası, Tanrı'nın veya tabiatın sağlayamadığı tüm farklı ahlâklar için geçerli olabi-

lecek olan evrensel bir onarıcı sağlamaya çalışmaktır. Fakat burada da 'Niçin böyle evrensel bir onarıcıya boyun eğelim?' sorusu akla gelmektedir. Bu soruya bir cevap bulabilmek için Walzer, keşifçi dinî ahlâk anlayışının ve icatçı ahlâk felsefesinin eleştirel güçlerini bir araya getirdiğini iddia eden kendi yorumcu ahlâk felsefesini ortaya atar.

Walzer, işe hayat tarzı ile yaşama tarzını birbirinden ayırarak başlar. Hayat tarzı ile yaşama tarzı arasındaki fark, 'özel alan' ile 'kamusal alan' arasındaki ayrıma benzetilmiştir. Hayat tarzı, insanların kendi evlerinde, kendi kültürel ortamlarında yaşarlarken, belirli ilkelere göre davranmalarınıdır. Oysa yaşama tarzı, insanların ârızî olarak karşılaştıkları, örneğin geçici bir süre bir otelde veya kendilerine yabancı bir kültür içerisinde yaşarken, kendi hayat tarzlarıyla ilgili bilgilerinden bir süre için vazgeçerek uydukları bir arada yaşama ilkeleridir. Nasıl insanlar, kendi kültürlerine özgü bütün bilgilerini bir kenara bıraktıkları halde, hâlâ uyacakları belli ilkeler bulunuyorsa, aynı şekilde bir insan teki, kendini bütün önyargılarından sıyırdığında da karşısında hiçbir tekil görüş açısına bağlanamayacak evrensel bir moral dünya çıkacaktır. Walzer'a göre insan, doğası gereği ahlâklı bir varlıktır; bütün ahlâk felsefeleri, bu her insanda bulunan evrensel zeminin, ideal bir tip alınarak yoruma tutulmalarından ibarettir..."⁵⁸

Aşk Her şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk kitabında Walzer'ın görüşleri daha ziyade tüm insanlarda ahlâkî bir zemin bulunur tezine destek olması için anılır ve daha sonra da siyasetin, kültürler arası rekabetin doğasına aykırı olmakla itham edilerek eleştirilir. Oysa bugün baktığımda, Walzer'ın ahlâk anlayışını bu kitaptaki "kalp" anlayışına çok uygun buluyorum.⁵⁹ Kitap, daha sonra diğer

58 Erol Göka, *age*, s. 184-186.

59 Gerçekten de M. Walzer'ın ahlâk anlayışı bizim bu kitapta ileri sürdü-

önemli düşünür Charles Taylor'un görüşlerini ele almaya girişir.

"Liberal dünyada 'bireysel iyi' adına tahribata uğrayan 'kamusal iyi' anlayışını yeniden ihya edebilmek için bir yandan liberalizmi eleştirirken bir yandan da liberal ideallerden vazgeçmeksizin problemlere çözümler arayan düşünürlerden biri de Charles Taylor'dur. Taylor da Michael Walzer gibi, problemlerin çözümünün temelinde, reel liberal toplumlar da atomlaşan bireylerin evrensel bir ahlâk anlayışı etrafında birleştirilebilmelerinin yattığını düşünür ve bu yüzden o da ahlâkın evrenselliğini kanıtlamayı kendisine baş görev olarak koyar...

ğümüz her insanda bulunan ve varoluşsal merkezimizi ve erdemlerin kaynağını oluşturan "kalp" anlayışına çok uygundur. Bu nedenle *Aşk Her şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk* kitabımızdan ayrı olarak, Walzer'ın *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad* (University of Notre Dame Press, 1994) kitabındaki ahlâk anlayış üzerine yazdığı makalede Karl-Otto Apel'in şu sözlerine de yer vermek istiyorum: "Walzer, ahlâkî ne evrensel ilkeler bütünü, ne de öznel bir yapı olarak görür. Böylece ahlâkî değerlerin evrenselliğinden söz eden nesnel bakış açısını reddederken, bu değerlerin bütünüyle öznelliğini de kabul etmeyerek kendine özgü bir ahlâkî görüş ortaya koyar. Onun ahlâk görüşü thin (dar/ince) ve thick (geniş/kalın) anlamda ahlâk olarak isimlendirdiği iki kısımdan oluşur. Thin, farklı kültürlerde ortak olan moral minimuma, thick ise kültürlerle göre farklılık gösteren moral maksimuma karşılık gelmektedir. Bu iki ahlâk birbirinden bağımsız değildir ya da aralarında birbirini önceleyen bir ilişkiyi barındırmazlar. Bunlar hem ait olduğumuz ortak kültür, tarih ve bunların oluşturduğu anlamları taşıyan ahlâkî değerlerimizi oluştururken, hem de kendileri aracılığıyla toplumumuzun dışında kalan farklı kültürlerden insanlarla ilişki kurmamızı sağlayan evrensel değerleri de içerirler. Bu ilişkiyi Walzer, George Orwell'ın 'her şişman insanın içerisinde bir zayıf insan vardır. Tıpkı her taş kütesinin içinde bir heykel olması gibi' benzetmesiyle açıklar ve ekler: heykel ve taş örneğindeki gibi öznel olan ahlâkın içerisinde evrensel olan ince ahlâka da yer vardır, ancak heykel ve taş örneğinden farklı olarak onların oluşum biçimi ve ilişkileri çok daha başkadır." Karl-Otto Apel, (2003). "Bugün Evrensel Bir Etiğe İhtiyaç Duyuyor muyuz? Yoksa bu [Etik] Yalnızca Avrupa Merkezli Bir Güç İdeolojisi mi?". Çev. T. Ketenci, *Kaygı* dergisi, S: 2, s. 36-44.

Taylor, modernliğin üç temel sıkıntısının bireycilik, araçsal aklın hâkimiyeti ve bunların siyasi düzleme yansıması sayesinde endüstriyel ve teknolojik toplumun kurumları ve yapılarının insanların tercihlerini, dolayısıyla özgürlüklerini ileri derecede sınırlandırması olduğunu söylemektedir. Taylor, bunlar arasında anahtar nitelikte olanın da birincisi yani bireycilik nedeniyle bir anlam yitiminin, ahlâkî ufukta ortaya çıkan bir kararmanın olduğunu belirtmekte; buna bir çözüm bulunduğunda, diğerlerinin de çözümünün mümkün olduğunu düşünmektedir.

Ona göre, çeşitli yazarların narsisizm, hazcılık, boşluk vs. olarak belirledikleri günümüz modern kültürünün en çarpıcı yanı, kendini gerçekleştirme bireyciliğinin dayandığı ahlâkî ideal olan sahicilik yani otantisite'dir. Taylor'un 'sahicilik etiği' dediği bu ideal, kişinin kendine karşı dürüst olması, hayatını kimseyi taklide yeltenmeden kendine özgü bir biçimde yaşaması, hayatının rotasını kendi içindeki pusulaya göre belirlemesi gibi temalara dayanmaktadır. Böyle bir ideal, ahlâkî ise, herkesin kendi iç sesini kulak vermesi olarak belirler ki bu ahlâk anlayışının kökenleri Rousseau ve Herder'de bulunmaktadır; bu ahlâk anlayışı, Nietzsche ve tilmizleri sayesinde bir yüksek kültüre dönüşmüştür.

Taylor, günümüzün sahicilik kültürünü sadece eleştirmekle kalmaz, bu kültürü ahlâkî bir ideal olarak aynı zamanda çok ciddiye alır; kendisinin yaptığı gibi sahiciliğin geçerli bir ahlâkî ideal olduğunun kanıtlanabilmesi halinde, sahicilik kültürünün düzeltilebilmesi, modernliğin sıkıntılarının giderilebilmesi şansı olduğunu düşünür. Ona göre sahicilik, bir yanıyla kişinin kendisiyle ilgili bazı keşifler ve inşalar yapmasını, birtakım kendine ait özgünlükler bulup çıkarmasını ve bu yüzden zaman zaman günün geçerli ahlâkî anlayışına muhalefeti içermektedir. Ama sahiciliği yalnızca bunlarla sınırlandırmak haksızlık olur. Modern bireylerin

ahlâkî ideali olan sahicilik, bu ilk yanından ayrı olarak bir de ayrıca, kişinin içerisinde doğduğu anlam ufuklarına açık olmayı ve bu sayede anlamsızlığa düşmekten kurtulmayı ve kendini tanımanın ancak başkalarıyla diyalog içerisinde mümkün olabileceğini de gerektirmektedir. Ne ki modernler sahiciliğin bu ikinci özelliklerini geri plana atarak onun ahlâkî bir ideal olarak geri planda kalmasına yol açmışlardır. Şimdi eğer sahiciliğin bu iki yanı arasında bir denge sağlanabilirse, bireyci tahribatın önüne geçmek imkân dâhiline girecek; bireyin atomcu, araçsal akla dayalı anlamsız bir dünyada tek başına kalmasına yol açan ve ancak kolektif bir şekilde tanımlanabilecek olan 'İyi hayat nedir?' sorusunu tek tek bireylerin tercihlerine bırakan liberalizmin handikapları aşılabilecektir.

Taylor, sahiciliğin kaynakları arasında başka insanlarla bir arada oluşturduğumuz anlamlı hayat pratiklerini saymakla, günümüz kültürünün ihtiyaç duyduğu 'kolektif iyi'nin ne olduğu şeklindeki ahlâkî ihtiyacın karşılanabileceği ve dolayısıyla bireyci tahribatın önüne geçilebileceği kanaatinde. Onun ahlâkî temellendiriş şekline baktığımızda, ahlâkın bir arada yaşamının dolaysız bir ürünü olduğu ve bir arada bir anlam ufku içerisinde yaşayan bir varlık olarak insanın kendini her hâlükârda ahlâkî bir topografyaya göre kurgulamak zorunda kalacağı şeklinde bir anlayışa sahip bulunduğunu hemen anlarız.

Taylor'a göre, insanın olduğu her yerde ahlâk vardır; çünkü benlik, ancak bir arada yaşama sırasında, ahlâkî bir topografyayı en başından içererek inşa olmaktadır. İnsanın bir 'ben'i, bir kimliği olabilmesi için, bir sorunlar alanında var olması, yapılması gereken, iyi ve doğru olan hakkında bir fikir sahibi bulunması gerekmektedir. İnsanların hem farklı kültürlerle göre değişiklik gösteren yorum bağımlı bir kendilerini anlamaları, hem de bütün insanlar için ortak olan 'Ben

kimim?', 'Dünyada ne arıyorum?', 'Doğru davranış hangisi-
dir?' gibi sorulara cevap verme şekilleri vardır. Bu sorulara
verilen cevaplar, moral topografiyi oluşturlar ve insanlara
temelde kim olduklarını ayırt edebilecekleri bir bağlam su-
narlar; bu yüzden de benliğimizin düzenleyici ilkesini mey-
dana getirirler. Modern zamanlarda yaşanan büyük kopuş
nedeniyle yalnızlığa, anlamsızlığa ve araçsallığa mahkûm
olmuş gibi görünen günümüzün bireylerinin dünyasında ilk
bakışta bu moral topografyayı algılamak çok zordur.."60

*Aşk Her şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve
Ahlâk*, Walzer'a yönelttiği eleştirileri Taylor'dan da esirge-
mez. Zira ahlâkın kaynağı ile ilgilenmek istediği halde zihin
işleyici daha ziyade siyasi davranış, mücadele gibi kavram-
larca belirlendiği için Taylor'un açtığı ufuktan yararlanmak
yerine onun günümüz dünyasının çatışmalı karakterini an-
lamamakla ve naiflikle suçlar.⁶¹

Elbette bugünkü aklım, akledişim, kalbin önemini kav-
rayışım söz konusu olsaydı, zamanımızın bu iki büyük dü-
şünürünü eleştirmeye çalışmaktan ziyade insanlarda teşhis
ettikleri ortak ahlâkî zemine yaptıkları gönderme nedeni-
le ele alırdım. Onların insanlardaki "ortak iyi"ye, ahlâkîliğe
yatkın oluşlarıyla ilgili bu tespitlerini, geleneksel dünyadaki
"kalp" anlayışıyla birleştirmeye çalışır, onun devamı olarak
nitelerdim. Ama bunu yapabilmem için öncelikle ahlâkın
kaynağının kalp olduğu ya da kalbin temel eyleminin erdem-

60 Erol Göka, *age*, s. 187-190; Taylor'un ahlâka yaklaşımı için ayrıca bkz:
Charles Taylor, "The moral topography of the self", *Rutgers symposia
on applied psychology, Vol. 2. Hermeneutics and psychological theory:
Interpretive perspectives on personality, psychotherapy, and psycho-
pathology* içinde, S. B. Messer, L. A. Sass, & R. L. Woolfolk (Eds.), Rut-
gers University Press, s. 298-320.

61 Taylor'un çalışmasına daha olumlu yaklaşmayı daha sonra başarabil-
dim ve onun sonraki çalışmalarıyla ilgili daha müspet değerlendirmeler
yazdım. [http://www.erolgoka.net/musluman-toplum-tamamen-se-
kulerlesir-mi/](http://www.erolgoka.net/musluman-toplum-tamamen-sekulerlesir-mi/)

li davranış olduğu tespitinde bulunabilmem gerekiyordu. Anlaşıyor ki bunun için bir miktar daha yol almama ihtiyaç vardı. Her neyse, tekrar kitaba dönecek olursak...

Walzer ve Taylor'ın görüşleri çerçevesinde bunları tartışmasının ardından *Aşk Her şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk*, uzun zamandan, ilk gençlik yıllarımızdan beri, değişik platformlarda savunageldiğimiz, "önce ahlâk ve maneviyat" diye formüle edilebilecek tezlerimizi sunmaya girişiyor. Gerçekten de bu tezler dikkatle incelendiğinde, "kalb"in önemini idrak etmeye ramak kaldığını bir kez daha görüyoruz. İnsanların ortak fıtratıyla ilgili kitaptan uzun bir alıntı yaparak devam edeceğim.

İnsanların Ortak Fıtratı

"Peki, biz ne diyoruz? İnsanların ahlâkî bir donanıyla dünyaya geldiği, ahlâkî bir özü varlıklarında barındırdıkları konusunda biz de Walzer ve Taylor gibi düşünüyoruz. İnsanların, ahlâklı olduğu görüşünü ısrarla ve üstelik tüm insanlar ve gelenekler için geçerli olacak şekilde vurguluyoruz... Biz ayrıca 'gelenek ahlâkın temeli, ahlâk geleneğin yaratıcı yenileyicisidir' diye ekliyoruz. 'Gelenek onun sayesinde her türlü aşınmaya karşı kendisini yenileyebildiği için ahlâk devrimcidir' diyoruz. 'Devrim' sözünü alışıldık anlamının tamamen dışında, iyiden ve toplumun iyiye doğru spontan değişiminden yana olmak anlamında kullanıyoruz.

Bir de ayrıca hayatın temeli mücadele olan dinamik bir süreç olduğuna inanıyoruz; siyaset ve ahlâkın kendilerinin de siyaset ve ahlâk felsefelerinin de birbirlerine ayırt edilmeleri çok zor bir yakınlıkta olduklarını ileri sürüyoruz.

Bunlar ahlâkla ilgili en genel görüşlerimiz. İzin verirsiniz biraz ayrıntılandırmak istiyoruz. Öncelikle insanların ahlâkî varlıklar oldukları, ortak bir fıtratla dünyaya geldikleriyle işe başlayalım. Gördüğünüz gibi artık nasıl 'insan' diye bir

şey yoksa 'ahlâk' diye de bir şey yok; olsa olsa 'basiret'ten söz edilebilir diye Richard Rorty⁶² gibi uçlarda gezinen post-modern düşünürler dışında hemen herkes, evrimci etikten liberal etik yanlılarına kadar hemen herkes insanların ahlâkî bir zemini barındıklarını söylüyorlar. Yani ilk bakışta bizim gibi düşünüyorlar. Kıyamet çoğu zaman ayrıntıda kopar; ilk bakışta biz de onlar gibi söylüyor görünüyoruz ama aslında söylediklerimiz çok farklı. Bakalım:

Tüm modernlik-dışı kültürler gibi bir kültür olarak İslâm toplumlarının da modern dünyaya direnişi, çok doğal olarak kültürcü unsurlar taşıyorlar. Bütün dünyada Müslümanlar, modernliği şöyle veya böyle, şu veya bu ölçülerde benimsemekle birlikte, onu aynı zamanda batıdan gelen, kendisine ait olmayan bir durum olarak da algılıyor, bu durum karşısında ya içe kapanarak siperlere çekiliyor ya da şiddetli bir öfkeyle anti-modernist tepkiler ortaya koyuyorlar. Bu olup bitenlerde anlaşılmayacak bir durum yoktur; ister medeniyetler mücadelesi, ister saldırıya uğramış bir kültürün meşru müdafaası olarak niteleyelim, ortada karşılıklı bir meydan okuma, gerilimi giderek artan bir çekişme bulunuyor. Böylesine sıcak ve gerilimli zamanlarda bazı şeyler gözden kaçabiliyor.

Oysa İslâm inancı, tüm insanları İslâm fıtratı üstüne doğduğunu yani insanın varlık yapısının (ontolojisinin) 'evrenseller' barındırdığını söyler. İslâm'ın kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerim'in, kıyamete kadar yaşayacak olan bütün insanlık için vahyedilmiş olduğu, her Müslüman için tartışılmaz bir gerçektir. Buradan çıkan en açık sonuç, böyle bir inanışa sahip olanların aynı zamanda, bütün insanlarda varoluşsal (ontolojik) bir aynılık ve vahye açıklık potansiyeli olarak eşit imkânlar olduğuna da inanıyor olmaları gerektiğidir. Şimdi

62 Ayrıntısı için bkz: Richard Rorty, *Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma*, Çev. A. Türker, M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, 1995.

tartışılması gereken konu, aynı hamurdan mamul olan insanların varoluşsal olarak hangi özelliklerinin ortak olduğu, bir başka deyişle, insanlığın evrensel niteliklerinin neler olduğudur. Ahlâk evrensel midir, ahlâkî 'evrenseller' var mıdır, sorusu, her inançtan insanlar ve özellikle 'İslâm güzel ahlâktır', 'İslâm, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmaktır' diyen ve insanları İslâm'a davet eden Müslümanlar için 'Evet' diye cevaplanması gereken bir sorudur.

Bize göre şiddetle eleştirdiğimiz evrimci, doğalcı ahlâk anlayışı bile, evrenselci bir perspektife sahip olması nedeniyle insanları kültürlerine göre tasnif eden kültürcü bakışlara göre çok daha gerçekçidir. Zira o bizim 'tüm insanlarda ortak olan ahlâkî evrenseller var mıdır?' şeklindeki sorumuzu 'tüm canlılarda ortak bir ahlâkî zemin var mıdır?' diye sormaktadır. Elbette nasıl 'canlı' olmak hasebiyle insan tekinin tüm diğer canlılarla özellikle memelilerle ortak yanları varsa, grup-varlık olan insanın, grup-varlık olarak yaşayan diğer canlılarla da ortak yanları vardır. Evrimci etik yanlıları, insan dâhil grup-varlık olarak yaşayan canlıların, kendi türlerini koruyan, özgeci davranışlarını ahlâk olarak görmekle yanılıyorlar. Gruplar halinde yaşayan tüm canlılar, gruplarını koruyucu hareketler gösterebilirler ama bu 'ahlâk' demek değildir. Ahlâk, tıpkı dil gibi tamamen insana özgüdür ve kendi benlik inşasında 'öteki'nin tuttuğu yerle ilgilidir.

Biz Müslüman bir inanç dairesi içinde düşüncelerimizi üretmekten ayrı olarak, gerek psikanalitik 'süperego' teorilerine, gerek kendi psikoloji uygulamalarımıza dayanarak her insanın ahlâkî bir potansiyelle doğduğu konusunda kesin bir kanaate sahibiz. Gerçi insanların ahlâklı olduğunu söylemek, bazılarının sandığı gibi herkeste aynı değer dizilimlerinin, (örneğin On Emir'in) bulunduğu anlamına gelmemektedir. Her kültürün hatta günümüzde her topluluğun,

her kişinin On Emir'i ayrı olabilir. Bu durumu, tıpkı Noam Chomsky'nin insanların bir dil potansiyeliyle dünyaya geldikleri tezine benzeterек anlatmaya çalışabiliriz.⁶³ Dünyaya bir dil potansiyeliyle gelinmekte ama yüzlerce farklı dil ailesi ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde birçok farklı değer diziliminin olması, ontolojik olarak paylaşılan bir ahlâkî zemin olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Bize göre, insanlar ve gelenekler, beşer ve beşerî olma vasıfları nedeniyle dolaysız bir biçimde 'evrenseller'i barındırıyorlar. Her insan ve her kültür, potansiyel olarak 'hakikat'i içlerinde taşır; sırf bu nitelikleri nedeniyle saygıyı ve potansiyellerini geliştirme hakkını elde ederler; sırf bu yüzden 'hak', 'ödev'i önceler. Her insan, insan olmak hasebiyle bazı haklarla dünyaya gelir. Kendi ilkelerimizi ve ideallerimizi, bizimle varoluşsal eşitliğe sahip bir başkasına dayatamayız; olsa olsa birbirimizden öğrenmek, bir ufuk kaynaşması gerçekleştirebilmek için kendimizi ona açabiliriz. Mücadele, karşılaşmalar bazen çok çetin olsalar da 'kendini açma' ve 'diyalog'un daim olması içindir.

Ahlâkî 'evrenseller', farklı biçimler almış ve hatta alabil-diğine dejenere bir forma dönüşmüş olsalar da her geleneğin, herhangi bir tarihsel dönemde kendini ifade ettiği kültürel formlar içerisinde ve her kişide bulunurlar. İnançların ve değer sistemlerinin kültürel bir kazısına girişecek olursak, derinliklere doğru inildikçe benzeşen ve giderek ortak hale gelen yanlar artacaktır.

Ahlâkî her insanda ve her kültürde arayan ve var olduğuna inanan bu bakışımız, liberallerden eleştiriler alacaktır. Onlar, bugünkü insan hakları anlayışımız içinde kabul görmesi imkânsız kültürel olgulardan örnekler vererek, mesela

63 Ayrıntısı için bakınız: Noam Chomsky, Jean Piaget, Massimo Piattelli-Palmarini (Editor), *Language and Learning: The Debate Between Jean Piaget and Noam Chomsky*, Routledge and Kegan Paul, 1980.

İslâm'da kadın hakları, bazı Hindu adetleri vesaire, ne yani bunlara ses çıkarmayalım mı diyeceklerdir. Böyle dedikleri andan itibaren bizim söylediklerimizden hiçbir şey anlamadıklarını ortaya koymuş olurlar. Elbette beğenmediğimiz, insana yakışmadığını gördüğümüz, karşı çıkıp eleştirdiğimiz her şeye yine elimizden geldiği kadar karşı çıkmayı sürdürelim. Ama en haklı olanın bizim geleneğimiz ve bizim görüşlerimiz olduğu basiretsizliğine düşmeyelim. Diğer insanların, kültürlerin ve geleneklerin de en az bizimki kadar insanî olduğunu unutmayalım, insan kardeşlerimizden umudu kesmeyelim, onlarla diyaloga dayalı bir ufuk kaynaşması içinde iyiyi hâkim kılma mücadelemizi sürdürelim. Hakikat, bu mücadelenin ufkunda şavkıyacaktır.

Dikkatiniz çekmiştir, çok sıkça 'mücadele' sözünü kullanıyoruz. 'Mücadele' sözü bizim ahlâk anlayışımızda çok önemli bir yer tutuyor, insanların ahlâklı olduğuna inandığımız kadar hayatın da mücadele olduğunu, tüm düşüncelerimizin bu mücadelede sınanıp yeniden şekilleneceğini kabul ediyoruz. 'Mücadele', bizim ahlâk anlayışımızda 'ortak fıtrat' kadar önemli...

İnsanlar, ortak bir fıtrata sahiptir, bir; hayat mücadeledir, iki. Bundan sonra söyleyeceklerimiz, bu iki ana noktayı hatırlımızdan çıkarmayarak okunmalıdır..."⁶⁴

Sanıyorum bu satırları okuyunca, geçmişte ahlâkın kaynağı konusunda kalp tespiti kenarına kadar gelip tespiti yapamadan, oradan viraj aldığımızı görmüşsünüzdür. Ahlâkî evrensellerin içimizde, insanların ortak fıtratında "hakikat" olarak yer aldığını söyleme noktasına kadar gelmiş ama bunun neresi olduğuna yönelmek yerine "mücadele" ile ilgilenilmeye başlanmıştır. Bunun birinci nedeni, modern psikolojik eğitimimiz nedeniyle "kalp" gibi teolojik kökenli

64 Erol Göka, *age*, s. 191-196.

kavramlara önem vermememiz ya da çoğu zaman yaptığımız gibi retorik olarak söyleyip geçmemizdir. İkinci neden ise, iç mücadele, nefis muhasebesi yerine doğrudan doğruya siyasetin kastedildiği, insan ilişkilerini ve toplumsal formasyonu değiştirmeye yönelik olarak kullanılan “mücadele” anlayışıdır. Elbette siyasi mücadele, dış dünyanın değişimi önemlidir ama aslolan iç-dünyadaki değişimdir. Bu gerçeği gençliğimden beri bilmeme rağmen, iç-dünyadaki değişime yönelmenin zorluğunu ve bu değişimin yerinin kalp olduğunu öğrenmem yıllarımı aldı.

Kalbi ve önemini ıskalayıp teğet geçince, pek tabii olarak *Aşk Her şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk* kitabımızda bundan sonra ele alacağımız konu, “siyaset ve ahlâk” idi. Ahlâkî dönüşüm içeride, olmadı dışarıda, toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeye yarayan siyasette mutlaka gerçekleşmeliydi. İçeriyle ilgili gidilecek yer kalmayınca dikkatler dış dünyaya çevrildi. Ahlâkın kaynağı konusunda fazla oyalanmadan(!) kitap, siyaset ve etik ilişkilerini ünlü düşünürler Carl Schmitt ve Emanuel Levinas’ın görüşleri ekseninde ele almaya, siyaset ve ahlâkın sanılanın aksine birbirlerine yakınlıklarını vurgulamaya koyuldu. Yine kitaba dönelim:

Siyaset ve Ahlâk

“Hayatın mücadele olması, savaşın siyasetin başka araçlarla sürdürülmesinden başka bir şey olmadığını düşündüğümüzde aslında hayatın siyaset olduğu ortaya çıkar. Hayat mücadeledir demek, hayat siyasettir demekle aynı anlama gelir...”

Hayatın siyaset olması, içimizdeki iyi ile kötünün sürekli mücadele halinde bulunması aslında Carl Schmitt’in siyaset felsefesinin temelidir. Ahlâkın insanın varoluşundan bile önce geldiği ve ‘öteki’nin bizim kendimizi inşa etmemi-

zin vazgeçilmez unsuru olduğu ve kendimizden önce karşımızda yer aldığı, 'öteki'nin aslında ahlâk anlamına geldiği de Emanuel Levinas'ın ahlâk felsefesinin esasını oluşturur. Bir yanda bir Alman'ın siyaset felsefesi, bir yanda bir Yahudi'nin ahlâk felsefesi... Bize göre ikisi de doğru ama birbirinin mütemmim cüzleri olan ahlâk ve siyaseti birbirinden kopardıkları için ikisi de hatalı. Biz varlığımızı 'öteki'yle ve 'ilişki' içinde icra ediyoruz, ahlâk ve siyaset, bu icranın temel unsurları. Zira ahlâk ve siyaset, enikonu 'öteki'ne ne yapacağımız, nasıl davranacağımızla ilgili. 'Öteki' ve 'ilişki'nin olduğu her yerde, tarihsel ve toplumsal olarak hangi biçimi alırsa alsın 'siyaset ve ahlâk' vardır.

Ahlâk ve siyaset, tıpkı aşk ve dostluk gibidirler; insan ilişkilerinin olmazsa olmazlarıdır ve asla birbirlerinden tam olarak ayrılamazlar. İlle de bir ayrım yapmamız gerekiyorsa, aralarındaki farkın duygusal bir mesafeden kaynaklanan uzaklık ve yakınlıkla ilgi olduğuyla işe başlayabiliriz. Duyguca yoğunluk hissedilen süreçler, daha çok ahlâkla; duyguca daha mesafe konulabilen süreçler, daha çok siyasetle ilgilidir. Ama insan psikolojisi, çok dinamiktir. Duyguca yoğun hissetme hali, sürekli değişiklik gösterebilir. Aynı etnisteden, aynı kavimden, aynı aileden insanlara karşı duyguca mesafeli olduğumuz insanlar olabilir. Bunun yanında, hiç tanımadığımız ama ortak insani bir duyarlılığı paylaşmamız nedeniyle kardeşimizden yakın hissettiğimiz kişiler, gruplar çıkarabilir hayat karşımıza. Yani siyaset ve ahlâk hayatımızdaki öyle iç içe ve dinamik süreçlerdir ki sınırlarını kesin olarak belirleyemeyiz. Biri diğerinin içinde, değilse yanı başındadır. Biri hakkında konuştuğumuzda, diğeri pusuda bekliyordur. Farklılık yalnızca, ahlâkî ve siyasi yargının niteliğindedir. Ahlâkî yargıda duyguca yoğunluk daha ön plandayken, siyasi yargıda görece bir objektiflik söz konusudur.

Ahlâklı bir siyasetten yana olursanız, diğer insanlarla olan her türlü diyalogumuzun bir siyasal tavrı olduğu kadar ahlâkî bir bildirgeyi de içerdiğini, sadece yakın ilişkide olduğumuz kimseler için değil, tüm insanlık için ahlâkî bir yükümlülük taşıdığımızı fark edersiniz. Şüphesiz dünya görüşü, anlayışı ne olursa olsun, herkes ahlâklı bir siyaset yaptığını ileri sürecektir, kimse ben yalnızca kendimden yana olanları korurum deme basiretsizliğini açıkça göstermeyecektir. Onun basiretsizliğinin, siyasî hesapçılığının göstergesi, sözleri değil eylemleridir. İnsandan, toplumdan, diğerlerden yana bir sorumluluk etiğine sahip olan birisinin siyasî başarısının ölçütü, ne pahasına olursa olsun kazanmayı esas alan faydacı bir tavır değil, ne pahasına olursa olsun, ahlâkî olandan kopmamaktır.

Biz insan varoluşu, ahlâk ve siyaset alanında bunları söylüyoruz ama yaşadığımız teknomedyatik dünya bizi değil, ahlâk ve siyaseti birbirinden tamamen ayıran Schmitt ve Levinas'ı doğruluyor. Teknomedyatik dünyada ahlâk ve siyaset birbirinden tamamen ayrı; zaten modernliğin maneviyat krizi de 'ahlâkî iyi' ile 'siyasî iyi' kopukluğuna bağlanıyor. Bize göre ahlâk ve siyasetin birbirinden kopması nedeniyle Carl Schmitt'in siyasî felsefesini bir Nazi hukukçusu olarak üretmesi de 'öteki'nin filozofu olarak bilinen Levinas'ın son tahlilde Yahudilerin zulüm politikalarına ortak olması da kaçınılmazdı.⁶⁵

İnsan, farkında olduğu, diğer insanları ilgilendiren her eylemiyle bir siyasî faaliyetin içerisindedir ve bu eylemlerinin sonuçlarından sorumludur. Siyasî faaliyet, en geniş an-

65 Levinas'ın Yahudi zulüm politikalarına nasıl ortak olduğu *Aşk Her şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk* kitabında ele alınmıştır (s. 198-200). Ancak Levinas'la entelektüel ilgimizi daha derli toplu biçimde görmek için ayrıca şu yazımıza bakılmalıdır: <http://www.erolgoka.net/benim-levinasim/>

lamda, çatışma ve uzlaşmadan ibarettir. Siyasette ustalaşmak, 'nerede, ne zaman, kiminle, nasıl ve ne kadar çatışıp uzlaşılacağına, farklılıkları ve benzerlikleri uygun bir biçimde hesap ederek, en kısa sürede karar verebilmek' demektir.

Böyle tarif edilen siyasi faaliyetin, 'ahlâk' konusuyla yakın akrabalığı hemen görülmektedir. Aynı cümleleri 'ahlâk' için de kurabiliriz. Farklılık yalnızca, ahlâkî ve siyasi yargının niteliğindedir. Ahlâkî yargıda duyguca yoğunluk daha ön plandayken, siyasi yargıda görece bir objektiflik söz konusudur. Böyle bir tarife dayanılarak, tıpkı Nazi ve Yahudi düşürülerin yaptıkları gibi, siyaset, tamamen ahlâktan kopartılabilir; bireyin ve grubun çıkarı adına yapılan katliamlar dâhil her şeyin içine girebileceği, bağımsız ve ahlâkî yargıdan uzak adeta 'ahlâksızlık'ın mübah olduğu bir insanî alan olarak görülebilir. Ama aynı tarife dayanılarak ahlâk, tam tersine tamamen ve en sıkı bir ahlâkî insan faaliyeti olarak da nitelenebilir. Ahlâkî olana 'duyguca yoğun' olma özelliğini veren şey, ilişkilerimizdeki uzaklık ve yakınlıklar; bunu da belirleyen ise adalet duygusudur. İnsanları içimizdeki adalet duygusunun rehberlik ettiği koreografiye göre iç-dünyamıza yerleştiririz: En çok minnet ve şükran hissettiklerimiz, en yakınımızdadır. Anne-baba ve çocuklar gibi aileden olanlar, bazı yargılarda önceliklidir. Onları yargılarımızda, adalet terazimizi tepetaklak etmeyecek biçimde koruyup kollamamız doğaldır. Ama bu bir mizana göredir. Hiç kimsenin iç dünya-mızdaki yeri, sonsuza kadar garanti edilmiş değildir. Bugün en yakınımızda olan, yarın içimizden yitip gidebilir. Bırakın aynı soydan olmayı, aynı aileden olmak bile bazen bir anlam ifade etmeyebilir.

Oysa ahlâkî olan, âdil olandır ve içimizdeki adalet duygusundan köken alır. Âdil olmak, basit, niceliksel bir tutum değil, sürekli varoluşsal bir gerilim hattında yaşamaktır. En net olarak hissettiğimiz şey, içimizdeki adalet duygusunun

sarsılmasıdır. Yaptığımız ahlâksızlık kadar farkına vardığımız bir eylemimiz daha yoktur. Bu nedenle ahlâksızlıklarımızı örtbas etmek, meşrulaştırmak için canhıraş bir tutum içine gireriz. İnsanın diğer insanları hesaba katan, içeren her faaliyetinde (geriye bir şey kalıyor mu?) ahlâkî olanla olmayanı net olarak ayırt edebiliriz. İçimizdeki adalet terazisi sallandığında, iç dünyamız onu gerçek bir deprem gibi algılar.

Sonuç olarak şöyle toparlayabiliriz: Her diyalog, bir siyasi tavır, bir ahlâkî bildirgeyi içinde taşır; bazen birisi bazen diğeri öne çıkar. İçimizdeki adalet terazisinin sapmayan ölçüsünü esas almazsak, siyasetin ahlâkî boyutunu gözden kaçıırırız..."⁶⁶

Aşk Her Şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk kitabında ileri sürdüğümüz bu görüşlerin iç tutarlılığı yüksektir, bugün benim için bile düşünce örgüsü etkileyicidir.

Fransız düşünür Comte-Sponville, Batı'da, ahlâk ve siyaset arasında yakın bir ilişki olduğunu söyleyenlerin temsilcisi olarak Platon ve Lenin'i görüyor. Birbirlerinden yüzyıllar ve dağlar kadar farklı olan Platon ve Lenin, ahlâk ve siyasetin birbirleriyle kopmaz bağları olduğu konusunda hemfikirler. Onlara göre "ahlâkî iyi" ve "siyasi doğru" bir ve aynı. Bura-ya kadar aynılar ama bu noktadan sonra aralarında büyük bir farklılık başlıyor. Platon için bu kopmaz ilişkide önde çıkan unsur, ahlâktır. Ahlâken iyi olan, siyaseten doğrudur. Ama Lenin, tam tersi kanaatte; ona göre ilişkide tartışmasız biçimde önde olan siyasettir, siyaseten doğru olan ahlâken de iyidir. Comte-Sponville, ahlâk ve siyaset arasında hiçbir şekilde ilişki olmadığını söyleyenlerin temsilcileri olarak ise Kinikleri ve Machiavelli'yi sayıyor. Kinikler ve Diogenes, en yüksek değeri erdemde yani ahlâkta bulurlar. Onlar için hayatın ideali, ahlâkî açıdan iyi olmaya yönelmelidir; bu, siya-

66 Erol Göka, *age*, s. 196-198; 202-204.

sette başarılı olmaktan çok daha değerli ve önemlidir. İktidarsız erdem, erdemsiz iktidara tercih edilir. Machiavelli de tıpkı Kinikler gibi ahlâk ve siyaset arasında bir bağ görmez ama siyaseten başarılı ve etkili olmayı, ahlâken iyi olmaya yeğler. Ona göre “iktidarı kaybetmektense ruhunu kaybetmek, siyaseten daha doğrudur.” Bu aşırı görüşünü, “Bu dünyadan ayrılırken, ardında daha iyi bir dünya bırakmayı, iyi biri olmuş olmaya tercih ederim” diye meşrulaştırır.⁶⁷

Batı’da ahlâk ve siyaset ilişkisi konusundaki görüşler, kabaca bu minval üzere seyrederken *Aşk Her Şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk* kitabında ahlâklı bir siyasetin nasıl olması gerektiğine kafa yorulması, gerçekten de önemli.

“Ahlâk kelimesi Arapçada ‘hulûk’ kelimesinin çoğuludur. ‘Hulûk’ ile yaratma ya da yaratılan anlamındaki ‘halk’ kelimesi aynı harflerden oluşur, aynı şekilde yazılır. Bunun bir anlamı şu olmalıdır: Halk ile ahlâk arasında, yani insanın yaratılışı/fıtratı ile davranışları arasında doğrudan bir ilişki vardır. Zaten yaratıcı da yine bu kelimelerin anlattığı şeyin faili olarak ‘Hâlık’tır. Ya da ahlâk, güzel davranışların kalıcı kılınarak halk, fıtrat haline getirilmiş olanıdır... İslâm’da ahlâk, hukuktan bağımsız değildir, ahlâk hukukun yardımcısı değil, aksine hukuk ahlâkın yardımcısıdır...” Bu önemli tespitleri yapan Faruk Beşer Hoca şöyle devam ediyor: “Bizim Batı ile farkımız buradadır sanırım. Batıda esas olan ahlâktan önce hukuktur. Hukuk’a riayet ettikten sonra insanın kendi içinde ahlâklı olup olmaması kendi bileceği bir şeydir... Bizde ahlâkın sağlanması esastır. Ahlâk ise öncelikle Hâlık ile alâkalı bir durumdur ve sadece diğer insanların hukukuna saygı göstermesiyle insanın görevleri bitmiş olmaz. Esas olan Allah’a karşı saygılı olmasıdır ve bu yalnız

67 Andre Comte-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, Çev. I. Ergüden, İletişim Yayınları, 2019, 5. baskı, s. 14 (Tülin Bumin’in yazdığı Sunuş’tan).

başına bulunduğunda da, hatta kalbinin eylemleriyle de olması gereken bir şeydir. Ve ahlâkın asıl konusu kalbin eylemleridir..."⁶⁸

Bunlar gerçekten de zihin açıcı, tartışılması gereken tespitler. Ahlâk ile hukuk bağlantısı ve Batı ile Müslüman dünyanın bu açıdan farklılıkları bir başka çalışmayı gerektirecek kadar ayrıntılı. Ben onlardan daha ziyade ele aldığımız konuda da Hocanın açtığı kapıdan yürünmesi, siyasetin de kalbin eylemlilik alanı olan ahlâkla birlikte ele alınması kanaatindeyim. Önceden siyasetin ahlâkla birlikte ele alınması gerektiği tespitini yapabiliyorduk ve bu zaten zor değildi ama ahlâkın kalp ile bağlantısı doğrudan kurulmayınca sorun berrak biçimde ortaya konamıyordu.

Ahlâkın kaynağının kalp, kalbin temel erdeminin merhamet olduğunu düşünmeye başladıktan sonra şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki önceki tezlerimiz iki noktada sorunludur. Birincisi, ahlâkın kaynağı adına başladığı açıklama girişimini aslında tam olarak başaramamıştır. "Mücadele" ve "ahlâklı siyaset" kavramlarıyla bu başarısızlığın oluşturduğu boşluk giderilmeye çalışılmakta, ahlâk konusu kısmen de olsa bireyin manevi olgunlaşmasından ayrı mütalaa edilmektedir. İkincisi, adaleti ahlâkî meydana getiren erdemlerden bir tanesi olarak ele almak yerine, ahlâk ve siyaset arasındaki dengeyi kuran bir iç-duygu olarak kavramaya girişmiştir. Bugün düşüncelerimizin geldiği noktada adaletin denge sağlayıcı bir iç-duygu olmaktan ziyade diğer erdemlerin hayata geçmesiyle ortaya çıkan, ahlâkî tavırda bir denge, bir ahenk, bir uygunluk olarak kendini gösteren bambaşka bir erdem olduğu; pekâlâ merhametin hukuki ve toplumsal bir görünümü olarak düşünülebileceği kanaatindeyiz. Bunları merhametle ilgili sonraki bölümde ve başka çalışmalarda

68 Faruk Beşer, "Ahlâksız Adam", *Yeni Şafak* gazetesi, Ekim 2015. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/farukbeser/ahlâksiz-adam-2022188>

ele alacağız. Şimdi izin verirsiniz, bu bölümde murat ettiği-miz amacı, yani nasıl olup da ahlâk ve maneviyatın önceliği fikrimizi, “bu önceliğin hayata geçirebilmesi için ondan da önce kalbin insan varoluşundaki konumunun idrak edilmesi gerekir” haline geldiğini açıklamayı sürdürelim. Bunun için referans olarak aldığımız *Aşk Her şeyi Affederse: Teknomed-yatik Dünyada Aşk ve Ahlâk* kitabındaki tezleri değerlendirmeye devam edelim. İnsanların ahlâklı olduğu, her insanda bulunan ahlâkın koreografisinde evrensel unsurların yer aldığı ve ahlâkın kaynağının Kutsal ile bağlantılı olduğunun dışında kitabın bir diğer tezi ahlâkın devrimci olduğudur. Şöyle deniyor:

Ahlâk Devrimcidir

“Dostoyevski’nin kahramanın ‘Tanrı yoksa her şey mübah-tır’ şeklindeki ünlü sözü, sanatla felsefi düşünce arasında sağlam bir geçiş köprüsü bulunduğunun delilidir. Bu sözden hareketle Nicolai Berdyaev,⁶⁹ Dostoyevski’nin romanların-dan yola çıkarak, çok özgün bir Hıristiyanî varoluş felsefesi geliştirebilmiştir. Her şeyin mübahlaşması, bir değerler bu-harlaşmasının, derin bir ahlâkî krizin anlatımıdır ki buna felsefe dilinde ‘nihilizm’ adı verilir. Dosto’nun kahramanının ağzından dökülöveren bu sözler, romancının içgörüsü saye-sinde, modern felsefenin kilit sorunlarından birini kavrama-mızı kolaylaştırmaktadır.

İki yüz yıl önce Batı’dan başlayan ve bugünün teknomed-yatik dünyasının temeli olan modernlik, bir bakıma Tan-rı’nın ölümüne (Nietzsche) ve büyü bozumuna (Weber) kar-şılık gelen bir süreçtir. Tanrı’nın ölümü ve büyü bozumu ile kastedilen, insanın hayat tarzına bundan böyle esasen vahye göre değil de kendi aklına ve sözüm ona özgür iradesine göre biçim verme mecburiyetinin hâsıl olmasıdır.

69 Nikolay Aleksandroviç Berdyaev, *Dostoyevski*, Adam Yayınları, 1984.

Aydınlanma yanlısı düşünürler, Tanrı'nın ölümünü, insanın kendi kaderini kendisinin belirleyebilmesi için olağanüstü bir fırsat doğduğu gerekçesiyle selamlamışlar; artık her şeyin mübah olduğunu hiç akıllarına getirmeden, insanlığın yepyeni bir bilimsel ve teknik ilerleme ve ahlâkî gelişme rotasına gireceğini tasavvur etmişlerdir. Modernliğin her türlü görünümüne karşı, kendince soylu bir mücadele başlatan Nietzsche de tamamen Aydınlanma yanlısıdır ve kendisini Aydınlanma ütopyasına ait hissetmektedir. Onu çileden çıkaran şey ise modernliğin bu ütopyaya ihanet edişi, Dostoyevski'yi haklı çıkaracak bir şekilde, nihilizm batağına saplanıp kalmasıdır. Ona göre, Tanrı ölmesine ölmüştür ama bir türlü kendi kaderini belirleme yeteneğine sahip Eski Yunan'ın trajik insanı tarihi yırtarcasına çıkıp gelememiştir. Tam tersine hayat dünyaları akılcılık (rasyonalite) tarafından sömürgeleştirilen sürü insanın kendisini vicdan azabı, çileci ideal ve hınç etiği şeklinde gösteren, yaşamı inkâr eden Hristiyan ahlâkını ve nihilizmi hâkim olmuştur.

Modern nihilizm krizine karşı, önerilen birtakım çözüm yolları olmuştur. Bunlardan birincisi, Nietzsche tarafından savunulan, başta müzik olmak üzere, kendimizi aklın kısıtlayıcılıklarına karşı, sanatın sahiciliğe imkân tanıyan yaratıcı kollarına bırakıvermek, yani estetik pasifliğe çekilmektir. Ahlâkın estetize edilmesi sayesinde, bireysel tecrübenin zenginleştirilerek ahlâkî çıkmazlara bir çözüm bulunabileceği fikri, son dönem post-modernizm tartışmalarında yeniden gündeme gelmektedir.

Değerlerin buharlaşmasının veya değerler alanında modern bir putperestliğin ortaya çıkmasının önlenebilmesi için en çok bilinen çözüm yolu ise, siyasetçi ve bilimci rollerine odaklanarak bir sorumluluk ahlâkî geliştirilmesine çalışmak olmuştur. 'Siyasi ahlâk', 'bilim ahlâkı' gibi kavramlaştırmalar bu çözüm anlayışının ürünleri olarak gündeme gelmiş-

lerdir. İlk bakışta makul görünen bu kavramlar, biraz eşelendiklerinde, pek de öyle güvenilir bir yanları olmadıkları, geriye kof bir retorikten başka bir şey kalmadığı hemen kendini hissettirmektedir. Bugüne kadar bilimden nasıl ahlâk türetileceğine, bilimcinin kendisini nasıl olup da bilimsel etik kurulun alacağa kararlara uymaya mecbur hissedeceğine dair, ikna edici bir kanıt sunulamamıştır. Pozitivizmin kurucusu Auguste Comte bile kendisini bir 'bilim dini' kurmak mecburiyetinde hissetmiştir. Mesela kürtaajla veya suni döllenme ile ilgili olarak kamuoyunu da yakından ilgilendiren tartışmalarda, tıbbi etik kurulun bilim çevrelerinde ve toplumda genel kabul görececek ahlâkî bir ilke üretmeye muktedir olmadığı açıkça görölmektedir. Yine biçimsel temsili demokrasiye yönelik haklı eleştirilerden ve pratikte olup bitenlerden, siyasi ahlâkın çoğu kere sözde kaldığı, pek de öyle siyasetçinin veya vatandaşın bir toplumun yönetilmesi için icap eden sorumluluk bilincine sahip olmalarının gerekmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Weber ve Comte'dan Freud'a, Marx ve Lenin'den liberal düşünörlere kadar birçok kimsenin öne sürdükleri görüşlerin temeli olan, ahlâkî boşlukla ilgili bu ikinci çözüm önerisinin, bütün şıklığına rağmen, ayakları havada kalmaktadır.

Nihilistik tahribata karşı sözde çözüm yollarından üçüncüsü, bizim en çok önem verdiğimiz ve kendi tavrımızın gelişmesinde çok şey borçlu olduğumuz nostaljik bir anti-modernizmdir. Nostaljik anti-modernizm, tüm iyi zamanların geçmişte kaldığını, modernlikle birlikte her şeyi tuzla buz olduğunu savunur. Onlara göre 'Saadet Asrı' geride kalmıştır ve bir daha o güzel günlerin yaşanmasına imkân yoktur. Modernliğin reddedilerek geleneksel hayatın ahlâka kaynaklık etmiş dinî ve toplumsal pratiklerine dönölmesi istenir. Sokrat öncesi Yunan dünyasını özleyen Heidegger'den, durmaksızın Rönesans öncesi geleneksel dünyaya gönderme yapan

René Gu  non, Fritjof Schuon ve Mircae Eliade gibi gelenekselci düğünlere, Ferdinand Tönnies gibi sosyologlardan Alasdair McIntyre gibi filozoflara, fundamentalist Protestanlardan kimi   sl  m   anlayışlara kadar geniş bir yelpazede bu nostaljik anti-modernizmin çarpıcı etkileri g  r  lmektedir. Biz nostaljik anti-modernizmi gerçekten kopuk, "olamayacak i  e amin" diyen bir tutum olarak görüyoruz. Ancak bu tür fikirlerin çok etkili olduklarını da kabul ediyoruz.

Ahl  k   idealleri, gelecekte ulaşılabilecek ütopik bir durum olmaktan ziyade, geçmiş bir zamanda kemale ermiş ve zaman geçtikçe dejenerasyona uğramış olarak gören ve mesiyanik bir sonsuz bekleyiş dışında insanlığa somut bir alternatif sunamayan bu d      celerden ve özellikle Müslümanlar tarafından savunulanlarından, inançlı bir insanın olumlu bir biçimde etkilenmemesi, kendi içinde bu d      celere karşı bir yakınlık hissetmemesi mümkün değildir. Çünkü nostaljik anti-modernizm, hem nostaljisinde hem anti-modernizminde, duygular ve tepkiler bağlamında sonuna kadar haklıdır. Yine de nostaljik anti-modernizmin bir   z  m olmadığı kabul edilmelidir; zira yalnızca duygular ve tepkiler bağlamındaki haklılıklar, uzun süreli tavır alı  lar açısından bakıldığında yeterli olamamaktadır. Duygular ve tepkiler bağlamındaki haklılıklar, ancak 'şimdi'yi, 'bugün yaşanan gündelik problemleri'   zebilecek bir d      cenin refakatinde, pratiğe ta  ınabildi  inde, gerçekten insanlık için bir müjde olabileceklerdir.

Değerlerin modern nihilizmine karşı, nostaljik anti-modernizmin zaaflarını a  an bir tavır için ilk kavramamız gereken, ahl  k   değerlerin nitelikleridir. Ahl  k   değerler, geçmişte, insandan çok uzakta kalmış, kuru ve soğuk normlar ve komutlardan ibaret değillerdir. Ahl  k   değerler, insanın diğer insanlarla, tabiatla ve Yaratıcısıyla ilişkilerini nesiller boyunca düzenleyen ve bu anlamda ahistorik olan; insana

‘şah damarından daha yakın’ olacak kadar yakın bir kaynaktan gelen; değişen her tarihi ve toplumsal şart altında mutlaka yeniden çiçeklenecek canlılık ve dinamizme sahip bulunan özellikler taşırlar. Ahlâk, insanın iç dünyasında yer alan, hem kendi içindeki kötülüğe hem dünyadaki kötülük- lere isyan için ona güç veren kaynaktır. Bu anlamda, dünya- nın iyiye doğru değişmesinin motoru ve gerçek anlamda tek devrimci güç, ahlâktır. Ahlâk, her coğrafyada ve her iklimde değişik biçimlerde bitkiselleyen, bir ağacın filogenetik özü gibidir. Ağaç, her iklimde farklı görünüm- ler gösterebilir, de- ğişik türde çiçekler açabilir ama eninde sonunda aynı ağaç- tır. Bugün dünyanın her yerinde, mesela adalet için yürütü- len mücadelelerin bu yüzden ortak ahlâkî bir paydası vardır. Adalet için, toplumun ve insanın hakları için ayağa kalkıl- dığında bizi canlandıran içimizdeki ahlâkî öz- dür. ‘zalimin zulmü varsa garibin Allah’ı var’ sözü, tüm söylediklerimizin en iyi anlatımıdır.

Bizim hem değerleri hem toplumsal değişimi ve özgür- leşmeyi aynı anda savunabilmemizin imkânlarını da ahlâkın bu devrimci niteliği sağlıyor. İnsanlar ahlâklıysa ve ahlâk devrimciyse, insanlardan, geleneklerden ve toplumdan yana olmak; insana güvenmek, onun özgürlüğünü savunmak, top- lumun kendiliğinden değişimine inanmak, topluma dayatıl- an her türlü ideolojiye direnmek gerekiyor. O yüzden tek- nomedyatik dünyanın kötülüklerini, bize ve ilişkilerimize ettiklerini anlatırken aşka ve ahlâka güvendiğimizi söylüyo- ruz. O yüzden kadın-erkek ilişkilerinde, aşk ve mahremiyet alanında yaşanan problemlerin çözümü ancak ve ancak dev- rimci bir ahlâk anlayışında aranmalıdır diye ahlâk konusun- da bu kadar söz ettik...”⁷⁰

“Ahlâk devrimcidir” başlığı altında ifade edilen bu gö- rüşler, gençlik yıllarımda yaşadığım manevi dönüşümden

70 Erol Göka, *age*, s. 204-209.

itibaren benim kararlılıkla savunageldiğim fikirler manzumesidir. Bunları eskiden olduğu gibi şimdi de savunuyorum. Ahlâkî özün her insanda olduğu gibi, her tarihsel dönemde, her gelenek ve kültürde bulunduğu ve gerçekte devrimci, değiştirici-dönüştürücü ve özgürleştirici olanın, Yaratıcı ve Kutsal ile bağlantılı bu öz olduğu tezlerinden vazgeçmemiz için hiçbir neden yoktur. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu anlatıda eksik olan ahlâkın kaynağının insandaki yeridir. Her insanda maddi kalp bile bulunan manevi kalptir. Öyle sanıyorum ki bu metin, manevi kalp kavramı ekseninde yeniden formatlansaydı, gerek değişimin temel dinamiklerinin her insanın içinde olması ve onun Yaratıcı ile irtibatı gerekse insanı manevi olgunlaşmadan, toplumu adil bir dönüşümden alıkoyan şeyin insanın iradesine bağlı bulunması anlamında daha ikna edici olabilirdi.

Aşk Her Şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk kitabının, "kalb"i yeterince idrak edememekten kaynaklanan tezlerindeki zayıf nokta, "Sonsöz ve içimizdeki kötülüğü yenmek" adlı son bölümde iyice belirgin hale geliyor. Kitap, kötülük problemine dalmadan ama kötülüklerin toplumsal tezahürlerini "sosyopati kutbu" kavramıyla anlamaya çalışarak, şu sözlerle sona eriyor.

"İnsan kolay olunmaz. Anamızdan doğduğumuzda sanılanın aksine henüz insan değilizdir. 'Beşer' olmakla insan olmak aynı şey değildir. Evet, 'beşer' olmaktan 'insan' olmaya yükselebilmemiz için uzun bir yol kat etmemiz, bu yolculuğun sonunda bireysel psikolojimizde, hırs ve menfaatten ayrı olarak bir de 'başkalarını gözetin' bir yanın gelişmesi gerekir. Psikoloji dilinde ruhsal aygıtımızdaki bu katmana 'süperego', 'vicdan' gibi adlar veriyoruz. Ruhsal aygıtımızdaki bu katman, aile yapımız, aile büyüklerimiz aracılığı ve toplumumuzu ayakta tutan değerlerin içselleştirilmesiyle

gelişir. Süperegö (vicdan), başkalarıyla yaşamayı, dayanışmayı, ötekinin haklarına zorunluluk olarak bakmayı öğrenmiş insan psikolojisi veya onları bize öğreten psikolojik katmanımızdır.

Süperegönün oluşumuna, toplum yaşamının sonucu ortaya çıkan ve/veya toplumsal yaşamın göstergesi olan aile, devlet, toplumsal düzen ve ahlâk sistemi, din hepsi birden katkıda bulunur. Bunların katkılarının eksikliği süperegö eksikliğine, süperegö eksikliği ise başkalarının haklarını hiçe sayan, her türlü zorbalık, yolsuzluk ve ahlâksızlığı mübah gören vicdansız bir kişilik profilinin ortaya çıkmasına neden olur.

Bu nedenle denilebilir ki her türlü toplumsal düzenin, ahlâk sisteminin ve hatta devletin varlık nedenlerinin başında sosyopatının dizginlenmesi gelmektedir. Her ne kadar genetik-biyolojik faktörler sosyopatının gelişmesinde önemli bir rol oynasalar da insanın varlık yapısı gereği, yaşadığı toplumun özellikleri de onun bireysel psikolojisine yansır. Eğer bir toplumun sosyopatiyi entegre edebilme yeteneği etkili ve başarılıysa, barış ve huzur içinde yaşama şansı artacaktır. Sosyopatiyi entegre etmenin yollarından birisi, kolayca risk alan bu insanların bu yönlerini toplumsal faydaya yönelik olarak kullanmak, onlardan cesur kahramanlar yaratmaktır. Toplumumuzun sosyopatiyi entegre etme kapasitesi yüksek olduğu dönemlerde, bugün toplum karşıtı mafiyöz çetelerin tetikçiliğini yapanlarla aynı kişilik özelliğini gösterenler, dün mahallenin namusunu koruyan, kötülüğe karşı çevresine kol kanat geren delikanlı-kabadayılar olabilmişlerdir.

Toplum, sosyopatiyi entegre edebilecek yetenekten yoksunsa veya bu yeteneklerini çeşitli nedenlerle yitirmişse, sessiz ve mağdur halk yığınları karşısında sayıları, okyanusta damla misali kalsa da sosyopatların toplum karşıtı, vicdansızlıkla karakterize, değer düşmanı özellikleri toplu-

ma yayılmaya başlar ve sözünü ettiğimiz “sosyopati” kutbu oluşur ve giderek egemenliğini hissettirir. Toplum kendisini hukuk tanımayan bu insanların insafına terk edecek, yasal düzenlemeler sözde kalacak, zorbalık, rüşvet ve yolsuzluk vak’a-i âdiyeden görülecek; en kötüsü tüm bunlar toplumun yeni ‘değerleri’ olarak tüm insanların psikolojilerine yerleşmeye başlayacaktır. Sosyopatik özellikler, özellikle kaos zamanlarında tüm toplumsal dokuya yayılacak; bireysel psikolojileri ifsad edip, kokuşturacaktır.

Bizce nerede ahlâk ve maneviyat alanında bir krizden bahsediliyorsa orada sosyopati kutbunun bariz egemenliği söz konusudur. Biz modernliğin gelenekle bağını kopartması, geleneğin yaratıcı yenilenmesinin önüne geçilmesi nedeniyle teknomedyatik toplumda ‘sosyopati’ kutbunun egemen olmaya başladığını görüyoruz. Değişik siyasi ve ekonomik görüşler adı altında sergilenen görüşleri, tavır ve tutumları psikolojik bakımdan incelediğimizde aslında sosyopati kutbu belirgin bir baskınlık sağlamış olduğunu saptıyoruz. Bu kadar hırsı ve haseti, tamahkârlık ve açgözlülüğü, mağdurların sessizliğini, dayanışma ve merhametten ümidin kesilmesini bununla açıklıyoruz. Bugün teknomedyatik dünyanın geleneğin yaratıcı bir biçimde ahlâkî bir yenilenmesine fırsat vermemesinin, insanın güç istemi dışında kalan sevgi, merhamet, ahlâk yanının geri planda kalmasının nedeni de budur...

Nasıl olup da aşk ve ahlâk, ahlâk ve siyaset birbirinden koptu, ‘kötülük’ ve kötülüğün timsali olan, toplum düşmanı ‘sosyopat’ insan tipi baskın hale geldi? Ne oldu da ‘sosyopati’, günümüzde aşk adına arzı endam eden birçok tavrın kaynağı haline geldi, içimizdeki sosyopatinin vahşi dışavurumlarından başka bir şey olmayan hissiyatı aşk diye nitelemeye başladık? Köprülerin altından hangi sular aktı da cinsellik, kadın-erkek ilişkisinde özerk bir yapıya kavuştu; ‘Aşk her

şeyi affeder mi?’ diye sorar, ‘Aile ölüyor!’ diye bağırır hale geldik. Bu sorulara birçok bilim dalından birçok insan cevap vermeye çalışıyor. Hepsine saygılıyız, hepsini anlamaya çalışıyoruz. Naçizane bizim görüşlerimiz ise kısaca böyledir.

Elbette sosyopati her yeri ve her şeyi kaplamamıştır. Elbette dünya, aşkı, ahlâkı, aile hayatını ihya etmeye çalışan, merhametleriyle ihtiyacı olan herkesin yardımına koşmaya iyi insanlarla doludur. Elbette devletler, adalet ve refah sağlama görevlerinden tamamen vazgeçmemişlerdir. Sivil toplum, devletlerin baskılarına karşı bile bir yardımlaşma ve dayanışma ağı oluşturabilmektedir. Hukuk alanında ciddi bir insan hakları mücadelesinin meyveleri alınmaktadır. Zaten kalıcı olan, zalim azınlığın zulmü değil, büyük çoğunluğun eninde sonunda yeni bir yaşama kültürü oluşturmaya zorunlu olan iradesidir. Biz sadece yeni yaşama kültürü ararken, bakacağımız, yöneleceğimiz, kana kana içeceğimiz kaynağa, geleneğe vurgu yapıyoruz.”⁷¹

Görüldüğü gibi kitabın sonuç bölümü de önceki bölümleri gibi etkileyici ve düşünce örgüsü sağlam. Ancak tüm insanlarda varolan ve evrensel ahlâkî değerlerin nüvelerini barındıran “kalb”e yer vermeyince modern psikolojik bilimlerdeki analizlerle tarihsel devamlılık anlamında kullanılan ama doğrudan doğruya geçmişe gönderme yapan “gelenek” arasında kalakalıyor. Dilediği kadar nostaljik anti-modernizmden yana olmadığını belirtsin, onlarla aynı çizgiye düşüyor, çarenin geçmişin yeniden ihya edilmesini vurgulamaktan öte gidemiyor. Oysa “kalp” kavramı hakkıyla idrak edilmiş olsaydı, çarenin geçmişe değil “kalb”e dönüşte olduğu, ancak bu sayede gelenek ile kopmuş olan bağlar yeniden kurularak tarihsel devamlılığın sağlanabileceği vurgulanabilirdi. “Kalbe dönüş”ün manevi olgunlaşmaya ve kişilik gelişimine önem

71 Erol Göka, *age*, s. 218-220.

vermek, ailede, siyasette, ekonomide, hayatın her alanında ahlâklı olmayı esas almak anlamına geldiği anlatılabilirdi.

“Kalb”i bakışımızın merkezine alabilmiş olsaydık, içimizdeki kötülüğü yenmekle, aşka fedakârlık ve mahcubiyet katabilmenin ve toplumdaki sosyopati kutbunu alt edebilmenin ancak ahlâk sayesinde mümkün olabileceğini, bunun için de ahlâkın ve erdemlerin eylem alanı olan kalbimizi marazlar uzak ve selim tutabilmek gerektiğini daha iyi dile getirebilirdik. Kalbi anlayabilmiş olsaydık, onu temiz, arı duru tutmaya çalışmayı birinci vazifemiz olarak görür; öteki insanlara ve hatta tüm canlılara, tüm varlığa Allah’ın yaratıkları olarak bakmak, onlara kıyamamak manasına gelen merhamet hissimizi güçlendirmeye çalışırdık. Merhametimizi yitirirsek, kalbimizin kararacağından, marazlı kılan hallere düşeceğinden çok ama çok korkardık.

Ahlâk, en nihayetinde öteki sorunu, ötekine ne yapacağımız meselesidir. Bu toprakların temel şiarlarından olan “Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanmak”, davranışlarımızı kalbimizin süzgecinden geçirmek demektir. Ahlakın önemini fark edip de kalbe uzanamamak, sadece şanssızlık değildir. Geçmişte benim ve birçoklarının son tahlilde siyaseti, toplumsal dönüşümü, kişisel ahlâkî olgunlaşmanın önüne almasının, siyasete hak ettiğinden daha çok anlam yüklemesinin kökeninde de kalbi yeterince anlayamamak bulunmaktadır.

BÖLÜM III: KALBİN TEMEL EYLEMİ, MERHAMET

Kalbin Temel Eylemi, Merhamet

Thomas More, 500 yıl önce içimizdeki hayvanın tamamen ehlîleşeceği, evcilleşeceği, herkesin birbirine medenice davranacağı ütöpik bir toplum tasarladı. Norbert Elias, *Uygarlık Süreci*⁷² eserinde, Avrupa'nın kaba sabalıktan nasıl kurtularak incelik ve zarafeti hâkim kıldığını analiz etti. Batı tasavvuru, şiddet ve saldırganlıktan arındırılmış bir tablo, yani bir dünya cenneti hayalini ciddi ciddi kurdu. Onların hayalleri, bize ve dünyanın geri kalanına gerçekmiş gibi sunuldu ve dalga dalga zihinlere yerleşti(rildi).

Aslında onların çıkarları uğruna tüm dünyayı ateşe atabileceklerini iki dünya savaşı apaçık göstermişti. Ama ne onlar ne biz görebildik. Çünkü modernliğin ilerleme masalları hepimizin ufkunu karartıyor; ilerlediğimize, her geçen gün daha ileri gideceğimize hepimizi inandırıyordu. Savaşların, dünyadaki kötülüklerin modern ütopyya ulaşılması çabası sırasında gündeme gelen yol kazaları olduğunu düşünüyorduk.

Bir süreden beri kimse bunlara inanmıyor. Zira mızrak çuvala sığmıyor artık. Zamanla anlaşıldı ki tüm bunlar, gerçeklerin halının altına süpürülmesinden ibaretmiş. İnsanın ontolojik yapısından kötülüğü söküp atmak mümkün değilmiş. Batılı kapitalist emperyalizmin kendileri dışında kalan dünyayı insan yerine koymadığının, onlara her türlü zulmü

72 Norbert Elias, *Uygarlık Süreci: Sosyo-oluşumsal, Psiko-oluşumsal İncelemeler*, c. I, Çev. E. Ateşman, İletişim Yayınları, 2004.

reva gördüğünün ve göreceğinin gözlerden saklanması amacıyla hizmetten başka bir işe yaramamış bu türden tasavvurlar.

“Post-modern” lafzının ortaya çıkması, aslında modernliğin ütopya boyutunun skandalla neticelendiğinin ilanıydı. 1980’lerden beri giderek daha da artan biçimde dünyanın ileri gittiğine, geleceğin insanlara mutluluk getireceğine inanmıyoruz. Gidilen yolun çıkmaz sokak olduğunu, buradan ne insanlığa ne kendilerine mutluluk çıkmayacağını, ileriye gideceğiz derken insanı insan yapan hasletlerden olduğumuzu, kalbi, erdemleri ve merhameti unuttuğumuzu özellikle insan varoluşu üzerine düşünen Batılılar gayet net görüyorlar. Geleneksel dünyanın kavramları, insanın olumlu yanları, erdemleri üzerine düşünmelerden artık psikoloji çevreleri de nasibini almaya başladı.

Etkili ve iddialı bir akım olarak ortaya çıkmamasına rağmen pozitif psikolojinin birden bire yaygınlık kazanması, birçok şeyin ispatı niteliğinde. Pozitif psikoloji anlayışı ve bu anlayıştan kaynaklanan yeni kavramların, psikolojik bilimlerin araştırma ve uygulamalarında bariz biçimde öne çıkmış olması dikkat çekiyor. Bu durum psikolojik bilimlerle ilgilenenlerin, önceleri psikanalizin karamsar ve olumsuz insan anlayışının da etkisiyle daha çok başarısızlık, patoloji, tükenmişlik ve çaresizlik gibi insan davranışının karanlık yönlerini araştırıp psikolojik rahatsızlıkların tedavilerinde bu yönlere önem vermelerinden artık yorulduklarını ve aslında pek de başarılı olamadıklarını düşündüklerini gösteriyor. Sanki birçok psikoloji profesyoneli, 1999 yılında Martin Seligman’ın bu gidişe itiraz etmesini, insanın olumlu yanlarının, hayatın zorluklarına karşı dirençlerinin, baş etme becerilerinin üzerinde durulmasını yani pozitif psikoloji⁷³ kav-

73 Pozitif Psikoloji’nin ilk çıkışı ve tezleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için bkz: Martin E. P. Seligman, Mihaly Csikszentmihalyi. “Positive Psychology: An Introduction”, *American Psychologist*, Ocak 2000. <http://www.cnbc.pt/jpmatos/01.%20seligman.pdf>

ramını öne sürmesini bekliyormuş. Seligman, tam da bunu yaptı. Psikolojik araştırma ve incelemelerin insanları nasıl daha normal, daha mutlu, daha başarılı ve daha iyi olabileceklerini öğretmek için kullanılması gerektiğini vurgulayarak “pozitif psikoloji” kavramını ileri sürdü. İnsanlarda neyin yanlış olduğuna değil, neyin doğru olduğuna ve bunun nasıl geliştirilebileceğine odaklanılması gerektiğini belirtti. Geçen kısa zaman süresi zarfında bu anlayış akademide, psikoterapi ve hatta çalışma psikolojisi uygulamalarında hızla yayıldı. Birey, grup ve kurumların işleyişi ve gelişimine katkıda bulunan süreç ve koşulların incelenmesi ve onarılması amacıyla herkes çabalamaya başladı.⁷⁴

Pozitif psikoloji ekolünden yana olanlar, bir süreden beri “merhamet” kavramının üzerinde duruyorlar. Şimdiye kadar felsefe ve ilahiyata terk edilmiş olan merhamet kelimesinin psikolojik bilimler tarafından da araştırılması gerektiğini söylüyor, çalışmalar yapıyorlar.⁷⁵

74 Şüphesiz pozitif psikoloji yaklaşımının böylesine önem kazanmasının birçok faydası olduğu kadar tehlikeleri de var. Bazı psikoloji profesyonelleri böyle bir yaklaşımın insanın psikolojik olarak kavranmasının önüne büyük bir mâni çıkartacağını, sorunları ve çatışma alanlarını görüp çözmeye çalışmak yerine Polyannacılık, pohpohlamacılık ve doluduruşçuluğu bilim yerine sunmak gibi bir duruma yol açacağı şeklinde haklı bir eleştiri yöneltiyorlar. Psikolojik bilimler, özellikle psikoterapi uygulamaları, pratikte gerçekten de sorunlarla dolu. Geçmiş dönemde hipnoz, manyetizma, duyu-ötesi algı, NLP gibi kavramları insan iradesini ve sorumluluğunu dışlayacak biçimde, çareymiş gibi sunanlardan çok çektik. Onlar, çoktan Pozitif Psikoloji kavramlarının da kendileri için verimli bir besiyeri sağladığını keşfetmişlerdir bile... O yüzden geçmiştekinden daha dikkatli, özenli ve titiz olmak, ortalığı çıkarcıların kötü niyetli girişimlerinin kaplamasına izin vermemek durumundayız ama Pozitif Psikoloji anlayışının getirdiği yeniliklerle ilgilenmekten, bu yaklaşımın insanın anlaşılmasına ve olumlu potansiyellerinin fark edilmesine yaptığı katkılarla görmekten vazgeçemeyiz.

75 Ayrıntısı için bkz: Kemal Sayar, *Merhamet: Kalbe Dönüş İçin Son Çağrı* (Kapı Yayınları, 2020. 5. Baskı); Kemal Sayar, Alperen Manisalıgil, *Merhamet Devrimi*, (Timaş Yayınları, 2015); Tayfun Doğan, *Merhamet Psikolojisi* <http://www.tayfundogan.net/2018/06/24/merhamet-psikolojisi/>

Tüm bu söylenenleri ve yapılan çalışmaları takdirle karşılıyoruz. Bizce de pozitif psikolojinin ortaya çıkması, tespitleri, tezleri ve bu arada merhamet üzerine söyledikleri çok önemli. Ama bunun için bir görevimiz de insana, insan varoluşuna, tabiatına bakışımızı özenle gözden geçirmek. Geleneksel dünya ile modernlik arasındaki kopuşu ve yol açtığı sorunları iyi tespit etmek. Geleneksel dünyanın beğenmeyip attığımız ya da bağlamından çıkarıp hatalı kullandığımız kavramları üzerine yeniden düşünmek...

Mesela pozitif psikoloji ne kadar üzerinde dursa da popüler kullanımda “merhamet” kavramı, hayli hatalı ele alınıyor, sanki “acımak” ile aynı manaya geliyormuş gibi kullanılıyor, küçük görülüyor, gözden düşürülüyor. Merhametin en hatalı kavranışı onu acıma hissiyle bir ve aynı tutularak yapılıyor. Mesela Sabahattin Ali’nin ünlü romanında “...Bu halimizle hepimiz acınmaya lâyıkız; ama kendi kendimize acımalıyız. Başkasına merhamet etmek, ondan daha kuvvetli olduğunu zannetmektir ki; ne kendimizi bu kadar büyük, ne de başkalarını bizden daha zavallı görmeye hakkımız yoktur...”⁷⁶ Merhameti acıma ile karıştırmanın bir başka örneğini Zülfü Livaneli’nin *Huzursuzluk*⁷⁷ romanında görüyoruz. Romanın kahramanı Ezidi kızı Meleknaz, yaşadığı büyük acılardan sonra, feryat ediyor ve şunları söylüyor: “Merhamet istemiyorum, hiç kimsenin acımasına ihtiyacım yok, merhamet de zulmün bir parçası; ne bana acıyın ne de çocuğuma. Merhamet zulmün merhemi olamaz!” Livaneli’nin müthiş anlatımıyla bu haklı feryat iyice kalplerimize işliyor. Ama ne

76 Sabahattin Ali, *Kürk Mantolu Madonna*, Yapı Kredi Yayınları, 2019, 103. Baskı, s. 92.

77 Zülfü Livaneli, *Huzursuzluk*, Doğan Kitap, 2017. Livaneli’nin kitabındaki bu söz çok haklı bulunarak birçok yazar tarafından alıntılanmış ve adeta merhamet, bazılarının gözünde tamamen olumsuz bir hissiyat haline geldi. Örnek için bkz: <https://www.birgun.net/haber/livaneli-nin-huzursuzluk-cagrisi-merhamet-zulmun-parcasidir-145005>

yazık ki bu güzel romanın kahramanının bu haklı feryadında, “merhamet” hatalı kavranıyor. “Merhamet zulme merhem olamaz” sözünde merhametin bu hatalı kavranışı devam ediyor. Yoksa zulme karşı mücadelede merhamet pekâlâ sağaltıcı bir merhem olabilir. Hatta bugün yeryüzünde yaşanan tüm kötülüklerin kökeninde kalpten ve onun temel eylemi merhametten her geçen gün biraz daha uzaklaşmamız bulunabilir. Ama bunları idrak edebilmek için öncelikle kalbi ve merhameti doğru anlamalı, onların yersiz ve hatalı kullanımlarını deşifre etmeli, daha kavramsal düzeyde birçok sorun bulunduğunu bilmeliyiz.

Evet, kalp üzerine inceleme ve düşünmelerimin sonucunda ben kendi adıma, kalbin insan varoluşundaki merkezi önemini anlamanın yanı sıra merhametin de onun temel eylemi ve diğer tüm erdemlerin anası olduğunu iddia edecek bir konuma gelmiş bulunuyorum. Ama söylediğim gibi öncelikle tıpkı kalp gibi merhametin de anlamını yeterince iyi anlamak, derinlemesine idrak etmek durumundayız. Çalışalım.

Merhametten Maraz Doğmaz!

Modernliğin akli ve bilimi önceleyen yanına elbette sahip çıkmalıyız ama araçsal aklın hâkimiyetini, kapitalizmin ve tüketimin inanç ve değerleri yok edici, geleneği ve maneviyyatı dışlayan, küçümseyen yanını reddetmeliyiz. Küreselleşen ve tek başına kurtuluşun imkânsız hale geldiği bir dünyada, gidilen yolun çıkmaz sokak olduğunu, buradan ne insanlığa ne kendilerine mutluluk çıkmayacağını söyleyen Batılı düşünürlerin görüşlerinin eşliğinde, insanlığa kavramlarımızı yeniden hatırlatmalı ve geleneğin ihyası için bir teklif götürmeliyiz.

Bunlar, bizim hep tekrar edegeldiğimiz fikirler... Bir süreden beri bu fikirlere teklif edeceğimiz kavramların başında gelen kalp ve merhameti de ekledik. Kalbi de merhameti de

çok sık kullanan bir kültür dairesinde yaşıyoruz ve hepimiz çok sık kullanıyoruz. Ama ne ki Müslüman kültürdeki varoluşçu-dinamik ve pozitif psikolojik yaklaşımın esaslarını teşkil etmesi gereken bu kavramların içeriği, edebiyatı ve belagati aşamıyor. Bu kavramlara sıkı bilimsel tanımlar getiremiyor, birbirleriyle ilişkilerini sağlam bir şekilde kuramıyoruz. Kabul etmeliyiz ki kalbi de merhameti de künhüne vâkıf olarak idrak edebilmek çok zor. Tam tersi de geçerli; bu kavramlardan birisini ne kadar derinlemesine kavramışsak diğerini idrak edebilmek kolaylaşıyor. Zira ikisi de birbirinden asla bağımsız değiller.

Merhametin ne kadar temel bir erdem olduğunu ancak “kalp” kavramını, özellikle Kur’ân’daki manasını araştırırken anlayabildim. İlk bölümde göstermeye çalıştığımız gibi, kalp, içimizdeki manevi merkezi simgeliyordu. Fıtratında iyilik ve temizlik vardı. Bir insanın kalbi doğal saflığını, selim fıtratını koruyor ise doğruyu kolayca bulabiliyordu. Ama kötü davranışlarda ısrar edenlerin giderek kalpleri kararıyor en nihayetinde mühürleniyordu. Ne ki kalbi hep iyilikle beslemek, körelmesine mâni olmak gerekiyordu.

Merhamet, tüm erdemler gibi doğrudan doğruya kalpten gelen, bir kalbimiz olduğunu bize gösteren bir duygu, bir hissiyat, bir ruh hali. Başlangıçta her insan yavrusunda merhamet, potansiyel olarak var, değerler eğitimiyle, aile terbiyesiyle gelişip güçlenebiliyor ama kötü davranışlarla kalbi karardıkça insan, merhametini yitirebiliyor. Merhamet üzerine düşünmeye başladığımda, önce, ahlâk felsefesi ve erdemler üzerine kafa yoran herkes gibi, bunları fark ettim. Merhametin önemli bir erdem olduğu konusunda zaten bir fikir birliği var.⁷⁸ Kalp üzerine akıl yürütenler de erdemlerin kalpten kaynaklandığı, kalbin temel eylem alanının ahlâk ve

78 Andre Comte-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, Çev. I. Ergüden, İletişim Yayınları, 2019, s. 143-163.

erdemler olduğu konusunda hemfikirler.⁷⁹ Buraya kadar söylediklerimizde yeni bir şey yok. Ancak merhamet konusunda daha enine boyuna ve derinlemesine akıl yürüttüğünüzde, diğer erdemlerle ilişkisini düşündüğünüzde onun tüm erdemlerin anası olduğunu görüyorsunuz. Bizim yeni olarak ifade etmeye çalıştığımız fikir bu.

Bu fikre varmamıza ise şunlar sebep oldu:

Birincisi, içinde yaşadığımız Müslüman kültür ortamının ana ilham kaynağı olan Kur'ân'da, açık biçimde "merhamet", temel kavramlardan biriydi.⁸⁰ Yaratıcımız "merhamet edenlerin en merhametlisi" (A'raf/151; Yusuf/92; Enbiyâ/83; Mü'minûn/118) olarak niteleniyor, rahmetinin (merhametinin) her yeri kuşattığı (A'raf/156) bildiriliyor ve insanların birbirlerine karşı sabrı ve merhameti tavsiye etmesi (Beled/17) buyuruluyordu. Kur'ân'da olduğu gibi, Müslüman zihin dünyasında ve yaşam kültüründe her işin başında "besmele" geliyordu. İkincisi, besmele tefsirleri⁸¹ incelendiğinde görülüyordu ki "Rahman", Allah'ın zâtî sıfatlarından, insan için kullanımı söz konusu olamazdı ama "rahim" öyle değildi. Merhamet anne rahminde başlıyor; Allah'ın "rahim" sıfa-

79 Ali Akpınar. "Kur'ân'a göre Müslüman'ın Gönül Dünyası: Kalbin Eylemleri ve Sorumluluğu", *Tasavvuf İlmî Akademik Araştırma Dergisi*, S: 15, 2005.

80 Kur'ân'da "merhamet" kelimesi doğrudan doğruya sadece bir kere geçmektedir (Beled/17). Ancak onunla anlamdaş "rahmet" kelimesi 114 kere tekrar edilmektedir. Allah'ın merhamet etme niteliğini ifade eden Rahman ve Rahim adları Kur'ân'da Allah ve Rab adlarından sonra en çok anılan adlardır.

81 Besmele tefsirleri için bkz: <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/F%C3%A2tiha-suresi/1/1-ayet-tefsiri>; <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/606349>; <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423911241.pdf>; http://www.dicle.edu.tr/Dosya/2018-09/2012-1-icerik_513.PDF; <http://www.itobiad.com/tr/download/article-file/206397>; Ayrıca Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'nin "Şerh-i Besmele"si için bkz: https://www2.diyanet.gov.tr/DiniYay%C4%B1nlarGenelMudurlugu/WebKutuphanesi/%C4%B0lmieserler/alevi_bektasi.pdf

tı kalbi olması hasebiyle insanda da yankılanıyordu. Zaten Allah, kendi isimlerinden Raûf (çok şefkatli) ve Rahîm (çok merhametli) sıfatlarını Hz. Peygambere de lutfettiğini bildiriyor (Tevbe/128), Hz. Peygamber'in (sav) âlemlere rahmet olarak gönderildiğini belirtiyor (Enbiyâ/107).⁸² Sonuç olarak besmele ile her işe ve ibadete başlayan Müslümanlar, merhametin Yaratıcı'dan (kalbi aracılığıyla) insana verilen bir erdem olduğunu düşünüyor, bu erdemlerini yitirmemek için kalplerini selim tutmaya çabalıyorlardı. Merhamet, insanın "emaneti yüklenmesi"⁸³ ve "varlığın çobanı"⁸⁴ olmasıyla bağlantılı olarak kendisine⁸⁵, diğer insanlara, canlılara, tabiata hatta tüm varlığa sahip çıkması, onları korumaya alması, onlara kıyamaması anlamına gelen bir erdemdi.⁸⁶ "Acımak"

82 Hz. Peygamber'in (sav) şefkat ve merhamet peygamberi olması ve Müslüman kültürde merhamet ve eğitimiyle ilgili olarak ayrıca bakınız: İsmail Derin. Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1.Baskı, 2011.

83 (Ahzab/72) "Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir."

84 "Varlığın çobanı" nitelemesi Martin Heidegger'e aittir. Ayrıntısı için bkz: https://issuu.com/buyukkutuphane/docs/cogito_dergisi_-_say__64_-_g_z_2010

85 Kendine merhamet yani öz-merhamet konusu, artık modern psikolojinin de gündeminde olan bir kavramdır. Bakınız: K. D. Neff. Neff, K. D. (2003b), *Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself, Self and Identity*, 2(3), 85-102.

86 Bir gün Hz Muhammed (sav): "Nefsim kudret elinde bulunan Allâh'a yemin ederim ki, birbirinize merhamet etmediğiniz müddetçe cennete giremezsiniz." buyurmuşlardı.

Ashâb-ı kirâm:

"Yâ Rasûlallah! Hepimiz merhametliyiz." dediler. Allah Rasûlü sallâllâhu aleyhi ve sellem, sözlerini şöyle izah etti:

"Benim kastettiğim merhamet, sizin anladığınız şekilde yalnızca birbirinize olan merhamet değildir. Bilâkis bütün mahlûkâta şâmil olan merhamettir, evet, bütün mahlûkâta şâmil merhamet!" (Hâkim, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, Beyrut 1990, IV, 185/7310.) Aktaran Osman Nuri Topbaş, *Faziletler Medeniyeti-2*, Erkam Yayınları, 2007.

değil, “acıtmamak”, incitmemek için elden gelen tüm gayreti göstermekti.

Günümüzde ise bu anlayış giderek siliniyor. Kimse merhamet duymak ya da başkasının merhametine konu olmak istemiyor. Bunda merhametin acıma duygusu ile karışmasının payı büyük. Çoğu Batılı yazarda “merhamet” kelime olarak dahi yok, onu acıma duygusu ile bir ve aynı sanıp habire eleştiriyorlar. Batı düşünce tarihinde ise merhamet erdemini olabildiğince küçük görmeye, hatta olumsuzlamaya yönelik bir eğilim var. Batıda merhamete yönelik bu olumsuz tavır hayli eski tarihli, kökenleri Eski Yunan’a kadar gidiyor.

Erdem olarak merhametin önemini kavrayanlar da ona hak ettiği gerçek değeri bir türlü veremiyorlar. Mesela Comte-Sponville, Yunanca sempati’nin Latince’deki karşılığının (compassion) olduğundan yani sempati ile merhametin aslında eşanlamlı olduğundan hareketle, sempatinin bunca önemli rol oynadığı bir yüzyılda, merhamet nasıl olur da bu kadar kötü algılanır, diye hayret ediyor. Batıda “merhametin ünü kötüdür” diye söze başlıyor, merhametin yerine sevgiyi ikame etmek istenmesini saçma buluyor. “Gerçek bir evrensel insan sevgisine tanık olduğundan kim emin olabilir? Merhamete tanık olduğundan ise kim kuşku duyabilir? İsa’nın sevgi iletisi daha coşku vericidir; ama Buda’nın merhamet dersi daha gerçekçidir” diye bitiriyor bahsi.⁸⁷ Merhameti bunca övmesine karşın onu “Budist Doğu’nun büyük erdemi” olarak görmekten öte gidemiyor.

Batı düşünce tarihinde, merhametin öneminin anlaşıl-mamasının altında yatan şeyin Comte-Sponville’nin sandığı gibi onun sempati ile etimolojik ikiz olduğunun, meyil, alâka, hoşlanma, iştirak anlamının unutulması olduğunu sanmıyorum. Batıda içsel dönüşüm ve manevi olgunlaşmadan ziyade

87 Andre Comte-Sponville, *age*, s. 143; s. 161-162.

toplumsal dönüşümü ve siyaseti esas alan bir düşünme biçiminin Eski Yunan'dan beri hâkim olması nedeniyle böyle olduğunu düşünüyorum. "İnsanlara acımak yerine, yapabiliyorsak niçin onları kurtarmayalım ki? Acıma hissetmeden cömert olamaz mıyız? Başkalarının acılarını kendimize almak zorunda değiliz; ama eğer yapabilirsek onların acısını dindirebiliriz" diyen Cicero'dan⁸⁸ beri bu böyledir.

Batıda erdemler üzerine düşünenler, bizim geçmişte yaptığımız gibi, erdemleri daha ziyade toplumsal dönüşüm zâviyesinden kavradıklarından ve siyaseti esas alan bir bakışla baktıkların merhameti layığıyla idrak edemiyorlar.⁸⁹ Öyle olunca da pek tabîî olarak onun kalbin temel eylemi olduğunu göremiyorlar. Oysa merhamet gerçek anlamıyla kavrandığında, sadece önemsenmekle kalmayacak; diğer erdemlerin, aşk ve sevginin⁹⁰, cömertliğin, nezaketin, sadakatin minnetin, iyi niyetin, alçakgönüllülüğün, bağışlamanın, hoşgörünün, sadeliğin, itidalli oluşun ve yumuşak huyluluğun yanında bakıldıklarında merhametten köken aldıkları hemen fark edilecektir. Hatta adalet ve merhamet ilişkilerini tartışırken göreceğimiz gibi, adaletin de merhametin toplumsal ve hukuki bir dışavurumu olduğu anlaşılacak, bu bağlamda cesaretin de mazlumu korumak, kollamak anlamında, merhametten türediği düşünülecektir.

88 Aktaran Andre Comte-Sponville, *age*, s. 147-148.

89 Merhametin küçümsenip somut tavrın yüceltilmesinin tipik bir örneği, mülteci sorununda insan hakları örgütlerinin şu "Merhamet değil, insan hakları!" sloganında gösteriyor. Merhamet hakkındaki kavrayışları daha çok Sağ, muhafazakâr, eski zamanlara ait dindaşlıkla bağlantılandırılmaya çalışan bir yazı örneği için bakınız: <https://www.birikimdergisi.com/haftalik/8041/merhamet>

90 Merhametin diğer erdemlerle ilişkisi hayli ince işçilikle ve titizlikle araştırılması gereken bir konu. Aksi takdirde kavramlar çok rahatlıkla birbirine karışabilir. Mesela Raşit Küçük Hoca, sevgiyi temel erdem olarak görürken merhameti sevginin tezahürlerinden birisi olarak değerlendirir. Bakınız: "İslâm Kültüründe Sevgi İçin Kullanılan Kavramlar." *İslâm Ahlâkı ve Sevgi* içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 73-90, 2007.

Tüm bunlar muvacehesinde görüyorduk ki, bizim medeniyetimiz ancak ve ancak bir merhamet medeniyeti olabilir-
di. Bugün başımıza menfi manada ne geldiyse bu idealden uzaklaşmakla ilgiliydi. Adaleti ve siyaseti öne çıkarıp, merhameti ve kişiliği geri planda tutmakla hata yapıyorduk. Bir an önce tüm dikkatimizi merhametin hâkim olduğu ilişkiler ve merhametli nesiller için çabalamaya hasretmemiz şarttı. Adalet elbette çok mühimdi. "Adalet nedir? Bir şeyi lâıyk olduğu yere koymak. Zulüm nedir? Lâıyk olmadığı yere koymak..." diyen Mevlâna⁹¹ haklıydı. Adil insan olmadan adaletin uygulanamayacağını düşünenler doğru düşünüyordu. Lakin merhametli olmadan nasıl adil olunacaktı? Hem canavarca suç işlemiş bile olsa bir insana işkence etmemek hem de onun en kısa sürede hak ettiği cezaya çarptırılmasını sağlamak ancak merhamet sayesinde mümkün olabilirdi. Hem suçluya hem mağdura ve hem de topluma merhamet lazım olduğundan bir an önce adaletin tecellisi gerekiyordu. Merhamet, hiç de sanıldığı gibi suça teşvik manasına gelemezdi...

Merhamet medeniyetine, adalet ve merhamet ilişkilerine yeniden geleceğiz. Bu arada üzerimize düşen başka bir görevden daha bahsedelim. Merhametin künhüne varamıyoruz, tamam ama ondan önce uğraşmamız gereken bir sıkıntımız daha var. Maalesef bizim popüler kültür dilimize de bazı hatalı merhamet kavrayışları sızmış vaziyette. Mesela "merhametten maraz doğar" diyoruz. Onları da bir an önce restore etmemiz, düzeltmemiz gerekiyor. Bu nedenle bir üsreden beri, her fırsatta şöyle ifadeler kullanmaya gayret ediyorum: "Lütfen dağarcığınızdan atın bu sözü! Merhametten maraz doğmaz. Maraz doğacaksa bizim gösterdiğimiz merhametten değil, marazi kişinin kişiliğindeki merhametsizliktendir."

91 Mevlânâ, *Mesnevî*, VI/2596.

“Benden Nefret Et Ama Bana Acıma!”

Merhamet, böylesine önemli bir erdem olduğu halde yanlış anlaşılıyor, en çok da Zülfü Livaneli’nin sözünü ettiğimiz romanında olduğu gibi, acıma ile karıştırılıyor. Popüler kültürde bu algılama biçimi, hayli yaygın. “Acıma” da daha çok karşımızdakine ilişkin olumsuz bir hissiyat olarak kullanılıyor. Mesela “benden nefret et ama bana acıma!” sözünde olduğu gibi, acımanın bir insana karşı duyulabilecek en berbat his olduğu intibainı uyandıran ifadeler dolanıyor ortalıkta.

İnsan ilişkilerinde ölümcül bir narsistik rekabetin geçerli olduğunu anlatmaya çalışan dilimizdeki bu tür söyleyişlerin, oldukça yeni ve Batı etkilenmeli olduğu kanaatindeyim. Yoksa geleneksel duygu tarihimizde acıma, şefkat, yardımseverlik, hepsi de aynı hissiyat manzumesinin içinde ve genel “merhamet” kavramının şemsiyesi altında yer alıyorlar ve aralarındaki ayrımlar üzerinde pek durulmuyor. Oysa soy Batı düşüncesi, hem bunları sürekli parçalara ayırıyor hem de hiçbir zaman harmonik biçimde idrak edemiyor, birbirine karıştırıp duruyor. Aralarındaki ayrımları anlayabilmek için durmadan didikliyor.

· Batılı düşünürler, acıma (*commiseratio*), şefkat (*miseri-cordia*) ve merhamet (*compassion*) arasındaki farklara ilişkin bize tuhaf gelecek öyle çok şey yazmışlar ki... Mesela Nietzsche, bu kavramların hiçbirine yüz vermez, hatta merhametten tiksинmemizi isterken, çağdaşlardan Vladimir Jankelevitch, sevgi varken merhamete lüzum yok fikrindedir: “Merhamet, tepkili ya da ikincil bir insan sevgisidir, sevmek için, ötekinin ıstırabına ihtiyaç duyar, sakatın koltuk değneklerine, onun sefaletinin seyrine bağımlıdır. Acıma her zaman mutsuzluğun ardından gelir. Acıma, hemcinsini acıncak durumdaysa sever, merhamet ise mutsuz olduğunda ona sempati duyar! Evrensel insan sevgisi ise kendiliğindendir... Hemcinsimiz mutsuz değilse bile sevinebilir ve sevimelidir.”

Elbette Schopenhauer gibi merhameti ahlâklılığın kökeni, en yetkin ve devindirici gücü olarak gören de vardır; Hannah Arendt gibi “acıma”ya olumsuz bakan Batı külliyyatına karşı söz söyleyebilmek için merhameti ondan ayırmaya çalışan da: “Merhamet acımanın tersine tikeli kavrayabilir, geneli bilemez, tek bir insanın ıstırabına odaklanır, somuttur. Oysa acıma soyuttur, globalleştirir, boşboğazdır, o yüzden merhametin yumuşaklığı karşısında şiddetlidir ve hatta acımasızdır...” Andre-Comte Sponville de Hannah Arendt’e katılıyor, acıma duyan insanın kibrine, kendini üstün görme hissine dikkat çekiyor. Oysa “hayran olunan şeye de mahkûm edilen şeye de merhamet duyulabilir... Acıma, yukarıdan aşağıya hissedilir. Merhamet ise tersine yatay bir duygudur: Ancak eşitler arasında anlam taşır, daha doğrusu ıstırap çekenle onun yanında ve bundan böyle aynı düzlemde, onun ıstırabını paylaşan arasında bu eşitliği gerçekleştirir. Bu anlamda bir küçümseme payı olmadan acıma olamaz; saygı olmadan da merhamet olamaz.” diyerek ayrımı belirginleştiriyor. Ayrıca merhametin onları içermekle birlikte, alçak gönüllülük gösterme, hayır işleri ve yardımseverlikle aynı şey olmadığı-nın altını çiziyor.⁹²

Merhametin bir duygu olduğu doğrudur. Duygu olması, siparişe, emirle yapılmasının imkânsız olduğu anlamına gelir. Ama insanın duygularını merhametli olmak için eğitmesi mümkündür. Zaten bu imkân dolayısıyladır ki merhamet doğuştan var olan duygusal bir potansiyel olmaktan erdem haline yükselir. Bu gelişimsel özelliği nedeniyle Rousseau, merhameti diğer erdemlerin kaynaklandığı esas erdem olarak görür... “Merhamet, birinden diğerine, duygusal düzeyden etik düzeye, hissedilen şeyden istenen şeye, olunan şeyden olunması gereken şeye geçmeyi sağlayandır... Merha-

92 Andre Comte-Sponville, *age*, s. 152-153. Batıdaki merhamet tartışmaları için 143-163 sayfalar arasında yer alan bölümün tamamına bakınız.

met bizi yalnızca tüm insanlığa değil, tüm canlılara ya da en azından acı çekenlere açan tek erdemdir. Merhamete dayalı ve merhametten beslenen bilgelik, bilgeliklerin en evrenseli ve en gereklisidir." Böyle söyleyen Sponville, merhameti bu yönüyle sevgiye benzetiyor; lakin tercihini sevgiden değil merhametten, Hıristiyanlıktan değil Budizm'den yana koyuyor. "Gerçek bir insan sevgisine tanık olduğundan kim emin olabilir? Merhamete tanık olduğundan ise kim kuşku duyabilir? İsa'nın sevgi iletisi daha coşku vericidir; ama Buda'nın merhamet dersi daha gerçekçidir. 'Sev, sonra da ne istersen yap' ya da merhamet göster ve yapman gerekeni yap" diyor.⁹³

Batıdaki merhamet tartışmalarından ve onları nakleden Comte-Sponville'nin merhamet üzerine kendi görüşlerinden anladığımız şu ki Müslüman dünyada ve Batı kültüründe merhamet ve sevgi yaklaşımları hayli farklı ve üzerine doktora tezi yazılabilecek kadar çetrefil ve karışık... Batı kültüründe ve Hıristiyanlıkta ana tema olan "evrensel sevgi" kavramına tavrı almış ve merhametin erdemler içindeki temel konumunu doğru tespit edebilmiş olanların İslâmiyeti muhtemelen bilmemeleri veya hatalı bilmeleri ve sempatilerinin Budizm'e yönelmeleri ise şaşırtıcı ve üzücü. Keşke merhametin önemini anlayan Batılı düşünürler, özellikle merhameti erdemlerin temeli olduğunu fark edenler, İslâmiyeti gerçek anlamda tanıyabilmiş, hiç değilse besmele tefsirinden haberdar olmuş olsa idiler, diye hayıflanmadan duramıyor insan.

Her neyse... Batılı düşünürlerin söyledikleri de ortaya koyuyor ki merhamet, acımaya, yardımseverliğe ve benzerlerine indirgenemeyecek (ki bence onlar da hiç olumsuz duygular değil), onlardan hayli farklı ve hayatın içinde yol gösterici ve üstelik hislere dayalı olduğundan somut ve apaçık bir erdem. Bunlar Müslüman kültür ortamında, zaten bizatihi böy-

93 Andre Comte-Sponville, *age*, s. 154-163.

le olduğu bilinen hususiyetler ve benim merhametin neden adaleti ve diğ erdemleri öncelediğı konusundaki tezimde dayanak noktalarım. Bunların haricinde, merhamet insanın ahlâkî gelişiminde de daha önce ortaya çıkıyor ve temeli oluşturuyor. Şöyle ki:

Çocukluğumuzdan hepimiz hatırlarız, bize adalet hissinin nasıl verilmeye, bugünkü dille ne şekilde değerler eğitimi yapılmaya çalışıldığını... Hak geçmesin, başkasının hakkı yenmesin diye büyüklerimiz öyle nezih bir çaba gösterirlerdi ki... Ağzımızda, dilimizde yaralar çıktığında bile, hak yemiş olabileceğimizden böyle olduğunu ima ederlerdi. Şüphesiz yaraların somut başka nedenleri vardı ama o vesileyle “hak”, “hukuk” kavramlarının öğretilmeye çalışılması muazzamdı. Merhametin başka insanlara ve tabiata kıyamamak olduğu tanımını muvacehesinde şimdi düşünelim: Merhameti bir şekilde öğretmemiş olsaydık, karşımızdakinin hakkına vurgu yapabilir, hak eğitime geçebilir miydik? Merhamet, kendini kalbimizin atışları gibi somut hissettiriyor. Hak ve adalet, ancak merhamet üstüne bina olursa sağlam bir temele oturuyor. Zira merhamet sayesinde suç, suçlu ve mağdur arasında ayırım yapabiliyor, ona göre suçlara ceza uygulayabiliyoruz.

Merhametçi

Merhamet, insanın fitratında kökleşmiş bir halde bulunuyor. Çocuklar önceleri merhameti bilmiyor sanılır, merhametin yavaş yavaş öğrenildiğine inanılırdı ama son araştırmalar, bu fikrin insana ve yavrusuna menfi bir bakışın tezahürü olduğunu gösteriyor. Çocukların da merhamet sahibi oldukları artık ispat edilebiliyor. İş ki fitratımıza münsemiç merhametin tomurcuklanmasına, serpilip gelişmesine fırsat verecek bir beşerî besi yeri hazırlayabilmekte. Nasıl yapacağız bunu, üstelik şu berbat dünyada?

Merhamet, en lazım gelen ve üstelik insaniyetimizde var olan bir hususiyet ama aynı zamanda anlamı kolayca bozulabiliyor. Fanatiği olunan ideolojiler, merhameti sadece kendileri gibi olanlara hasredebiliyor; kendilerinden olmayanlara, ötekilere, hayvanlara, tabiata reva görülen merhametsizliği meşrulaştırabiliyor. Maalesef merhametsizlik savunusu bazı Müslümanlar arasında da var bugün. Biz "merhamet" dedikçe, "şunlara da mı merhamet edelim istiyorsun" diye merhametsizler bir bir sayılmaya başlanıyor. Elbette, "zalime acırsak acınacak hale düşeriz"; ortada suç varsa adaletin, hukukun gereği neyse o yapılır, bunda anlaşılmayacak bir durum yok. Tevbe sûresinin besmelesiz başlayan tek sûre olmasının sırrı, uzun sure Enfâl sûresinin devamı sanılması değil bence, gerektiğinde zalimlere karşı acımasızca mücadeleye girişilmesinin şart olduğunu belirtmek. "(Ey mü'minler!) verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) mü'minler iseniz bilin ki Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır." (Tevbe/13) Bunlar, itiraz edilemeyecek apaçık gerçekler ama merhametsizlikleri ve merhametsizleri gerekçe göstererek merhameti hayatımızdan çıkarıp atmaya kalkanlarla anlaşmamız çok zor...

Müslüman diyarlarının, bugün merhametten uzak bir manzara göstermesi bizi yanıltmasın. Onlar layığı veçhile hareket etmeseler de ellerindeki miras, merhamet medeniyetinin hayata geçirilmesi açısından çok önemli. Müslümanlar, her işin başında, en açık merhamet temennisi olarak besmele çekiyorlar.⁹⁴ Kur'ân-ı Kerim, mü'minlerin birbirlerine

94 Besmele, yıllardır ve şimdi, çoğunlukla "esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adıyla" diye tercüme edilmiş. Kötü bir tercüme değil bence. Bağışlanma fiili, Farsça "bahşetmek"ten yola çıkarak 1935'te türetilmiş. Büyük ihti-

sabrı ve merhameti tavsiye ettiklerini (Beled/17) söylerken Allah'a "Sen merhamet edenlerin en merhametli olanısın" (A'raf/151) diyor... Müslümanlar, merhameti, kendilerine kul olma şerefini bahşetmiş Allah'taki en yüksek halinden insanların kalplerine doğru inan bir hususiyet olarak niteliyorlar ve içlerindeki merhamet hissiyatının asla Yaratıcı ile bağını koparmıyorlar.

Merhamet üzerine okumalarım sırasında, yazarını tespit edemediğim bir yazıdan⁹⁵ öğrendim. Dilimizde "merhametçi" diye bir söz varmış. Elbette birçok hatalı söylenişin sonucunda yerleşmiş bu kelime. Osmanlıca "onarma, tamir" anlamına gelen bir sözcük olan "meremmet"ten önce, "balık ağlarını onaran kişi" manasında "meremmetçi" türetilmiş balıkçılarımızın dilinde. Gel zaman git zaman "merhametçi" haline dönüşüyor bu sözcük. Yazar, merhamet üzerine yazısını "Tüm söylemeye çalıştığım, bu yanlış kullanımın vardıgı sonuçtan ibarettir" diye bitiriyor. Ben de yazarla aynı noktadayım. Neden Hitler, bir hayvansever ve vejetaryen; Karadzic, bir psikiyatri uzmanı ve varoluşçu şair iken sözüm ona ideolojileri uğruna acımasız birer cani olabildiler şimdi daha iyi anlıyorum.

Hepimiz fitratımız gereği "merhametçi"yiz aslında. Ama kimimiz, kimi ağları çok geniş tutuyoruz tüm balıklar kaçıyor kimimiz de kimi ağları o kadar sıkı, sımsıkı örüyoruz ki, küçücük yavru balıklar, denizde canlı adına ne varsa takılıp kalıyor, elimizde can veriyorlar. Gerçek merhamet ehli olmak istiyorsak tüm ağlarımız bu ikisinden de farklı ve adalet üzere olmalı... Hak ve hukuku, sınırı ve ölçüyü bilmeli, maaşum insanlara, canlılara, tabiata taammüden zarar vermek-

malle bahşetme Türkçe sanılmış olmalı. Her nasıl olduysa, bahşetmedeki lütuf manası bir biçimde dilimize girmiş, iyi olmuş. "Rahim"in manasındaki merhamet de baştan aşağı lütufla örülmüş değil mi zaten?

95 www.sabanciuniv.edu/.../CIAD_Wc_/2013/Merhem_Merhamet.doc

ten kaçınmalı, vahşetten ve işkenceden, keyfimiz öyle istiyor diye başkalarına acı çektirmekten, canavarca hislerden uzak durmalıyız.

Adalet mi, Merhamet mi?

İlk bakışta, henüz fazla düşünmeden, “Bu ne saçma bir soru, ikisinden birini seçmek zorunda mıyız?” diyebilirsiniz. Bu soruyu huy güzelliği mi önemli yoksa fiziki güzellik mi türünden sorulara benzetip tuhaf bulabilirsiniz. Ama biraz derinlemesine düşündüğünüzde, insanın ahlâkî gelişiminde, toplum düzeni ve devlet işleyişinde bu soruya verilecek cevaba göre farklı şekillenmeler olacağını anlamak zor değil. Düşündükçe, soru, bize makul ve önemli gelmeye başlıyor. Düzgün soru sorup derinlemesine düşünme alışkanlığı kazanmanın insanı dünyanın mâlâyânî hallerinden kurtarma gibi bir faydası da var üstelik. Ama çoğu zaman yapamıyoruz yalapşap düşünüp ürettiğimiz fikirciğe sahip çıkmaya başlıyoruz. İnsanın yaptığı her işte kendini haklı görmek gibi kötü bir huyu var çünkü...

Adalet ve merhamet hem birbirleriyle alâkalı hem de hayli farklı iki erdem. Onlardan hangisine daha çok önem verdiğimiz, kişiliğimizi, kim olduğumuzu, hatta düşünme tarzımızın niteliğini, Batılı mı yoksa Doğulu tarzda mı düşündüğümüzü ele verecek cinsten.

Birçok keresinde bu konuda düşündüm, düşündüklerimi yazmaya çalıştım. Müsaade ederseniz şimdi yine bir önceki bölümdeki gibi bir yol izleyelim. Biliyorsunuz orada, ahlâk ve maneviyatın önceliği fikrinden yıllar içinde nasıl ahlâkın yerleşim yerinin manevi kalp ve kalbin ana eyleminin merhamet olduğunu düşünmeye doğru yol aldığımı adım adım anlatmaya çalışmıştım. Şimdi de şöyle yapalım, “adalet mi merhamet mi?” sorusuna hangi aşamada nasıl, cevap vermeye çalıştığımı sizlere sunayım. Kendi düşünce çizgimdeki

değişimleri misal vererek tartışmayı sürdüreyim. Böyle bir yöntemin benim sürekli “ben”, “ben” sözlerime maruz kalmak gibi kötü bir yan etkisi var ama biraz dışınızı sıkıp tahammül edin lütfen, hatırım için...

Sanıyorum Batı tarzı bir eğitim almanın düşünce tarzımdaki en büyük etkisi, “adalet mi merhamet mi daha önceliklidir?” sorusuna, fazlaca düşünmeden hemen “adalet!” diye cevap vermektir. Oysa “ahlâk mı önce gelir siyaset mi?” sorusunu kısa bir bocalamadan sonra elbette “ahlâk” diye cevaplayabilmişim. Manevi sezgilerim ahlâkın önceliğini fark ediyordu, sorunların çözümü için siyasetin şart olduğunu görüyordum ama nasıl bir siyaset sorusunu biraz hızlı geçiyordum. Önce adaleti hukuk devletine havale ettim, daha sonra adaletin aynı zamanda insan tekinde mündemiç ahlâkî bir erdem olduğunu idrak edince, onu içimizdeki sismograf olarak öne çıkarmaya, bu sayede siyaseti de ahlâklandırabileceğimizi düşünmeye başladım.

Geçen bölümde uzunca anlatmaya çalıştım, Batıda ve bizdeki ahlâk ve hukuk telakkilerinin farklılığını. Arapçada ahlâk (hulûk) ile yaratma manasındaki “halk” yazılış olarak aynı anlam olarak da çok yakın olduğunu, bu nedenle Yaratıcıya “hâlık dendiğini, sonuç olarak ahlâkın, güzel davranışların kalıcı kılınarak halk/fıtrat haline getirilmiş olanı diye anlaşıldığını... Tüm bu nedenlerle Müslüman kültüründe hukuk değil kalbin eylemlerinin sonucu olan ahlâk esastır. Bu fikirleri savundum ama son zamanlara kadar siyaset merkezli düşünmeyi ve ona göre şekillendirdiğim ahlâk anlayışımı sürdürdüm. Adaletin temelde ahlâkî bir erdem olduğunu anlamıştım ama eski düşünme alışkanlıklarım nedeniyle bir türlü siyasi bağlamın dışına taşmış bir anlamda kavrayamıyordum. Siyasi bakışımda büyük tesiri olan Rahmetli Aydın Menderes’in 1995’te, Deniz Gürsel mahlasıyla kaleme aldığım *Gelenekselci Çevrecilikten Gelenekselci Liberalizme*

kitabımıza⁹⁶ yazdığı önsözdeki şu sözleri kendime dayanak yapıyordum:

“İnsan hakları, hürriyetler, hukuk devleti, demokrasi gibi kavramları tek bir kelime ile ifade etmek istersek bu adalet olur... Batının adaleti ile İslâm'ın etkisi altındaki Doğunun adaleti birbirinden çok farklıdır... Adalet, Şarkta *a priori*, Batıda ise *a posteriori* bir kavramdır. Şarkta adalet; hayatın anlamı, bu ve öbür dünyanın anahtarı, huzurun tek bayrağıdır. Bunun içindir ki adalet, uygulansa da uygulanmasa da zihinlerde ve vicdanlarda her zaman var olmuştur...

Batıda insan hakları, demokrasi, hukuk gibi (hepsi adaletle ilintili) kavramlar, çifte standartlı bir uygulamaya konu olurlar. Adalet, Batılıların kendi aralarında gereklidir. Başka toplumlara ve insanlara tam tersini yaparlar. Sebebi açıktır. Adalet, Batı için her türlü beşerî davranış ve ilişkiden önce var olan bir kavram değil, toplumsal hayata ait pratiklerin bir toplamı ve güç dengelerinin kaçınılmaz bir sonucudur... Batı, sadece gücü ister. Başka türlü davranması mümkün olunca da adaleti bırakır.

Hâlbuki İslâm, adaleti bütün insanlar için emretmektedir. Adalet hem talep etmek hem de uygulamak açısından fıtrî bir olaydır. İslâm da fıtratın dinidir. Kendisinin bir yaratıcısı olduğuna inanmayan, bütün insanların bu yaratıcı önünde eşit olduğunu göremeyen insan, adaletten çok zulme meyyal olur. İslâm bunu istememektedir. Hal böyle olmasına rağmen adalet, Batıda daha fazla uygulanır haldedir. Batı, güç dengesi üzerine oturur. Şark ise güç fetişizmine doğru yozlaşmıştır... Bu tezat, bir medeniyetin ihyacısı ve inşacısı görevini yüklenecek organik aydınların önünde mutlaka çözümlmesi gereken bir mesele olarak durmaktadır.”

96 Deniz Gürsel, *Gelenekselci Çevrecilikten Gelenekselci Liberalizme*, Vadi Yayınları, 1995.

Tüm bu ifadeler fevkalade güzeldi. Benim ahlâklı siyaset savunmalarım, adaletin önemine dair söylediklerimde de bir sorun yoktu. Bunlar doğru ve yerli yerinde sözlerdi. Ama eksik olan, sorunlu olan, meselenin kökenine doğru gidememek, kalbin eylem sahası üzerine düşünememektir. Hal böyle olunca adalet mücadelesi, adil bir dünya için çabalamak denince aklıma ilk önce siyaset geliyordu. Ahlâk ve maneviyatın önemi vurgulanınca, yapılanın, reel-siyaset olmaktan kurtulacağını sanıyordum.

Uzun zaman düşüncelerimi, merhameti ahlâkî yapımın temelinde bulunan önemli erdemlerden olarak görmekle birlikte asla adaletin yerini almaması, adaletin her zaman belirleyici olması şeklindeki fikirler belirledi. 1999 yılında büyük depremin ardından yazdığım yazıda⁹⁷ teknomedyatik dünyada, sözün tükenişinin yanı sıra, ahlâkî alanda, iki erdem (adalet ve merhamet-yardımseverlik) ekseninde, tam bir yarılmanın olduğu tespiti yapıyor, adaleti devletçi, merhamet ve yardımseverliği ise sivil toplumcu söylemin temellük ettiğini vurguluyordum:

“Ahlâkî erdemlerimiz, küreselleşmeyle birlikte köklü bir parçalanma yaşıyor. Küreselleşmenin ana kutuplarından birisi olan ulus devlet(ler), kendisini temsil eden söylemlerde ‘adalet’i esas alan bir öz-savunma ve eleştiri getirirlerken, küreselleşmenin diğer ana kutbunu temsil eden finans dünyasının sözcüleri, kârı maksimize etme tamahkârlığını örtbas etmenin bir yolu olarak ‘merhamet-yardımseverlik’ erdemini öne çıkartmış durumda. Egemen finans çevreleri için ‘adalet’, ulus devletin kendisini bir meşrulaştırma gerekçesi olarak sunduğu beyhude bir uğraştır; yoksulların, tutuna-

97 Erol Göka, “Adalet mi yardımseverlik mi?”, *Birikim Sosyalist Dergi*, 125/126, Eylül-Ekim 1999. <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-125-126-eylul-ekim-1999/2319/adalet-mi-yardimseverlik-mi/4738>

mayanların, felakete uğrayanların, Güneylilerin gün geçtikçe artan feryatlarına olsa olsa yalnızca 'merhamet-yardımseverlik' eli uzatılabilir...

Nasıl bir siyasi perspektife sahip olursak olalım, bugün bir toplum tasavvuru geliştirebilmek için ilk yapmamız gereken, aza kanaat getiren adil devlet memurunun sağlayacağı adaleti mi yoksa ekonomik egemen çevrenin yardımseverlik duygularını mı esas alacağımıza karar vermektir.

Ben devleti ontolojik olarak savunuyorum ama bu her türlü devlet işleyişini savunduğum anlamına gelmiyor. Devletin hukuka bağlı ve demokratik işleyişinden yanayım... Elbette birçok başka ahlâkî erdem gibi merhameti ve yardımseverliği de önemsiyorum. Merhamet ve yardımseverlik, toplumun kendi yaralarını sarabilmesinin, dayanışmanın temel gücü ama adalet, tüm diğer erdemlerin önünde. O olmaksızın diğer erdemler, hayat bulup gelişemezler."

Açıkça görüleceği gibi 20 yıl önceki bakış açımda siyaset bariz biçimde daha belirgindi, toplumsal sorunların ancak ve ancak siyasi müdahale yoluyla çözülebileceğini düşünüyordum, bu konuda oldukça tutarlı sayılabilecek bir söylem geliştirebiliyordum. Yardımseverlik-merhamet gibi erdemlerin önemi teslim edilmekle birlikte, niye böyle olduğu pek açıklanmıyordu. Konu doğrudan doğruya siyaset alanına kaydırılıyor, insanın iç-dünyasındaki bu erdemlerin değerine ve tuttukları yerlere yönelik derinlemesine bir değerlendirme yapılmıyordu. Siyaset felsefesiyle yetiniliyor, ahlâk ve yaşam felsefelerinin ancak çevresinde geziniliyordu. Adalet devlete özgü siyasi bir tavır, merhamet ise kişisel bir erdem olarak ele alınıyordu.

Bugün yeniden düşündüğümde, tıpkı kalp ve ahlâk alanındaki düşüncelerimin olduğu gibi yirmi yıl önceki bu fikirlerimin de karışık ve fazlaca "Batılı" olduğunu görüyorum. Birazdan bu düşüncelerimde nasıl değişiklik ve restorasyon

na gittiğimi anlatacağım; ama önce şu tuhaf durumu, daha doğrusu insan zihin dünyasında hep yaşana tuhaflığı söylemem izin verin. İnsan zihni manevi olgunlaşmanın hangi aşamasında olursa olsun, o sırada neyi savunuyorsa kendini ona inandırıyor ve pek tabîî olarak her aşamada kendini haklı sanıyor. Ben de bu fikirleri savunduğum sırada tıpkı şimdi olduğu gibi kendimi haklı ve düşüncelerim tam tekâmül etmiş gibi hissediyordum. İnsan zihninin bu hali hayli trajik ve hatta komik...

Sözü daha fazla dolandırmayayım, önce adalet üzerine biraz konuşalım, daha sonra merhamete geçelim.

"Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreliyor" (Nisa/58). "...Nefsinizin arzusuna uyarak adaletten uzaklaşmayın. Eğer (şahitlik ederken) dilinizi eğer, bükerseniz veya çekinirseniz, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır" (Nisa/135). "Eğer aralarında hükmedersen adaletle hükmet. Şüphesiz Allah, adaletli davrananları sever" (Mâide/42). "Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, adil davrananları sever" (Hucurât/9).

Müslüman toplumlarda adaletsizliklerin fazlaca olduğu, toplumun adalet için mücadele etmediği şeklindeki görüşler, birçok bakımdan ele alınmalılar. Doğru yanları çok olduğu gibi önyargılardan da kaynaklı olabilirler. Yukarıda aktardığımız âyetler, ana rahmine düştüğümüz zamandan beri bize fısıldanan, ölene kadar da kulağımıza küpe yaptığımız kişiliğimizi oluşturan mayalar arasında bulunuyor. İhlaller, uygulama sorunları bir yana, kim ne derse desin, adalet kavramı, inancımızın ve ahlâk anlayışımızın temellerinden.

Filozofların erdemler arasındaki birlik ve ahengi sağlayan erdem olarak bahsetmesinden de belli ki adalet kolayca tarif edilip anlatılamıyor. Tıpkı diğer tarifi zor şeyler gibi, iman gibi, hayat gibi, sevgi gibi, adaletin de varlığından eminiz, onsuz olamayacağımızı biliyoruz.

İnsanın kendisine karşı adil olmasından da bahsediyoruz ama aslında adalet, kendini toplumsal hayatta görünür kılan bir erdem. Adalet dediğimizde öncelikle hukuka uygunluğu kastediyoruz. Buradaki hukuka uygunluk, sadece yasal olanla sınırlı değil hatta yasaların adil olmadığı durumlarda onların üstüne yer alan bir mana taşıyor. Ama her halükârda yasallık arayışı, önemli... Öyle canınızın çektiği, "adil" diye değerlendirmedığımız durumlarda "isyan" çağrısı makul değil, kendisi adaletsiz. Adil olmak için öncelikle kendini yasaların ve başkalarının üstüne koymayı reddedebilecek bir olgunluk düzeyi gerekiyor.

"Adalet Bakanlığı" adlandırmamızda olduğu gibi hukukla ilgili kullanım, kavramın tamamen hukuk tarafından mas-sedilmesine neden oluyor. Ama adaletin hukuku aşan, doğrudan doğruya hayatla, samimiyetle sınanabilen, eşitlik ve layık olduğu veçhile yapmak boyutu da var. Eşitliği de farklılıkları aynılaştıran bir manada anlamamak lazım. Eşitlik ilkesine uyacağım diye her talebeye sınavdan aynı puanı veren hoca, fazlasını hak edenlere karşı zalimce bir tutum içindedir aslında. Eşitlik, oyunun kurallarının herkes için aynı olması manasını taşımalı; adalet, haklarda eşitlik olarak anlaşılmalı.

İlk anda algılamakta zorluk çekebiliriz ama bazı düşü-nürler, adalet her toplumda şu veya bu ölçüde vardır, başka türlü bir toplum tasavvuru mümkün değil derken haklılar.⁹⁸ Herhangi bir toplulukta mutlaka belli bir oranda adalete

98 Andre Comte-Sponville, *age*, s. 107.

saygı olmak zorunda —ki insanlar işlerine güçlerine bakabilsinler. Zira adaletin karşıtı zulümdür; zulümle payidar olmak sadece bir yere kadardır. Adaletin bulunduğu inanç olmazsa, yani adaletin karşıtı olan zulüm baskın gelmeye başlamışsa o toplumsal formasyonun aynı biçimde sürmesine imkân ihtimal yok. Toplumların refah, başarı, verimlilik talepleri ve onların karşılanması çok önemli ve değerli ama adalet bulunmuyorsa hiçbir kıymet-i harbiyeleri kalmıyor. Adalet olmadan diğer değerler, değer olmaktan çıkıyorlar. Adaletin işleyişinde görülen aksaklıklar —ki her adalet akşamı zulümdür— giderilmez ise günün birinde tüm mekanizmanın değiştirilmesi şart haline gelir. “Zulümle abad olunmaz” sözü, tamamen doğrudur; adalete dönülmemesi halinde akıbeti berbat olur.

Tekrar merhamete gelecek olursak...

Batı, Merhameti Biliyor mu?

Daha önce de söylediğimiz gibi Batı düşünce tarihinde merhamete Eski Yunan’dan beri yüz verilmiyor, çoğu zaman bir erdem olarak dahi görülüyor. Aristoteles’den beri acıma hissine hep insanın kendisiyle ilgili duyduğu endişenin eşlik ettiğini düşünüyorlar. “Acıma, bencillikten başka bir şey değildir. Başkalarının maruz kaldıkları duruma acıma duymamıza yol açan şey, kendimiz için duyduğumuz endişedir” diyorlar. Bazı Stoacılar, “bilge kişi acıma duymaz çünkü onun üzüntüsü yoktur. Elbette hemcinslerini kurtarmak ister ama bunun için acıma duymaya ihtiyacı olmaz. İnsanlara iyilik yapmak için onların acılarını kendi üzerimize almak zorunda değiliz” fikrindeydi. Mesela Spinoza’ya göre “acıma, akıl düsturuna göre yaşayan bir insanda kendi başına kötü ve faydasız”dı. Bu yüzden Spinozacı Alain, 19. yüzyılda “Yaşamı karartan bir tür iyilik vardır, üzüntü veren bir tür iyilik vardır, buna genel olarak acıma denir ve bu insanın başına

gelen felaketlerden biridir" demişti. Nietzsche, merhametten tiksini memizi isteyecek kadar ileri giderken Jankelevitch gibi parlak çağdaş filozofları "merhamet özellikle tepkili, izdüşümsel, özdeşleştirici olduğundan, sevginin de en alt düzeyidir, belki ama aynı zamanda en kolayıdır da" diyebildi.⁹⁹ Batı düşüncesinde merhametin eksikliği, içini herkesin canının istediği gibi doldurabildiği, evrensel (ama bir o kadar da müphem) bir "insan sevgisi" giderilmeye çalışıldı.¹⁰⁰ Hıristiyanlık'ta tamamen, Hıristiyanlık öncesinde kısmen bu böyleydi.

Şüphesiz merhameti önemseyen, onun acıma hissinden farkını idrak edebilen, önemli bir erdem olarak gören Batılı düşünürler de var ama en insancıl ve özgürlükçü Aydınlanma filozofları bile, Batı-dışında yaşayan insanları sözlerine dâhil etmiyorlar. Mesela "Aydınlanma düşüncesinin gerçek kurucusu", "modern düşüncenin ortak atası" diye anılan Locke, aynı zamanda köleciliği ve sömürgeciliği savunabiliyor. Aynı şekilde Aydınlanma'nın ve liberalizmin büyük ismi David Hume, adaletsizliği mazur görebileceği hallerden biri olarak "uygar Avrupalıların barbar yerliler üzerinde büyük üstünlüğü"nü sayabiliyor, yerlilere "yumuşaklık ve merha-

99 Aktaran Andre Comte-Sponville, *age*, s.156, s. 147-153.

100 Sevgi'nin Hıristiyan batı kültüründe her derde deva oluşu, her kapıyı açması ve baş erdem olarak tahta oturması, gerçekten de insanı şaşırtacak düzeydedir. "Sevgi ve adalet aynı şeydir.. Hıristiyan sağduyusu ve sevgisi sonuç itibarıyla aynı şeyler olmak durumundadır; çünkü aynı hedefe, komşunuza yöneliktirler. Sevgiyi biz bu şekilde görmeye başladığımızda, artık onu 'duygusal ve 'irrasyonel' kabul etmekten, 'sevgi aklın dışındadır' fikrinden vazgeçeriz" diyor Joseph Fletcher. (Aktaran: Altay Ünaltay, *Ahlâk ve Sevgi Üzerine*, Post Yayınevi, 2020, s. 240). Benzeri bir yaklaşımı Paul Riceur'un *Sevgi ve Adalet* (Çev. A. U. Kılıç, Sel Yayıncılık, 2019) bakışında, "düşmanını sev" ilkesini zorlama tevilinde görmek mümkün. Ama Fletcher ve Ricoeur'un bakışlarına yakınlığımı da itiraf etmek durumundayım. Eğer ne olduğu belirsiz sevgi yerine "merhamet" erdeminden bahsetmiş olsalardı, muhtemelen bu yakınlığımız daha da artardı.

met yeter, adalet gerekmez" diyebiliyor. Amerikan demokrasisinin kahramanı Tocqueville, Hindistan'ın yerlilerine karşı hiç sevmediği halde İngilizlerin zafer kazanmasını isteyebiliyor.¹⁰¹

Bir önceki bölümde belirttiğimiz gibi Musevi düşünce insanlarında da bu açıdan pek fark bulunmuyor. Mesela "ahlâkın insanın varoluşundan bile önce geldiği"ni ve 'öteki'nin bizim kendimizi inşa etmemizin vazgeçilmez unsuru olduğunu söyleyen Yahudi düşünür Emanuel Levinas, söz konusu olan Filistin sorunu olduğunda zalimâne bir tavır almaktan çekinmiyor. Levinas, 28 Eylül 1982'de Falanjistleri bir provokasyonla kamplara sokan, yüzlerce kişinin katledildiği Sabra ve Şatilla katliamlarının ardından hakkında soruşturma açtırmayı reddeden Begin'in ve İsrail'in tutumunun etik boyutunu ele alan bir radyo programı sırasında, katliamlar aleyhine tek kelime etmiyor. İsrailliler için Filistinlilerin "öteki" olmadıklarını öne sürebiliyor. "Öteki tanımım tamamıyla farklıdır: Öteki, akraba olması zorunlu olmayan ancak akraba olabilecek komşudur" diyebiliyor.

Velhasıl, Batı düşüncesinde merhamet fikri genel olarak olumsuzdur; adalet ve merhamet arasındaki ilişkiden pek bahsedilmez, kendi farklılıklarını, üstünlüklerini meşrulaştırma arzularını hep hissettirirler. Bu durum onların siyaset ve ahlâkla ilgili düşüncelerine de yansır; "siyasi iyi" ve "ahlâkî iyi", demokrasi ve liberalizm, devlet ve sivil toplum farkı konusunda bitmeyen tartışmalara tutuşurlar.

Adalet mi merhamet mi daha önemlidir sorusuna cevap arayışlarım, uzun süre batının bu tutarsızlıklarını sergileyerek oysa biz Müslümanların merhameti önemsemekle

101 Aktaran: Andre Comte-Sponville, *age*, s. 115.; Batılı düşünürlerin dünyanın diğer kesiminde yaşayan insanlara ve sömürgeciliğe karşı tutumlarının değerlendirilmesi için bkz: <http://www.erolgoka.net/modernlik-insani-merkeze-mi-aliyor-yoksa-insana-karsi-mi/>

birlikte adalet eksenli bir bakışımız olduğunu, siyaset ve ahlâk arasında kopmaz bağlar bulunduğuna inandığımızı vurgulayarak seyretti. Önceleri adaleti devlette merhameti bireylerde kendini daha çok gösteren nitelikler olarak görüyordum. Daha sonraları adaletin de merhamet gibi bireyin ahlâk duygusunda kökleştiğini öğrendim ve savundum ama bunlar arasında adaleti daha önemli görmekten yakın zamanlara kadar hiç vazgeçmedim, merhameti ancak arada bir dile getirdim. Önceki bölümde uzun uzun anlattığım gibi siyasetin ahlâktan kopmasını önleyecek olanın içimizdeki adalet duygusu olduğuna, adalet sayesinde toplumsal dayanışmanın da gerçekleşeceğine inanıyordum.

Hatalı değil, merhametten söz etmedikleri için eksikti bu sözler. Adalet ve adil bir dünya arayışı, insanın kalbinde ve onun eyleme alanı olan ahlâkında kökleşmiş merhamet olmasa ortaya çıkabilir miydi, sorusunu hiç sormamıştı. Aristoteles'in "Hakkaniyet insan soyunu affetmektir"¹⁰² sözü üzerine düşünmemiş, burada kast olunanın cezadan vazgeçmek değil, yargının hakkaniyetli olabilmesi için kin ve öfkenin aşılması gerektiği olduğunu anlayamamıştı. Adalet, merhamet ile hep bağlantı içindeydi zira amacı insanları barış içinde bir arada yaşatmaya matuftu.

Elbette bu arada kendime de o kadar haksızlık etmeyeyim. Bu eksikliğe rağmen çuvaldızı Batılılara batırırken iğneyi de kendimize batırma cesareti gösterebilmiş ve şunu söyleyebilmiştim: "Adaleti sıkça söylemek adil olunduğu anlamına gelmezdi. Batılılar da kendileri dışındaki insanlara ne yaptılarsa evrensel insan sevgisi adına yapmamışlar mıydı?"

Bu cesur ifadenin, modern siyaset dilimizde "adalet" kavramının ne kadar büyük bir yer tuttuğunun ve yol açtığı sonuçların değerlendirilmesi açısından bir önemi var mıdır?

102 Aktaran Andre Comte-Sponville, *age*, s. 119.

Bugün çoğu zaman “siyasi iyi”, “ahlâkî iyi”ye tercih ediliyorsa, siyaseten galip gelmek, zihin dünyamızda adil bir dünya arayışı ve medeniyetimizin ihyası için birinci şart olarak görülüyorsa sebebi, bu hikâyede saklı mıdır? Bilemem... Ama benim kendi düşünce ve söylem analizim açısından mühim olduğu kesin. Adaleti diğer erdemlerin denge ve ahenginden türeyen bir erdem olarak değil de siyaset ve ahlâk arasında ortaya çıkan her kopukluğu gideren, her boşluğu dolduran bir “yama” olarak ele almak, adaletin kökenindeki merhameti görememek demektir... Elbette merhametten kopuk, erdem olmaktan çıkmış, siyasete indirgenmiş bir adalet arayışının esas alınmasını ve merhametli nesiller yetiştirebilmenin geri planda kalmasının olumsuzluklarını da görememek demektir... İnsanın kalbindeki merhametin tüm ahlâkî düzenin koreografı olduğunu anlamazsanız, etik’i ilkelere, hukuk’u yasalara bağlı olarak işleten, hayatın akışından ve insanın psikolojisinden uzak takıntılı bir uygulamacı olmaktan öteye gidilemeyeceğini fark edememek demektir...

Merhameti Kavramak Zordur

“Adalet mi merhameti daha önemlidir?” sorusuna gençliğimden şu son zamanlara kadar tartışmasız biçimde “adalet” diye cevap verdim. Önceleri adaleti devlete, yardımseverliği, merhameti ise sivil topluma ait hasletler olarak görürken bu hatamı düzeltmem uzun sürmedi. Adaletin bireyin içinde kökleşmiş bir erdem olduğunu fark ettim; “adil kişi” olmadan, “adil hâkim”, “adil devlet” ve “adil düzen” olamayacağını anladım. Siyaset ve ahlâk arasındaki kopmaz bağı hep vurguladım ama dikkatim daha çok siyasete odaklandığından merhamet üzerinde fazlaca durmadım, sözlerimde siyasi söylem belirleyici oldu. Kalbin eylem sahasına giren ahlâkî erdemler üzerine, kalbin eylemleri üzerine, ahlâkî erdemlerin gelişimi ve önemi üzerine kafa yormak yerine adalet ve

siyaset merkezli düşünmeye devam ettim. Birçoklarınıninkine benzer bir yanılsamayla fazla merhametin adaletin tecelli etmesine mani olacağı fikrinden vazgeçememiş olduğumu ancak son zamanlarda fark edebildim.

İlk titreyip kendime gelmem, 2018 yılı başında yapılan Adalet Şurası'nda oldu. "Mutlak anlamda iyi olan tek erdem: Adalet"¹⁰³ başlıklı fena olmayan bir konuşma yaptım orada. Konuşmamın esasını şu fikirler oluşturuyordu: "Eflatun'a göre, insanda 'akıl, öfke ve şehvet' olmak üzere üç meleke ve her bir melekeye karşılık gelen bir erdem var. Aklın erdemi bilgi, öfkenin erdemi yiğitlik, şehvetin erdemi ise iffet... Bu üç erdemin mutabakatı ve insicamından meydana gelen bir diğer temel erdem ise adalet. Eflatun ayrıca, mutluluğun adaletle, doğruluğa uygun davranmakla ortaya çıkacağını, mutsuzluğun ölçsüzlük ve adaletsizlikten kaynaklandığını düşünüyor... Müslüman düşünürler de Eflatun'un bu fikirlerini paylaştılar. Ona sadece gerçek mutluluğun dünyevi değil uhrevi olduğuna, en büyük mutluluğun ahiretteki güzel hayatta bulunduğu fikrini ilave ettiler...

Erdemler, iç dünyamızda tam da adalet hissinin üzerinde ikamet ederler. Adaletin timsali olan terazi, esasen iç dünyamızdadır. Kantarın topuzu kaçtığında, mizan bozulduğunda yani adil olunmadığında, içimizdeki adalet terazisinin sis-mografi kayda geçer. Vicdanımız sızlamaya başlar. Adil olmayan yargılamalardan sonra, hepsi bundan ibaret olmamalı dedirten, 'ilahi adalet'in varlığından bizi emin kılan işte vicdanımızın bu kayıtları ve sızısıdır. Ezcümle, adalet en nihayetinde erdemli insan işidir. Adaleti adiller yapar; adalet onu savunacak adil kişiler var olduğu sürece değerlidir. O yüzden adil bir dünya için birinci vazifemiz, erdemli insanlar yetiştirmektir..."

103 Erol Göka, Mutlak anlamda iyi olan tek erdem. 1. Adalet Şurası (10-11 Aralık 2018, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi/Ankara), "Adaletin Sosyolojisi, Adaletin Psikolojisi" panelinde yapılan konuşma.

Buraya kadar hiç sorun yok, erdemli insanı vurgulayan gayet güzel bir bakış, yerli yerinde ifadeler... Ama kavramlar, zihnimde tam da oturmamış olmalı ki batılı bir düşünürden¹⁰⁴ öğrendiğim şu sözleri de söylemeden duramadım: "Adaletin mutlaka üzerinde durmamız gereken bir özelliği daha var. Diğer erdemlerin ifrat hali onları erdem olmaktan çıkarıyor, dert durumuna dönüştürüyor. Yumuşaklık ve merhamet, adalet için şart olan, adeta adaletin kökeninde bulunan erdemler. Haksızlığa uğrayan, zayıf ve mağdur olanın yanında yer almadan adil olmak mümkün değil. Ama bu ikisi, asla adaletin yerini tutmazlar. Yumuşaklık ve merhamet iyi ama bir yere kadar, yoksa suçu ve suçluyu aklamak haline dönüşebilir. Cömertlik iyi ama fazlası zarar ve israf... Minnet iyi ama aşırı bağlılık ve kendinden vazgeçme halini almadığı sürece. Çalışkanlık iyi ama rızık, kendine, ailesine ve topluma karşı sorumluluk mücadelesi olmaktan çıkıp iflah olmaz bir işkolik kılığına bürünmemişse... Oysa adalet farklı... O, 'eksiksiz erdem, erdemlerin en kusursuzu', 'mutlak anlamda iyi olan tek erdem'. O yüzden fazlasının hiçbir zararı bulunmuyor. Adaletin fazlası, dediysem lafın gelişi... Ne kadar adil olmaya çalışırsak o kadar iyi manasına..."

Bu konuşmanın sonunda, sorular bölümünde, kıymetli bir hâkim bey, "Hocam fazlası zararlı derken merhamete haksızlık ediyorsunuz bence, iyi düşünün" dedi... Yargı yetkisine sahip dilediği zaman "adalet budur" diye hükmünü verebilecek dirayetteki hâkimin gördüğü, bir hekim olarak en çok bende olması gereken merhamet konusunda benim göremediğim neydi acaba diye günlerce düşündüm. Adalet mi merhamet mi dendiğinde çoğumuzun aklına suç işlemiş birinin yargılandığı mahkeme salonu gelir. Konuyu suç-ceza-af bağlamında ele almaya yelteniriz. Rahmetli Necip Fazıl Üs-

104 Andre Comte-Sponville, *age*, s. 89-120.

tadımızın zihinlerimize kazınmış Reis Bey piyesindeki konuyu ele alışı da bu zihin işleyişimizi perçinler. Böyle olunca da haliyle fazla merhameti suçluya hak ettiği cezayı vermemek sanırız. Oysa öyle değildir; adalet mi merhamet mi sorusu düşünmeye yatkın olduğumuz suç ve ceza bağlamından çok daha geniş ve derindir. İnsanı insan yapan iki erdem üzerine tüm pratik felsefeleri (siyaset-ahlâk-yaşam) ihata eden bir muhtevaya sahiptir. Mesleği icabı soruyu suç-ceza-af bağlamına indirgemesi beklenen hâkimimiz nasıl olup da bu tuzağa düşmemeyi başarabilmiş ama merhametsizlikle asla yana olamayacak ve fazla merhametin iyilikten başka bir şey getirmeyeceği hekimlik mesleği icracısı olan ben teklemiştim? Bunları düşündüğüm sırada, tevafuken zihnim beni o güne kadar fazlaca üzerinde durmadığım “kalp” konusuna getirdi.

İkinci uyanışım “kalb”in önemi üzerine düşündüğüm günlerde geldi.

Evet, Adalet Şurası’nda yaptığımız konuşmada fazla merhametin de zararlı olduğunu söylememiz üzerine, dinleyicilerden bir hâkim beyin merhamet erdemine haksızlık ettiğimizi belirterek itirazda bulunması, bizi düşüncelere saldı. Fazla merhamet zararlı mıdır, sorusuna cevap ararken tam da olması gereken yere, kalbin eylem sahasına geldik ve kalp üzerine düşünmeye başladığımızda, fikrimiz de merhamet lehine değişim gösterdi.

Bu kitabın ilk bölümünde ele aldığım gibi, “merhamet” erdeminin sağlıklı bir kalbin işleyişinin insan ilişkilerine bir yansıması olduğu fikrine ulaşmıştık. Merhamet, şefkati de acımayı da yardımseverliği de kapsamakla birlikte hepsinden daha fazlasıydı. İnsana, tıpkı bizim gibi insan olduğu için, canlıya, tabiata tıpkı bizim gibi “yaratılmış” olduğu için sırf bu nedenle değer vermek, ona zarar vermeye, onun incinmesine kıyamamaktı. Merhametli insan, diğer insanların ve

canlıların kendisinden emin olduğu insandı. Böyle bakıldığında, merhamet ve adaletin birbirlerinden keskin çizgilerle ayrılamayacaklarını, hatta bir adım daha ileri gidip adaletin de merhametten bir cüz veya adaletin merhametin toplumsal ve hukuki görünümü olduğunu söylemek mümkün hale geliyordu.

Merhametin kalbin temel eylemi olduğu anlaşıldığında, “Merhamet etmeyene merhamet edilmez”¹⁰⁵ hadisinin asla merhamet aleyhine kullanılamayacağı da kolayca idrak ediliyordu. Bu hadis, merhametsiz olanı cezalandırın manasından ziyade “kula merhamet etmeyene Allah merhamet etmez” manasına geliyordu. Hz. Peygamber’in bu sözü, merhamet olunabilmemiz için bizi, başkalarına merhamet etmeye teşvik edici mahiyetteydi...

Merhamet, Erdemlerin Anasıdır

İlk bakışta kendini belli etmese bile dikkatle üzerinde durup düşündüğümüzde, diğer erdemlerin merhametle olan ilişkilerini, muhtemelen ondan köken aldıklarını hemen görürüz. Merhamet olmadan, sadece adaletin değil diğer erdemlerin de hep eksik kalacaklarını kavrarız. Şüphesiz tüm erdemler birbiriyle ilişkilidir ve birbirlerini pekiştirirler ama merhamet olmadan diğerleri tam olarak ifa edilme imkânı bulamazlar ancak merhametin varlığında gerçek anlamlarına kavuşabilirler. Mesela birbirine yakın duran affetme, hoşgörü gösterme, vefalı ve iyi niyetli olma erdemlerini ele alalım.

Kur’ân-ı Kerim’de “Bir kötülüğün cezası, yine ona denk bir kötülüktür ama kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun eciri Allah’a aittir. Şüphesiz ki Allah zulmedenleri sevmez” (Şûra/40). “(Resulüm) Sen af yolunu benimse, iyi olanı em-

¹⁰⁵ Buhâri, Tevhid 2, Edeb 27; Müslim, Fedail 66; Tirmizi, Birr 16.

ret ve cahillerden yüz çevir" (A'raf/199). "Sizden, faziletli ve varlıklı olanlar, yakınlar, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere vermekte eksiltme yapmasınlar, affetsinler ve hoş görsünler. Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz? Allah, bağışlayandır, esirgeyendir" (Nur/22) diye buyruluyor Bunları ve benzer âyetleri, Hz. Peygamber'in (sav) hayatını ve sözlerini gerekçe göstererek Müslümanlar, kendisi affedici olan Yaratıcımızın bizden de affedici olmamızı beklediğine inanırlar.¹⁰⁶

Şüphesiz ki bu âyetler de onlara inanmanın neticesi gösterilen tutumlar da merhametin apaçık işaretleridir. Ancak hemen belirtmek isterim ki merhamet üzerine ifade ettiğimiz düşünceler, bizim daha ziyade konuya psikoloji perspektifinden yaklaşmamız neticesidir. Günah, ayıp, suç gibi affetmenin konusu içine giren eylemler, psikolojinin yanı sıra ilahiyat, etik ve hukuku ilgilidir. Bizim psikoloji zâviyesinden bakarak söylediklerimiz, bu alanlarda üretilen bilginin değerini ortadan kaldırmaz. Merhameti esas alan erdemli bakış, toplumsal işleyişi bozan her eylemin bağışlama ile neticelenmesini gerektirir gibi bir anlama gelmez, gelmemelidir. Merhametin önemiyle ilgili değerlendirmelerimizden asla hukuk ve adalet, ceza ve ağır ceza gereksizdir sonucuna varılamaz. Tam tersine, hepsi lazım ve gereklidir, dahası merhametin gereğidir. Suçun cezasız kaldığı bir toplumsal düzende ve hukuk sisteminde merhamet de bir süre sonra işe yaramaz; fitne-fesat ve kaos hakim hale gelir.¹⁰⁷

Psikolojik aftan konuştuğumuzda aslolan, hatayı ya da suçu affetmek değil, hata yapan, suçu işleyen kimseye karşı

106 Erol Göka, *Yalnızlık ve Umut*, Kapı Yayınları, 2020, s. 171.

107 Merhametin işlerlik kazanabilmesi için suçun cezalandırılmasının şart olduğu ancak bu sayede adaletin sağlanabileceği fikri, Tevbe sûresinin neden besmelesiz başladığıyla ilgili değerlendirmelere de dayanak teşkil etmiştir. Ayrıntısı için bkz: <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/9-tevbe-suresi>

iç hesaplaşmamızı, psikolojimizdeki, didişmeyi bitirip daha hayırlı işler için önümüze bakabilmemizdir. Affetmek, başa geleni unutmak değil, kin beslemeye son vermektir. Affeden insan öfkesinde, hıncında, intikam hislerinde tamamen haklı olmasına rağmen, bunu bitmek bilmez bir kine dönüştürmeden sonlandırabilmeyi başarabilmiş bir kimsedir. Hem içindeki hasetle mücadelede hem kişilik gelişiminde olgunluğun doruk noktasına ulaşmıştır.¹⁰⁸

Şüphesiz merhamet etmek ve affetmek, ayrı ayrı erdemlerdir ama aralarında çok sıkı bir bağ olduğu da kesindir. Andre Comte-Sponville, "Merhamet, bir ıstıraba yöneliktir ve ıstırapların çoğu masumdur. Bağışlama ise hatalara yöneliktir ve çoğu hata, yapana acı vermez" diyor. Bu nedenle merhametin, nispeten daha kolay ve yaygın; affetmenin ise içimizde baş gösteren intikam ve kini yenmek için bir mücadele gerektirdiğinden daha zor ve nadir olduğunu düşünüyor.¹⁰⁹ Önceleri ben de ona katılırdım ama şimdi affetmenin çok güçlü bir merhamet sayesinde mümkün olabildiği, hatta affetmenin bu güçlü merhametin bir tezahürü olduğu kanaatindeyim. İnsanın affetmeyi başarabilmesi, merhamet erdeminin onun ahlâkında ne geniş ve sağlam bir yer tuttuğunu gösterir.

Aynı durum hoşgörü için de geçerlidir. Hoşgörüde affetmekten farklı olarak işlenen bir suçun bağışlanmasından ziyade karşımızdaki insanın bizden farklı olmasından, işleri kendi usulünce yapmasından kaynaklanan tatsızlıkları, önyargısız biçimde, yargılamadan kabul edebilmek demektir. Karşımızdaki insanı bizimle aynı varoluşsal konuma ve haklara sahip "kardeşimiz" olarak görmeden, "Yaratılmışı yaratandan ötürü sevmek"ten, onun başına gelenlerin pekâlâ yarın bizim başımıza geleceğini düşünmeden ezcümle merhamet göstermeden nasıl hoşgörülü olabileceğiz?

108 Erol Göka, *age*, s. 168.

109 Andre Comte-Sponville, *age*, s. 165.

“İyi niyetli insan, inandığı şeyi söylediğinden, yanılrsa bile söylediği şeye inandığından, iyi niyetin nesnesi hakikattir. İyi niyet, en azından doğru olduğuna inanıldığı sürece, inanılan şeye sadakattir... İyi niyet hem geçişli hem de dönüşümlü samimiyettir. Kendimizle olduğu kadar başkalarıyla ilişkilerimizi de düzenler.”¹¹⁰ Onun sayesinde hileyi ve sinsiliği, alaycılığı ve sahteciliği yener, tuzaklardan kaçınabiliriz. İçten ve samimi olabiliriz, kendimizi açık yüreklilikle ortaya koyabiliriz. İyi niyetlilik de tıpkı affetmek ve hoşgörmek gibi, merhametle bağlantılı, ondan köken alan, bitişik komşu erdemler. Vefa da öyle...

Vefa, dünya hayatında da insan ilişkilerinde de çok önemli bir kavram. Vefayı kısaca anlatmak, formüle etmek zor. Sadakat, bağlılık, kadir kıymet bilmek, sözünde durmak, borcunu ödemek, karşılığını vermek, unutmamak gibi birbirleriyle yakından bağlantılı ama farklı anlamları var.

Vefanın her bir anlamında bulunan ortak bir özellik, devamlılık, kararlılık. Bir insan, hayatının her safhasında bu özellikleri gösterebilirse vefası bir erdeme halini alabiliyor. Vefalı insan, bağlı insandır; kendini daha da insaniyetli kılan hatıralarına, düşüncelerine, dostlarına bağlılık gösteren kimsedir. Onları bir anda değiştiren, yokmuş, hiç olmamış gibi davranan vefasızdır.

İnsan unutur. İyi ki de unuturuz, yoksa neyi hatırlamak durumunda olduğumuzun bir önemi kalmazdı. Belleğimizin kapasitesi sonsuz değildir. Geleceğin belleği kaygı ise Augustinus’un dediği gibi bellek “geçmişin şimdiki zamanıdır.” Hatırladıklarımız sayesinde varız, hatırladıklarımız kadar sadıgız. Bu yüzden unutululardan olmak istemeyiz. Bizim için bir ilişkinin taşıdığı değere karşımızdaki de sahip çıksın, arada bir bizi ansın isteriz, yaşanılana sadakat bekleriz.

¹¹⁰ Andre Comte-Sponville, *age*, s. 265.

Elbette insan kötüye, kötülüğe de sadakat gösterebilir ama kendi adıma sadakat kavramını yalnızca iyiye, iyiliğe, insan ilişkisindeki sevgiye, dostluğa, hakikate bağlılık manasında kullanıyorum. (Evet, hakikat için de sadakat söz konusudur. Her sadakatsizlik aynı zamanda hakikate de ihanettir!) Kötüye, kötülüğe olan bağlılıklar için başka kelimeler bulmaya çalışıyorum. "Sadakat" ve "sadık" gibi güzel kelimeleri kötülükle yan yana koymaya kıyamıyorum. Sadakat çıkarıcılığa, günübirlik-belleksiz yaşamaya, kendini unutuşa bırakmaya karşı, insandan, insan ilişkisinden, hatırlamadan ve dostluktan yana olabilmektir. Yaşadıklarına, emek ve değer verdiklerine saygılı bir duruşu her zaman gösterebilmektir.

Kendimize, eşimize, dostumuza, diğer insanlara içimizdeki merhamet pınarlarından gürül gürül akan hisler olmasa, nasıl iyi niyet ve samimiyet gösterecek, sadık ve vefalı olabilecektik? Vefa üzerine yazdığım bir yazıyı¹¹¹ şu sözlerle bitirmem tesadüf mü? "Vefa ve sadakatin, aynı zamanda ahlâk demek olduğunu da belirtmek isterim. Ahlâk gelecekte değil, geçmişte kökleşir, ahlâkî devamlılığı içinde doğduğumuz gelenekten devralır, sürdürür ve becerebilirsek geliştiririz. Bana 'acımasız'dan daha olumsuz bir kötü insan özelliği diye sorulduğunda, yanlış anlaşılmaktan korkmadan, 'vefasız' diye cevap veririm diyebilirim sanırım...

Bu merhamete bitişik komşu erdemlere hemen minneti de ilave etmek mümkün. Ruhsal bakımdan sağlıklı olmanın en iyi göstergesi olarak gördüğümüz, Comte-Sponville'nin 'Erdemlerin en hoşu ve hazların en erdemlisidir'¹¹² dediği minneti... Arapçada minnet, iyiliği hayrı çoğaltmak, şükran ise yapılan bir iyiliğe karşılık vermek, teşekkür etmek manasına geliyor. Minnetin zıddı nankörlük, şükranın zıddı ise küfran yani ret ve inkâr... Türkçe kullanışta minnet'te çok daha fazla

111 Erol Göka, "Vefa. Dostun Sinesindeki Yuvamız", *Muhit*, 4, Nisan 2020.

112 Andre Comte-Sponville, *age*, s. 282.

olmak üzere anlam kaymaları olmuş. Mesela teşekkür etmek ve şükretmek arasındaki bağ, hemen tamamen kopmuş... Minnet'in geniş bir anlam ağı oluşmuş, Farsça bir ekle minnettar halini almış hatta kimi zaman 'yaranma' anlamına yaklaştı. Ben, psikolojiden ve insan ilişkilerinden bahsederken genellikle 'minnet' ve 'teşekkür', teolojik bağlamlarda ise 'şükran' ve 'şükür' kelimelerini tercih ediyorum. Ama her durumda kanstımız doğrudan doğruya bir ihsan ve lütuf karşısında hissedilen sevinç, takdir, hayranlık karışımı üst düzey bir duygulanım..."¹¹³ Minnetin merhametle, kadir kıymet bilmekle iç içe anlamını bu iki erdemin kucaklaşmasını görmemek mümkün mü?

Devam edelim... Aşk ve sevgiyi biraz konuştuk, fazlası için yeni kitap lazım geldiğini söyledik. Nezaketi, mütevacıllığı, kanaatkârlığı merhametin, toplumsal dışavurumları, kalbin güzellikle ilişkisi, bir davranış güzelliği olarak son bölümde ele alacağız. Sadece tüm bu saydığımız komşu erdemler de değil, ılımlılık (itidalli olmak), yumuşak huyluluk, saflık, sadelik, basiretli olmak gibi erdemlerin de merhametle bağlantılarını fark etmek için biraz dikkat yeterli... "İlimlilik, ölçsüzlkle duyarsızlığın karşıt iki uçurumu arasındaki doruk çizgisidir"¹¹⁴ ve doğrudan doğruya insanın kendi bedene iyi davranmasına, merhamet etmesine gönderme yapar. Yumuşak huyluluk insanın olumsuz hislerine ve dürtülerine boyun eğmemesini gösteren, huzurlu ve barış içinde olmaktır. Yumuşak huylu insan ne kendisine ne de başkasına zarar verir; bir başka deyişle hem kendisine hem başkalarına merhamet eder. Saf insan, arı durudur, su gibidir. Sade olan da öyle. Saflık ve sadelik, insanın ahlâksızlıklardan, kötülük-

113 <http://www.erolgoka.net/minnet-bizi-insan-kilan/...> Minnetin erdem olmanın ötesinde psikolojimizdeki işleyişinin dinamosunu oluşturan bir boyutu daha var. İçimizdeki hasete karşı çalışan bu boyutu *Psikoloji, Varoluş ve Maneviyat* kitabımızda ayrıntılı biçimde ele alacağız.

114 Aristoteles'ten aktaran Andre Comte-Sponville, *age*, s. 62.

lerden uzak halde kalmasını, tabiatla uyum içinde yaşamasını sağlayan erdemlerdir ki insanın merhameti sayesinde tabiatın bir parçası, 'olduğu gibi' olmasının tezahürüdürler. Basiretli olmak da adeta saflık ve sadeliğin toplumsal alana yansımaları, pratik akılla yapılmasını gerekeni yaparak toplumsal uyumun bozulmamasını, fitne fesada meydan verilmemesini temsil eder...

Sanki merhamete uzakmış gibi duran yiğitlik (cesaret) ve cömertlik gibi erdemlerde de üzerlerindeki koruyucu kalkan çıkarıldığında, aslında ne yapmak istediklerine, amaçlarına bakıldığında merhametin ışıltısının parladığı görülür.

Yiğitlik kahramanların erdemidir. Peki, insanı kahraman yapan başkaları için, diğer insanlar için, başkalarına bir şey olmasın, zarar görmesinler diye, kendini riske atması, fedakârlık yapması değil midir? Sadece kendine çıkar sağlamak, gövde gösterisi ve gösteriş için ileri atılması, kişiyi kahraman yapmaz, hatta çoğu zaman bu tür eylemler toplum-karşıtı nitelikler taşır ve yapan kişi de sosyopatik özellikler gösterir. Kahramanların yiğitliğinin bunlarla bir ilişkisi yoktur. Tehlike karşısında korkusunu yenip toplumun yararına ileri atılma gücüdür. Kahraman, kendisine karşı alçak gönüllü, başkalarına karşı merhametlidir. Toplum, ideallerini, cesaret ve bilgeliğini yansıtabilecek kahramanlara sahip olduğunu gördükçe bir süre sonra kendisini de o kahramanlığın bir parçası gibi hissedecektir. Bu şekilde kahramanlar, kolektif kimliğin içine alınır, kimlik duygumuzun oluşturucusu haline dönüşürler. Rol model olarak, ahlâkî değerlerimizin cisimleşmiş, hayata geçirilmiş, ete kemiğe büründürülmüş hali olarak kahramanlara ihtiyacımız vardır.¹¹⁵ Modernliğin ahlâkî bir kriz yaşadığını herkes görebilir ama bu krizin hem nedeni hem sonucu olan "kahraman eksikliği"ni fark etmek ancak Rollo May gibi dehalara mahsustur. Mo-

¹¹⁵ <http://www.erolgoka.net/kahraman/>

dernliğin en önemli problemlerinden birisinin ünlü olmakla kahraman olmayı birbirine karıştırmak olduğunu söyleyen May, “kahramanlarımız nereye gitti?” diye sorar. “Ünlü kişi, sadece tanındığı için tanınan biridir”; yaşadığımız zamanlarda Batı toplumunda onlardan pek ama pek çok vardır ama gerçek bir kahramana nadiren rastlanır.¹¹⁶ Kahraman, merhameti en yüksek oranda gelişmiş topluluk üyesidir, mayası merhamet ile yoğrulmuştur.

Kendini başkalarına, topluluğuna adama, onlar için fedakârlık yapma anlamında cömertlik de yiğitliğe benzer. Cömert insanlar da hayırseverler de başkalarına faydalı olma anlamında bir tür kahramanlardır. Onlar dayanışma ruhuyla ileri atılır ve toplumun sapasağlam olması, güç şartlarda ayakta kalması için uğraşırlar. Cömertliğin temeli olan dayanışma ve paylaşma kadar merhamete yakın bir hissiyat daha yoktur. “Cömertlik bizi ötekilere doğru yükselti ve kendi küçük benimizden özgürleşmiş olan bize doğru yükseltir.. Yüreklilikle birleşince kahramanlık olabilir. Adaletle birleşince hakkaniyeti oluşur. Şefkatle birleşince iyilikseverlik olur. Acımayla birleşince karşımıza bağışlama çıkar. Ama onun en güzel ismi, herkesin bildiği sırrındadır. Yumuşaklıkla (hilm) birleşince, adına iyilik denir.”¹¹⁷ Her türlü iyilik, kalbin olağan eylem alanıdır, birr’dır (bakınız 28 nolu dipnot). Manevi kalbi sulayan kan, iyiliktir; iyilik iradesinin yol açtığı erdemlerdir ve her türlü iyilik merhametten köken alır.

Merhamet Medeniyeti

Pozitif psikolojinin dilimize “merhamet” diye tercüme edilen kavramı tam da bizim medeni mirasımızdan gelen kavram mı, emin değilim. İngilizcede merhamet karşılığı olarak kullanılan “mercy” ve “pity” kelimeleri var ama onlar,

116 Rollo May, *Psikoterapist ve Mitlere Yolculuk*, Çev. K. Işık, Okuyan Us Yayınları, 2016.

117 Andre Comte-Sponville, *age*, s. 141.

daha ziyade acımak, kayırmak, sakınmak, korumak şefkat göstermek anlamına geliyor ki gerek geleneksel dünyada gerek Kur'ân-ı Kerim'de merhametin anlamının bu kullanımlardan hayli uzak olduğunu düşünüyorum. Merhamete en yakın düşen İngilizce sözcük, acıyı ortaklaşmak, acıyı birlikte yaşamak anlamında "compassion"... Geleneksel dünyadaki ve Kur'ân-ı Kerim'deki merhamet kavramının anlamı onu da ziyadesiyle aşıyor.

TDK sözlüğü, merhameti Batılı karşılıklarına yakın şekilde tanımlıyor: "Bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma." Kubbealtı Lugati, biraz daha kadim manaya yaklaşıyor: "Herhangi bir canlının acısını, kederini, mutsuzluğunu yüreğinde hissedip üzüntü duyma ve ona karşı yardım hisleriyle dolma, acıma." Kanaatimce merhametin dilimizdeki en uygun anlamı, "kıyamamak" olsa gerek. "Kıyamamak", başta esirgemek, korumak, varlığını, acısını kalbinde hissetmek, onun için kaygılanmak, özen göstermek anlamları olmak üzere tüm diğer anlamları da içeriyor sanki...

Merhamet, Arapça "rhm" kökünden gelen "rahima" fiilinin mastarı olup Kur'ân-ı Kerim'in hem anahtar hem kilit kavramı. Zira Kitabımız, "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla..." yani besmele ile başlıyor; biri müstesna her sûre besmele ile açılıyor. "Rahman ve Rahim olan Allah" kavramı o kadar önemli ki münferit olarak besmele tefsir ve şerhleri yazılmış. Rahman da Rahim de merhamet ile sıkı sıkıya bağlantılı olup Allah'ın sıfatları arasında yer alıyor. "Rahman", Allah'ın zâtî sıfatlardan olup insan için kullanımı söz konusu değil; ama aynı zamanda insan yavrusunun anne karnında yerleştiği, bakılıp büyütüldüğü yer manasına da gelen "rahim" sıfatının insanlara da geçtiği değerlendiriliyor. Yani insandaki merhamet etkinliği için asla "rahman" nitelemesini kullanamayız, o sadece "merhametlilerin en merhametlisi" yüce Allah

için söz konusu edilebilir ama “rahim”de geçen merhamet insana da aksetmiştir, insanın merhameti, bir başka deyişle merhametli insan bu vesileyle vardır.

Müslümanlarca her işin başı olarak görülen besmeleden hariç olarak merhamet, Kur’ân’da birçok âyette de geçiyor. Mesela Rum/21’de onda sükûn bulup durulmanız için, size kendi nefislerinizden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet kılmasından söz ediliyor; Beled/17’de mü’minlerin birbirlerine sabrı ve merhameti tavsiye ettikleri; A’raf/151’de Hz. Musa’nın Allah’a “Sen merhamet edenlerin en merhametli olanısın” dediği görülüyor. Öyle anlaşıyor ki Müslümanlar, merhameti kendilerine kul olma şerefini bahşetmiş Allah’taki en yüksek halinden insanların kalplerine doğru inen bir hususiyet olarak niteliyorlar ve içlerindeki merhamet hissiyatının asla Yaratıcı ile bağıını koparmıyorlar.

Bugün psikoloji çevrelerinde merhametin, vicdan, empati ve diğer kâmlıkla (alturizm) bağlantıları, ilk ne zaman ortaya çıktığı ve geliştiği, merhamet zaafının, merhametsizliğin psikolojik sorunlarla bağlantıları araştırılıyor. Memnunuz çok. Lakin merhametin kültürümüzü rengine boyayan dinimizdeki derin ve vazgeçilmez anlamının da bilinmesini isteriz. “Merhametten maraz doğar” sözünün kültürümüzün aslına uygun olmadığını, suç varsa mutlaka cezasının olması gerektiği gerçeğinin hiçbir şekilde merhamet fikriyle çelişmediğini, adaletin merhametten ayrılamayacağını daha önce yeteri kadar dile getirdiğimiz için, sanıyorum ayrıca belirtmeye gerek bulunmuyor.

Üstat Sezai Karakoç’un da belirttiği gibi merhamet inancımızın değişmez esaslarındandır, temellerindendir. “Yürek katılığından, katı yüreklerden merhamet doğmaz. Merhamet, kalbin yumuşamasıdır, kalbin üzerinden kara mührün kalkmasıdır. İnançtan doğar merhamet, kendi putunu ve bütün putları önce gönülde kırmaktan doğar. Nefslere değil, ruh-

ların açılımına yardım elini uzatıştır merhamet. Şüphesiz nefslere de o ruhlara yataklık yapmak için merhamet edilir. Halis niyetin verimidir merhamet. İkiyüzlülük ve art niyet taşıyan hiçbir fiil, merhametin repertuvarında yer alamaz. Kimse, başkalarının kendisinin merhametine muhtaç olduğunu sanmamalı. Tam tersine hepimiz merhamete, merhamet ruhuna muhtacız.”¹¹⁸

Diyeceksiniz ki “Böyle bir merhamet anlayışının hayata geçirilebilmesi için merhamet medeniyetine lüzum var.” Haklısınız. Evet, bugün dünyanın şiddetten ve kirlerinden arındırılabilmesi, bir barış ve esenlik bir yurdu olabilmesi için hiç değilse “acıyı ortaklaşmak” manasında bir merhamet anlayışına, ama kesin çözüm için mutlaka bir merhamet medeniyetine lüzum var... Hatta sözlerinize şöyle devam edebilirsiniz: “Bunun için de tüketime karşı ihtiyacı, uçlara karşı mutedilliği, güce karşı insanı ve adaleti öne çıkaran medeniyet siyaseti lazım...” Bunlar da doğru. Benim de size cevabım şu: “Medeniyet siyaseti için, siyasetin her şeyin başına geçirilmemesine ve ahlâkı, erdemleri, adaleti, aşkı, dostluğu, güzelliği üzerine yerleştirip ince ince işleyeceğimiz “kalp” ve “merhamet” gibi kavramlara ihtiyaç var! Ben de elimden geldiği kadarıyla bu kavramlara ışık düşürmeye çalışıyorum...”

Merhamet Merkezli Bir Bakış: Cevdet Said

Şüphesiz Müslüman düşünce tarihinde “kalp” de “merhamet” de çok önemli bir yer tutuyor. Bunlardan günümüzde yaşayan, sorunlarımızı bilen birisini ele alarak merhamet merkezli bir bakış açısının ve söylemin ne kadar etkileyici olduğunu örneklemek istiyorum.

Pek beğendiğim, okuduğumda içimi ferahlatan, günümüzde Müslümanlara unutturulmaya çalışılan merhame-

¹¹⁸ Sezai Karakoç, *Çağ ve İlham II*, Diriliş Yayınları, 1979.

ti, barış ve sevgiyi esas alan yorum ve değerlendirmelerde bulunan, halen ülkemizde muhacir olan Çerkes kökenli bir Suriyeli âlim var, Cevdet Said. Üstadın özgeçmişi ve temel görüşleriyle ilgili olarak onun birçok makalesini çevirmiş ve hakkında bir de kitap¹¹⁹ yazmış olan Prof. Dr. Fethi Güngör Hocanın tanıtımından faydalanalım.¹²⁰

“1931 yılında, Suriye’nin Kuneytır bölgesinde Golan tepelerinin eteğinde yer alan Çerkes köylerinden Bi’ru Acem’de dünyaya gelen Cevdet Said, orta öğrenim düzeyinde intisap ettiği Ezher Üniversitesi’nin Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi’nden mezun oldu. Hafız Esed döneminde 5 kez tutuklandı, toplam 7 yıl hapis yattı, sonunda öğretmenlik görevinden uzaklaştırıldı. Bunun üzerine köyüne dönen üstad, bir merkep satın alarak dağdan odun toplamaya başladı. Ardından arıcılık yaparak ailesinin geçimini sağladı. Suriye’de devam eden iç savaş sebebiyle köyünü ve ülkesini terk etmek zorunda kalana kadar, kardeşiyle birlikte süt inekçiliği yaptı. Suriye’deki savaşın köyüne kadar ulaşması üzerine Aralık 2012’de yakın akrabalarıyla birlikte Türkiye’ye hicret etti.

İlk hapse düştüğü 1963 yılından bugüne kadar onlarca kitap yazdı, dünyanın çeşitli yerlerinde yüzlerce konferans verdi. Kitaplarından telif ücreti almayan, şöhretinin aksine mütevazı bir hayat sürmeyi tercih eden Cevdet Said şiddet karşıtı görüşleriyle tüm dünyada tanınıyor. Altmış yıl boyunca on iki kitap ve çok sayıda makale yazan, dünyanın çeşitli ülkelerinde yüzlerce konferans veren, mütevazı bir hayat sürmeyi tercih eden Cevdet Said’in sekiz eseri Türkçeye çevrilmiş durumda.”

Malik Binnebi ile yakından tanışan üstad, Muhammed İkbâl’den de çok etkilenmiş. Turan Kışlakçı, bu üç büyük mü-

119 Fethi Güngör, *Muttaki Mütefekkir: Cevdet Said*, Çıra Yayınları, 2019.

120 Fethi Güngör. “Cevdet Said’in fikirlerinden istifade edebilmek”. 18 Mar 2016, *Diriliş Postası*.

tefekkirin ortak vurgularının şunlar olduğunu belirtiyor: “1) İslâm dünyasının değişime ihtiyacı vardır. Biz değişmediğimiz müddetçe dünya değişmeyecektir. Bu yüzden öncelikle Müslümanlar değişmelidir. 2) ‘Oku’ emriyle başlayan İlahi Kitab’ın mü’minleri maalesef okumanın kıymetini bilmemektedir. Bu yüzden üstad Cevdet Said bir kitabının adını ‘Oku’ koymuştur. 3) Cihat emrinin doğru anlaşılması. Cevdet Said’e göre cihat Kur’ân’ı anlamak ve onun hakikatlerini yaymaktır...”

“Bırakınız Kur’ân’ın tamamını, günde en az kırk kez okuduğumuz Fâtîha Sûresi’ni bile hakkıyla anlamış değiliz” diye düşünen Cevdet Said’e göre, Kur’ân’ın temel ilkelerinden biri, “Dinde zorlama yoktur” âyetinde öğretilir. “İnsanı baskı ile değil, kanununu keşfederek yola getirebilirsiniz. Siyaset alanında baskı firavunlar doğurur. Ekonomi alanında baskı Kârunlar doğurur. İnanç alanında baskı Nemrutlar doğurur. Evlilik konusunda baskı aile saadetini yok eder. Allah Rasulü, anne-babanın kızlarını istemediği biriyle zorla evlendirme hakkı bulunmadığını beyan buyurmuştur.

Allah Teâlâ, Yusuf Aleyhisselama rüyaların yorumunu öğretmişti. Biz de olayların yorumunu öğrenmeliyiz. Aklımızı kullanmalıyız. Yerküre küçük bir köye dönüştü artık. Her şey ilme dönüşebiliyor, biz de olayları doğru okuyup doğru yorumlamayı bir bilim dalına dönüştürüp bunu öğrenebilmeli ve çocuklarımıza öğretebilmeliyiz.

Te’vil-i ahdâsı (Olayların doğru yorumunu-EG) bir bilimsel disiplin olarak geliştirmeliyiz. Cahiliye geleneklerinden vazgeçip Kur’ân’a yapışmalıyız. Kur’ân üstünlük ölçüsü olarak takvayı, sorumluluk bilincini ortaya koyuyor. Hakem akıldır. Yöntem ise ilimdir. Zira Kur’ân bakın, görün ve düşünün diyor. Tabiatın ve toplumun kanunlarına riayet etmezseniz bu kanunlar sizi çarpar...”

Bu çarpıcı görüşlerin sahibi Cevdet Said, merhametle ilgili olarak ise şunları söylüyor: “Her hafta Cuma hutbesinde hatiplerin sürekli okuduğu, ancak verdiği mesajın anlaşılmadığını üzülerək gördüğüm *‘İnnallahe ye’muru bil’adli ve’l-ihsani...’* âyetinde (Nahl/90) ve Mümtebine sûresinin baş kısmındaki üç âyet-i kerimede beyan buyrulduğu üzere; insanlara adalet ve ihsan ile muamele etmeliyiz ve insanlarla geçinme yöntemi olarak adalet ve ihsan modelini benimsemeliyiz: Mümkündür ki Allah, sizin düşman olarak algıladığınız kimselerle sizin aranızda bir sevgi var edebilir ve Allah’ın (buna) gücü yeter; üstelik Allah tarıfsız bir bağış, eşsiz bir merhamet kaynağıdır. Allah size, sizinle din savaşı yapmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselerle iyilik ve fedakârlığa dayalı bir ilişki geliştirmenizi yasaklamaz: Çünkü Allah fedakâr olanları pek sever. Allah size, yalnızca sizinle din savaşı yapan ve sizi yurtlarınızdan çıkaran veya sizin çıkarılmanıza destek verenlerle dostluk kurmanızı yasaklar: artık kim onlarla dostluk kurarsa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir. (Mümtebine/7-9)

Temel görüşleri bunlar olan Cevdet Said’in merhamet merkezli bakışına bazı örnekler verelim. “Onlar sizi sevmediği halde siz onları seviyorsunuz” başlıklı yazısında¹²¹ şunları söylüyor üstad: “Düşünce sağlığı bozuk bir insanı da sevmemiz gerekmektedir. Sevmememiz gereken ise onun bozuk düşünceleridir. Bize düşen onu bozuk düşüncelerinden kurtarmak için çaba sarf etmektir. İşte bu ince ayrımı kavrayabilirsek, insanı hastalığından ayırt etmeyi başaran, insan ile hastalığı birbirine karıştırıp ikisine birden aynı muameleyi reva görmeyen nebileri anlamış oluruz.

121 Cevdet Said, “Onlar sizi sevmediği halde siz onları seviyorsunuz”, <https://www.dirilispostasi.com/makale/onlar-sizi-sevmedigi-halde-siz-onlari-seviyorsunuz-5a7842f118e540239c109c20>

İncil’de İsa aleyhisselamın havarilerine tavsiyelerini aktaran ‘dağ vaazı’ adında bir pasaj bulunmaktadır: ‘Eskilerin ‘Komşunu seveceksin, düşmanından nefret edeceksin.’ dediğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki; Düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin ki göklerdeki Babanızın oğulları olasınız.” Sözlerine böyle başlıyor Said. “İsa aleyhisselam arkadaşlarından düşmanlarını bile sevme mertebesine yükselmelerini talep ettiyse, Allah Teâlâ da Muhammed aleyhisselamın arkadaşları hakkında şöyle beyan buyurmuştur” diyerek yazısına da bir bölümünü başlık olarak seçtiği, Âl-i İmran sûresinin 119. âyetini düşüncesine delil olarak gösteriyor: “Siz iyi niyetle onları seven kimselersiniz. Hâlbuki onlar sizi hiç sevmezler. Yine siz Allah’ın gönderdiği tüm vahiylerle inanırsınız ama onlar sizinle bir araya geldikleri zaman, ‘Biz de tıpkı sizin gibi iman ettik.’ derler.”

Cevdet Said üstadımıza göre Allah, “Onlar sizi sevmediği hâlde siz onları seviyorsunuz. İşte siz böyle insanlarsınız, diyerek Muhammed aleyhisselamın arkadaşları düşmanlarını sevme mertebesine yükselmişlerdir.” Buradan kalkarak Said, aynı yöntemi bize önerir: “İnsanlar, başkalarının kendilerine sevgi sunmasını beklemektedir. Gelin biz ilk davranan olalım. Sevgi, iyilik ve ihsan girişiminde zirve biz olalım. Nebilerin yöntemini sürdürelim...”

Said, birçok yazısında (Fussilet/34) âyetine¹²² dayanarak şu görüşleri savunuyor:

“Kötülüğe iyilikle karşılık verdiğinde, işte o vakit düşman, sünnetullaha (Allah’ın yasalarına) uygun davranarak nefislerimizde değişimi gerçekleştirmek için işbirliği yaptığımız bir dosta dönüşüverir. Ancak, düşmanla iyi bir ilişki geliştirebilmek, öncelikle kendi öz benliğimizi değiştirme-

122 (Fussilet/34) “İyilikle kötülük asla bir olmaz; (o halde) sen kötülüğü iyilikle karşıla (ve güzellikle savuştur). O zaman aranda düşmanlık olan kişinin can dostun gibi olduğunu görürsün.”

mize bağlıdır. İncil’de (Hz. İsa); ‘Düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin’ diyor (Matta 5:44). Keza, ‘İnsanlara, sana davranmalarını istediğin gibi davran.’ diyor, çünkü enbiyanın davranış tarzı budur.”

“İhsan (iyilik ve hayırseverlik), düşmanlığın gerekçelerini ortadan kaldırır, kişisel çıkar kriterlerini değiştirir ve farklı bakış açılarındaki görüş farklılıklarının sebebini aşikâr eder... Olaya karşı bilimsel bir tutum benimsenmemesi, çözüm için umut kapılarının kapanmasına, geleceğe ilişkin karamsarlığa, merhamet, hoşgörü ve ümidin kaybolmasına yol açar. İnsanı intikam almaya kilitlenmiş, sorunları —hidayetlerine/doğru yolu bulmalarına vesile olmak yerine— kafalarını keserek çözeceğini sanan bir kindara dönüştürür. Merhamet, bağışlama ve hoş görme tutumunu kazandıracak olan ilimdir. Cehalet ise insana katılık ve kabalık verir, sahibini de cinayet, kan ve yıkım manyağı yapar... Her ne kadar insanlar hâlâ birbirlerini öldürüyor olsa da özellikle düşmanı samimi bir dosta dönüştürmenin kanununu öğrenirsek ve öldürmeye meraklı katiller milletinden çıkıp öldürmeyi reddedenler milletine katılabilirsek, bu durum yüksek bir düzeye eriştirilebilir. Allah’ın merhameti her şeyi kuşatmıştır. (İnsanlık yürüyüşünde) hâlâ ne kadar noksanımız olduğunu, hâlâ cehalet, eziyet ve nefret merhalesinde bulunduğumuzu, merhamet, nur ve kalp mutmainliğini yeterince yaşayamadığımızı iyice değerlendirmemiz gerekiyor.”¹²³

Doğrusu, Cevdet Said üstadımızın merhameti merkeze alan bakışı benim için de çok etkileyici, merhametin toplumsal ve siyasal alana hele hele modern zamanlarda böylesine yansıtılabilmesini hayranlıkla karşılıyorum. Ama affetme ile ilgili fikirleri eğer ceza karşıtlığı boyutuna kadar ulaşırsa

123 Cevdet Said. “Bâtılın hayat hakkı”, Çev. F. Güngör, 6 Mayıs 2018, *Diriliş Postası*; Cevdet Said. “Suça iyilikle karşılık vermek”. Çev. F. Güngör, 24 Mayıs 2019, *Diriliş Postası*.

bunu ben de kabul edemem. Bunu bir yanılgı, hümanizmi ifrat noktasına çıkarma, ilahiyatı ve hukuku psikolojiye indirgeme hatası olarak görürüm. Zaten kendisine yönelik olarak yapılan eleştiriler de daha çok bu noktada toplanmaktadır.¹²⁴

Affetmek ve sevgi, ilahiyattan, hukuktan, etikten ve psikolojiden bakıldığında nispeten farklı içerikler kazanabilir. Cevdet Said'in hatası, bu bakış ve kerte farklılıklarını hesaba katmadan, psikolojiyi en önde tutan ve giderek her şeyi psikolojiye indirgeyen bir yorum yapma niyetinden kaynaklanıyor. Ama tespitlerini psikolojik olarak da doğru ve gerçek kabul etmek imkânsız...

Psikolojik bakış açısından olgun bir kişiliğin kendisine yapılanları affetmesi, kinini, intikam ve ceza talebini durdurabilmesi mümkün ve erdemli bir davranış. Lakin biz birisini affedince failin işlediği hatayı, suçu ortadan kaldırmış değil, kendi iç dünyamızdaki hınç ve nefreti durdurmuş oluruz. Affedebilen vicdanın güçlü bir sevgi ve şükran damarına sahip olduğu doğrudur ama kini, hınç ve nefreti durdurabilmek ise asla sevmek manasına gelmez. Hastalıklı bir aşka duçar olmamışsak bizden nefret eden, bize karşı suç işlemiş birini ne sevmemiz ne affetmemiz mümkün.¹²⁵

124 Mesela Hayrettin Karaman Hoca şunları söylüyor: "Suriyeli bir ilim ve fikir adamıyla yapılan bir röportajı dinleme fırsatı buldum. Bu zatın tezi şudur: Suriye'de ve başka yerlerde zulme uğrayan Müslümanlar zulüm kimden gelirse gelsin, boyutu ne olursa olsun sabretmeli, asla silaha sarılmamalıdır. Kısas (kasten ve haksız yere adam öldüreni idam etmek) dâhil hiçbir kimseye ölüm cezası verilmemelidir. İnsanlar silah yoluyla ikna edilemezler, sabır ve tahammül yoluyla ikna edilebilirler, gönülleri kazanılabilir. Bütün bunların Kur'ân'a ve Sünnet'e dayandığını iddia eden konuşmacı, Hz. Âdem'in oğullarından birinin diğerini haksız yere öldürmek istediğinde mağdurun buna mukabele etmediğini, Peygamberimizin (sav) Mekke döneminde şiddete başvurmadığını, kısas konusunda Kur'ân'da affın öncelendiğini... delil getiriyor." Bakınız: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/esedi-af-mi-edelim-35616>

125 <http://www.erolgoka.net/cevdet-saidin-humanizmi-asiri-mi/>

“Marka”yı Yeniden Düşünmeliyiz.

“Merhamet” bölümünü “marka” üzerine düşüncelerimizi yazarak sonlandıracağız. Hemen şaşırmayın. Büyük ihtimalle anlatınca hak vereceksiniz.

İçinde yaşadığımız dünya kapitalist sistemi ve modern kültürün temel kavramlarından birisi, “marka”. Hele hele 1980 sonrası, post-modern diye anılan zamanlarla birlikte, modernlik de ona can suyu veren kapitalist sistem de kendini yenileyip, “tüketim toplumu” evresine geçince bu durum iyice belirginlik kazandı.

Markalar önceleri, pazarda dayanıklılık, az bulunma, nitelikli tasarım gibi özellikleriyle yarışıyorlardı. Bu yarış, şüphesiz sınıfsal bir zemine dayanıyordu ama yine de bir ölçüde adil ve gerçeklik algısına dayanıyordu. Oysa son dönemde marka algısı, gerçek üzerine değil de tamamen kurguya, hatta ama kandırmaya dayanmaya başladı. “Marka”, artık basitçe bir ürünü üreten üretici firmanın adı değil. Artık hiçbir firma, “evladiyelik” mal üretmesiyle övünmüyor, sağlam ve kaliteli malıyla öne çıkarmıyor markasını. “Marka tutkunluğu” da eskisi gibi tüketicinin güvendiği, beğendiği bir üretici firmanın ürünlerinden vazgeçememesi anlamına gelmiyor. Marka, bir süredir ekonomik boyutundan daha ziyade toplumsal ve psikolojik yanlarıyla ele alınması gereken başlı başına bir olgu.

Doğrudur, her şey kapitalizm çerçevesinde olup bitiyor ama kabul etmeliyiz ki, kapitalizm bağlamında bile günümüzde işler çok değişik. Kapitalizme yönelik olarak dün yapmamız gereken eleştirilere bugün aynı şekilde devam edersek hem hata etmiş oluruz hem bizi kimse dinlemez. Çünkü kapitalizm “level” atladı. Öylesine büyük bir değişiklik oldu ki bugün kimse kapitalizmden, emperyalizmden bahsetmiyor, modernlik bile ağızlara alınmıyor. Bu nedenle kapitalizm ve modernliğe kalp ve merhamet merkezli bir alternatif

ararken mutlaka, günümüz yaşam kültürünün simge kavramı olan “marka”ya da bir alternatif sunmamız gerekiyor.

Kapitalizm ve modernlik, post-modernliğe ve tüketim toplumuna evrilirken ortaya çıkan temel değişiklik, bilgi teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte, dünyamızın ve insan ilişkilerinin teknomedyatik bir niteliğe bürünmesiyle ve sanal ya da simülasyona dayalı bir zihniyet yapısının ortaya çıkmasıyla çok alâkalı. Çünkü artık imaj, her şey haline geldi; reklamlar ve zihin bulandırma teknikleri sayesinde ürünün değişim değeri kullanım değerinin kat kat önüne geçti. Kullanım değerinde işlevsellikten ziyade “görüntü, gösteri” belirleyici olmaya başladı.¹²⁶ Marka algısındaki bu değişimin nedenleri üzerine çok söz söylenebilir. “Tüm bu nedenleri, bir arada yakalayabileceğimiz bir kavşak var mıdır?” diye sorulursa benim cevabım “Evet” olur. O kavşak, kimlik kavramıdır. Marka ve kimlik, bir süreden beri, özellikle gençlerimiz için yapışık ikizlerdir.

Bugünün dünyasında “kimlik”, en büyüleyici kavramlardan. Kimlik araştırmaları ve kimlik söylemi, her şeyin başında yer alıyor. Toplumsal analize konu olan yerleşik sorunlar, artık kimlik eksenini etrafında yeni baştan değerlendiriliyor, “insan hakları” dendiğinde daha çok “kimlik hakkı”; “hayat siyasetleri” dendiğinde kimlik oluşturmak için yapılacaklar anlaşılıyor. Yine bugün, neredeyse her topluluk ve herkes için bir kimlik sorunundan, bir kriz halinden bahsediyoruz.

Aslında “kimlik krizi”, halen klinik psikiyatride kullanımda olan bir teşhis. İlk kez İkinci Dünya Savaşı yıllarında psikiyatrist Erik H. Erikson tarafından ergenlik dönemindeki kargaşa halini tanımlamak için gündeme getirildi. Özetle

126 Bkz: Guy Debord, *Gösteri Toplumu*, Çev. A. Emekçi, O. Taşkent, Ayrıntı Yayınları, 2012; Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev. M. Küçük, 2005. Jean Baudrillard, *Tüketim toplumu*, Çev. H. Deliceçaylı, F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, 2016.

şunlar söylendi: Sağlıklı bir kimliğe sahip olan kimse, kendisini canlandırıcı bir aynılık ve süreklilik duygusu içinde hisseder. Ama ergenlik döneminde “kişisel aynılık ve tarihsel süreklilik duygusu” henüz tam kazanılmamış olabilir, genç insan bir kargaşa yaşayabilir. Kimi zaman gençlerde kimlik kargaşası, müdahaleyi gerektirecek kriz boyutuna varabilir. Kimlikle ilgili arayış ve dertler kronikleşir, ergenlik sonrası yetişkin hayatta da sürerse, bir kişilik patolojisine dönüşmüş olur.¹²⁷

Kimlik konusundaki psikolojik bilimlerdeki bilgilerimiz, bugün de hâlâ bu şekilde. Ama itiraf etmeliyiz ki günümüzde yaşanan kimlik sorunları, psikiyatrinin ilgilendiği boyutu çok aşmış vaziyette. Artık sadece psikiyatrik bakışla kimlik, izah edilebilir gibi durmuyor. Zaten o nedenle kimlik konusuyla artık psikolojik bilimlerden daha çok beşerî bilimlerin diğer alanları ilgileniyor. Sadece ergenlerin, gençlerin değil, neredeyse tüm insanların ve toplulukların “kişisel aynılık ve tarihsel süreklilik duygusu” anlamında kimlikle ilgili bir dertleri var. Kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı, herkes ayartıldığı bir markanın peşinde koşuyor. Hem dertlerin üreticisi hem her durumdan nemalanan kapitalist zihniyet bu fırsatı kaçırır mı? O da marka algısını yeni duruma göre değiştiriyor.

Yaşadığımız postmodern zamanlarda, kimlik sürekli inşa edilecek bir şey gibi görülüyor; hayat kullanılıp atılabilecek nesnelerle dolu konteyner gibi algılanıyor. Bu yüzden psikanalist Erik Erikson’un on yıllar önce sağlıklı kimlik için sözünü ettiği “aynılık ve süreklilik duygusu” tanımı, artık pek geçerli değil. Zira “aynılık ve süreklilik”, istenen bir duygu olmaktan çıkıyor. Bunun yerine insanlar, bir giysi gibi benim-senebilen ve çıkarılıp atılabilen kimlikleri tercih ediyorlar.

127 <http://www.erolgoka.net/kimlikler-arasinda-kaybolan-birey/>

Kimse bağlayıcı bir seçim yapmıyor. Zamanımızı en güzel biçimde “iğretilik” sözü karakterize ediyor. Her şey üzerimizde iğreti duruyor; taşıdığımız kişilik özelliklerimizin bile modası geçecek, beğenilemeyecek diye ödümüz patlıyor. Marka işte tam da bu akış içinde, firmanın ürününü moda yapma isteğine karşılık geliyor. Marka kavramının anlamı ve içeriği giderek moda kavramına yaklaşıyor.

Sürekli olarak bizi kuşatan imajlar dünyasına bakıp duruyor, neyin rayiçte, neyin popüler olduğunu anlamaya, kendimizi ona uydurmaya çalışıyoruz. Seçeceğimiz bu imajlar hem ürünler hem kişisel özelliklerle ilgili olabiliyor. Bırakın marka tutkunluğunu bizzat kendimizin marka olmamız isteniyor. Sürekli “Kendini bir şirket veya vitrindeki bir ürün gibi gör ve öyle göster. Ne olmak, hangi özelliklerini satışa sunmak istediğini planla, buna uygun bir sunuş ve davranış stratejisi geliştir!” deniyor. Öz-çekim bu yüzden icat edildi, fotolardan müteşekkil medyalar bu yüzden icat edildi. Kendimizi göstermemiz için sosyal medyada işlem, çoktan “tamam” oldu. Orada epeydir, kendi geçeceğimizden koptuk, vitrindeki bir ürün gibiyiz. Biz de tıpkı bir üretim firması, satış departmanı gibi kendi markamızı moda haline getirmeye çalışıyoruz. Sosyal medyadaki TT (trend topic) olma hali, bu anlatmaya çalıştıklarımızın özeti gibi...

Kendi kimliğini, sürekli yenilemek ve geliştirmek adeta kendisini de bir marka gibi sunmak zorunda olan günümüz insanı için marka, bir yanıyla gerçek bir sığınak. Mütemadiyen kendisini farklı biçimlerde göstermek durumunda olan bir kimseye “Şu reklamdaki gibi giyiniyorum” ya da “Şu firmanın internet kataloğunda görünen malını kullanıyorum”, “saçlarım şuradan görüp bu hale getirdim” diyebilmenin, sosyal medyadaki bir güzel sözü, manzarayı paylaşmanın akışkan kimlikte sağlayacağı rahatlığı bir düşünsenize... Spor takımı, siyasetçi ve sanatçı fanatığı olmanın, fanlığın

psikolojisini de bu akıştaki sabiteler olarak ele alabilirsiniz. Kimlik sorunu yaşayan gençlerimizin kolay fanatizme düşmeleri gibi marka meraklarını da bu şekilde anlayabiliriz.¹²⁸

Sağlıklı bireyler ve toplumsal ilişki ağından yana olanların tüm bu olup bitenden rahatsızlık duymaması imkânsız. Zira imaja dayalı bir kimlik çabasından, hiçbir şekilde bir “yaşam ustalığı ve bilgeliği” elde edilemez. Eğer “yaşam ustalığı ve bilgeliği” yoksa izlenecek her türlü imaj stratejisi, insanın metalaşmasına ve yabancılaşmasına hizmet eder. Bunlar da insanı mutlu etmez.

Gerek genetik mirasımız ve yaşam ortamımız, gerek yaşantılarımız ve bu yaşantılar sırasında oluşan idealler nedeniyle tüm diğer insanlardan ve hatta ikizimizden bile tamamen farklı ve “biricik” bir insan tekiyiz. Nasıl her insan yalnızca kendi ölümünü ölür ise, herkes kendi acısını, kendi sevincini, kendi açlığını, tokluğunu kendisi yaşıyor. Bu nedenle insan olarak temel bir görevle karşı karşıyayız: Hayatın önümüze çıkardığı sayısız yaşam alternatifleri içinden en uygun olanlarını seçme... Bu nedenle “İnsan, seçim yapan varlıktır” denir. Seçimlerimizin bize ait oluşu, kendi yaşam sorumluluklarımızı üstlenme metaneti gösterebilmemiz, gerekirse yalnız da olsa yürümeyi göze alabilecek cesaretle oluşumuz, bizim markamızdır. Yaşamımızı ve ideallerimizi, her önümüze çıkan yaşantı sonrası yeniden gözden geçirmek, kendi yaşam dünyamızı “Evet işte bunu ben, böyle yaptım!” diyerek ama bir yandan da hayat karşısında inanılmaz çaresizliğimizi bilerek tekrar tekrar kurmak zorundayız. Ama insanın seçim yapan varlık olmasının, moda markalar içinden birilerini seçmesiyle alâkası yok. İnsan varoluşunda seçim yapılan yer, hayatın karşımıza çıkardığı ihtimallerdir ki insan içinden kendi kişilik gelişimine, ahlâkî olgunlaşmasına

128 Erol Göka, *İnternet ve Psikolojimiz: Teknomedyatik Dünyada İnsan*, Kapı Yayınları, 2018.

onlar içinden bir seçim yapabilsin. Böyle yaptığında, kendi kişiliği, ahlâkı onun hakiki markası olsun.

Tamam, kapitalist sistemde yaşıyoruz, üretim ilişkileri-ne, üretici güçlere doğrudan müdahil olamıyoruz, kurallarını dayatan egemen sistemi bütünüyle hayatımızdan çıkarıp atamıyoruz. Ama bu sistemin insanı ve ahlâkî önemsemeyen, inancımıza tümüyle aykırı tüketim ideolojisini reddetmememiz, kalp ve merhamet odaklı yeni bir bakış oluşturmamamız için hiçbir sebep yok. Onlar bizi tüketime ve markaya teşvik ededursunlar, biz niye kişiliğimizi olgunlaştırma, ahlâkımızı marka yapma amacına yönelmeyelim? Hatta neden sistemden ve onun unsuru olan firmalardan, bizim hakiki markamız olan kimliğimize ve kişiliğimize saygı duymalarını, bizim kimliğimizi ve kişiliğimizi değiştirmeye, manipüle etmeye kalkan ürünlerde değil, kullanma ömrü uzun, kaliteli ürünlerde yarışmalarını talep etmeyelim...

Kişiliğimiz ve Ahlâkımız Markamız Olsun!

“İnsanın seçim yapan varlık olmasının, moda markalar içinden birilerini seçmesiyle alâkası yok. İnsan varoluşunda seçim yapılan yer, hayatın karşımıza çıkardığı ihtimallerdir ki insan içinden kendi kişilik gelişimine, ahlâkî olgunlaşmasına onlar içinden bir seçim yapabilsin. Böyle yaptığında, kendi kişiliği, ahlâkı onun hakiki markası olsun.” Bu satırları yazdığımdan beri düşünüyorum; güzel, tumturaklı bir ifade oldu ama biraz karışık, derdini anlatmakta müşkül olan bir ifade diye...

Birinci müşkül noktası şu: Kişilik ve ahlâktan bahsetmek güzel ama kimse benim yoğurdum ekşi demez ki! Sorsan herkese, kişiliği ve ahlâkı bir numara. Somut bir örnek vermedikçe bu ifadenin değeri belagatle sınırlı kalıyor. Elbette çevremizde kişiliğini, ahlâkını marka haline getirmiş birçok insan var. Onların bir kısmını ben de tanıyorum. Ama günü-

müzden bir örnek vermenin şöyle bir sakıncası bulunuyor. Maalesef siyaseten ve yaşama tarzı olarak bölünmüş bir haldeyiz. Bir tarafın örneğini diğeri beğenmiyor. Hatta siyasi ve ideolojik akıl yürütme öyle bir hal almış ki insanlar birbirlerine kişilikleri ve ahlâklarından ziyade hangi safta yer aldığıyla değerlendiriyorlar.

Böyle sancılar çekerken tevafuk oldu, bir arkadaşım, Şevket Süreyya Aydemir'in *Suyu Arayan Adam* kitabından¹²⁹ yazarın İstiklal Mahkemesi günlerinde cezaevi arkadaşı Ahmet Hamdi Akseki Hocayı anlattığı bölümü gönderdi. İlaç gibi geldi, sancımı dindirdi bu misal.

"İkinci arkadaşımız bir din âlimiydi. (Ahmet Hamdi Akseki) O şeyhine değil, Allah'ına yöneliş halindeydi. Zaten ona göre din bir hayat ve muâşeret kaidesiydi. Onun din anlayışında korkunun cehennemın pek yeri yoktu. Allah'ını sevdiğinden tapıyordu.

— Hazret, diyordu, İslâm iyi ahlâktan İbarettir.

Bu iyi ahlâkın arkasında da ferdin ailenin milletin ve bütün insanlığın mutluluğu için her şeyin var olduğuna inanırdı:

— Aslına bakılırsa senin dediğin şeylerle benim dediğim şeyler arasında pek fark yok. Senin de benim de hepimizin de maksadı bir. Ama bu maksadın rivayeti muhtelif. Fakat Hak dilerse, insanların dilleri de dilekleri de gönülleri de birleşir!

Daima güleç bir yüzü vardı. O da sanki kendi evinde kendi insanları arasındaymış gibi. Bizimle çocukları kardeşleri yakınları gibi meşgul olmak isterdi. Bir gece geç vakit onunla, birkaç mumu bir arada yakarak bir cezve kahve pişirmeye çalıştığımızı hatırlıyorum. Kendini o kadar işine vermişti ve bundan o kadar temiz bir çocuk neşesi duyuyordu. Bir insanın bu kadar pürüzsüz sevinebilmesi için onun ruh ya-

¹²⁹ Şevket S. Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, 2020, 44. baskı, s. 309-316.

pısının her başka türlü malzeme ile işlenmesi lazımdır diye düşünmüştüm.

Bazı günlerin belirli bir saatinde penceremizin baktığı Boşnak mahallesinin dar bir sokağın başında eşiyle çocukları görünürlerdi. Aralarındaki mesafe oldukça uzaktı. Onların da daha fazla yaklaşmaları mümkün değildi. Onlar göründükleri zaman biz hepimiz bir şeylerle meşgul olmaya çalışırdık Onun hicranı aradaki mesafe olsa da çocuklarıyla baş başa bırakmak isterdik. Gerçi kalpten gelen gözyaşları utanılacak şeyler değildi. Fakat ne de olsa ağlayış kendi maddesiyle kendi iç âlemi arasında gizli bir yakarıştı ve öyle kalmalıdır. Fakat o böyle hallerde her birimizi kollarımızdan çeker omuzlarımızdan kucaklar oda penceresinin kenarına sürüklerdi. Eşine ve çocuklarına uzaktan bizleri sanki huzur ve sükûnun birer şahidi gibi gösterirdi. Sanki hepimiz iyi ve mutluymuşuz gibi uzaktan onlara rahatlık ve güvenli duygular vermek isterdi. O gibi hallerde biz hepimiz kol kola omuz omuza pürüzsüz bir iç rahatlığıyla güler, gülümser ve karşı duvarın dibinde kederden ve uykusuzluktan nasıl bitkin büzülen kadınlara, çocuklara ümit ve kalp rahatlığı vermeye çalışırdık."

Biliyorum, Ahmet Hamdi Akseki ve Şevket Süreyya Aydemir adını duyunca bazılarınız yine itirazı basacak, kiminiz sonradan rejimle uzlaştıklarından bahsedecek kiminiz başka gerekçelerle itiraz edeceksiniz. Kusura bakmayın, bu sefer dikkate almayacağım sizi. Zira bu anlatılan satırlarda, o sırada birisi Komünist diğeri İslâmcı iki insan arasında geçen diyalogta kişilik gelişiminin ve ahlâkî olgunlaşmanın bütün emarelerini görüyorum. Aydemir'in Akseki'yi anlatımında insana değer vermeyi, saygıyı ve dayanışmayı, asla yıkılmamayı, yaşama sevinci ve umuttan vazgeçmemeyi, ailenin kıymetini öyle berrak hissediyorsunuz ki... Üstelik anlatıcının şimdinin hiç sevmediğim deyimiyle "öteki mahalle"den

olması, kişiliği sağlam ve ahlâklı insanı tanımlarken temel kriteri de yerine getiriyor. Sizi düşüncelerinize katılmayan bir başkası takdir edip beğeniyor. Şimdilerde hasret kaldığımız bir haslet...

Bitirirken: Baştaki ifadem, gerçeğin sadece bir kısmını dile getirdiği için de içime sinmemiştir. Evet, kişiliğimiz ve ahlâkımız ile marka olmalıyız ama zaten öyle değil midir? İnsanın marka kalitesi, kişiliğimiz ve ahlâkımız ile sınırlıdır. Tarih boyunca her zaman öyleydi, yine de öyledir.

BÖLÜM IV: KALP VE GÜZEL

Immanuel Kant'ın Estetiği

“İki şey, üzerlerine sık sık eğilip ısrarla düşünülürse, insanın ruhsal yapısını hep yeni, hep artan bir hayranlık ve korkunç bir saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlâk yasası. Her ikisini, karanlıklarda gizlenmiş ya da benim ufkumun ötesinde aşkın alanda imişlercesine aramama ve sırf tahmin etmeme gerek yok; onları önümde görüyorum ve doğrudan doğruya benim kendi varoluşumun bilincine bağlıyorum. İlki; dıştaki duyular dünyasında benim bulunduğum yerde başlıyor ve içinde bulunduğum bağlantılar ağını, dünyalar üzerindeki dünyalardan ve sistemler sistemlerinden oluşan, ayrıca da dönemli hareketlerinin sınırsız zamanlarına, bu zamanların başlangıcına ve devamına doğru uzanan uçsuz bucaksız büyüklüğe dek genişliyor. İkincisi; benim görünmez benliğimde, kişiliğimde başlıyor ve kendimi, gerçek sonsuzluğu olan, ama yalnızca anlama yetisince fark edilen bir dünya içinde kendi gözümün önüne getiriyor. Bu dünyayla [ve onun aracılığıyla aynı zamanda bütün o görülebilen dünyalarla] ben kendimi, orada olduğu gibi sırf rastlantısal bir bağlantı içinde değil, genel ve zorunlu bir bağlantı içinde tanıyorum. İlk görünüm, sayısız dünyaların çokluğu görünümü, benim, kısa bir süre için [nasıl olduğunu bilmediğim bir şekilde] yaşama gücüyle donatıldıktan sonra, kendisinden oluştuğu maddeyi [evrende sırf bir nokta olan] bu gezegene geri vermesi gereken hayvansal bir yaratık olarak önemimi yok eder. Buna karşılık ikincisi,

düşünen bir varlık olarak değerimi, kişiliğim aracılığıyla, sonsuza dek artırır; çünkü bu kişilikte ahlâk yasası, hayvanlıktan, hatta bütün duyuvar dünyasından bağımsız bir yaşamı —en azından varoluşumuzun bu yasa tarafından amaca uygun belirlenişinden, bu yaşamın koşulları ve sınırlarıyla sınırlanmamış olup sonsuza doğru uzanan bu belirlenişten açığa çıktığı kadar— açığa çıkarır.”¹³⁰

Büyük Alman Filozofu Immanuel Kant’ın çok bilinen cümleleriyle bölüme başladık. Alıntıyı biraz uzun tuttuk. Bundan muradımız, üstadın bizim kalbin eylem sahası içinde değerlendirdiğimiz “ahlâk”a ne kadar önem verdiğini görmek, gösterebilmek içindi.¹³¹ Ayrıca bu uzun alıntıyla, tıpkı ahlâk gibi, insanın bilişsel (cognitive) özellikleriyle asla tam olarak açıklayamayacağımız “güzel” hissine ve yargısına bir giriş yapmayı amaçladık. Şöyle ki:

Yazdığı eleştirilerle düşünce tarihinde sağlam bir yere oturmuş olan Kant, ilk eleştirisi *Saf Aklın Eleştirisi*’nde teoriyi, tabiatı kavramlar yoluyla anlama yetisini, ikinci eleştirisi *Pratik Aklın Eleştirisi*’nde ise akıl ve özgürlük kavramları ile yaşama becerisini yani ahlâkı ele alır. Bu ikisi birbirinden oldukça farklıdır ama bu iki eleştiriye rağmen henüz insan zihni, tüketici biçimde kat edilmiş değildir. “Güzel” ve “yüce” duyguları hâlâ boşta kalmaktadır. Bu boşluğu tamamlamak için Kant, üçüncü eleştiri olan *Yargı Gücünün Eleştirisi*’ni kaleme alır. Önceki eleştirileri beğenmediği halde, sanatın ve yüce hissini ele alındığı bu eleştiriye Goethe, hayranlığını hep dile getirir.¹³² *Yargı Gücünün Eleştirisi*, yayınlandığı za-

130 Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev. F. Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1999, s. 174.

131 Kant’ın ahlâka bakışının derli toplu bir ele alınışı için bkz: Erol Göka, *Hayatın Anlamı Var mı?*, Kapı Yayınları, 2019.

132 Aktaran Gamze Keskin: “Baumgarten’dan Kant’a Estetikteki Dönüşüm”, *Estetik Üzerine Yazılar* içinde, Editör: Gamze Keskin, Alfa Yayınları, 2019, s. 34.

mandan beri “güzel”e bakışın temel metni olarak görülür.¹³³

Kant, bu eleştiri ile aslında bir nesneye hangi koşullarda “güzel” denilebileceği sorusuna cevap aramaktadır. Ona göre estetik yargılar, nesnel ve kavramsal değildir. Bu nedenle estetik yargıda anlama yetisinin yasa koyuculuğu yerine, hayal gücünün sentezleme faaliyeti; belirleyici yargı gücü yerine, amaçlılık ilkesine göre çalışan reflektif yargı gücü devrededir. Anlama yetimiz ile hayal gücümüz bu arada bir uyum yakalayabilirlerse ortaya önce bir haz duygusu çıkar ve ardından “güzel”e karar veren estetik yargı gelir. Kant için güzellik ne nesnede ne de izleyicinin bakış açısındadır; bu ikisi arasındaki ilişkide, seyir eylemindedir. “Güzel”, “hoş olan”dan ve “iyi olan”dan ayrıdır ve onun belirleyicisi seyirden alınan, hiçbir pratik çıkar içermeyen yüksek hazdır. Öyle ki bu haz, herkes için ortaktır, herkes tarafından tecrübe edilebilir. Görülebileceği gibi Kant’ın “güzel” yargısına yol açan evrensel, ortak hazzı, ahlâka bakışındaki “maksim” ile hemen hemen

133 Her ne kadar Estetik’in bir felsefe dalı olarak akademide kabul edilmesinin başlangıcı Alexander Baumgarten’in 1735 tarihli doktora tezi olsa da onun katı rasyonalist bakışıyla duyulara dayandırdığı bilme yetisinin (“aşağı bilme yetisi”), bilimi olarak sunduğu estetiğe, “duyusal bilginin bilimi” demesi, akademiden pek destek görmemiştir. Baumgarten, estetik algıyı, bilginin bir formu olarak akılsal algının tam karşısında ve aşağısında konumlandırır. Her ne kadar mantık ile estetiği birbirinden tamamen farklı bilimler olarak görse de Baumgarten’e göre bunlar benzer bir işleyişe sahiptir. Kavramlar aracılığıyla çalışan, üst bilme yetileri akıl ve anlamaya dayanan Mantık ile aşağı bilme yetilerine ve duyulara dayanan Estetik’i benzeştiren nokta ikisinin de mükemmeli hedeflemeleridir. Bu nedenle Baumgarten estetiğe “mantığın küçük kız kardeşi” der. Mantık bilgi konusundaki mükemmele yani kavramsal hakikate (nesnel veya metafiziksel hakikate) ulaşmaya çalışırken estetiğin mükemmeli “güzel”dir. Estetik hakikat, duyular aracılığıyla bilindiği için öznelidir. Estetik (Baumgarten için daha ziyade “şiir”) bir bilim olacaksa, mantığı ve onun en berrak ifadesi olan matematiği örnek almalıdır. Kant, Baumgarten’in bu çabalarını “boşuna” olarak nitelendirir. Bkz: Gamze Keskin, “Baumgarten’dan Kant’a Estetikteki Dönüşüm”, *Estetik Üzerine Yazılar* içinde, Editör: Gamze Keskin, Alfa Yayınları, 2019, s. 17-49.

aynıdır. Çıkarsız, şeksiz şüphesiz herkesin istisnasız biçimde katılacağı, dolayısıyla “evrensel” denilebilecek bir yargı...

“Güzel” yargısı hakkında bunları söyleyen Kant düşüncesinin bir uğrağı da elbette güzeli ortaya çıkaran sanatçının durumudur. Sanatçının yeteneği için açıklamasını “deha” kavramına dayandırır. Öyle ki deha, nasıl böyle bir ürün ortaya koyduğunu kendisi bile bilemez. Tabiat deha aracılığıyla sanata kural koyar. Bilim insanının (Newton’un) yaptıkları, ne kadar çılgır açıcı olursa olsun, bir biçimde öğrenilebilir ve öğretilir ama sanatçının (Homeros’un) hayal gücü vasıtasıyla ortaya koyduklarının nasıl bir araya geldiklerini hiçbir şekilde açıklayamayız, onlar kendileri de bilmediklerinden başkalarına da öğretmezler.¹³⁴

Elbette bizim “güzel” konusuna eğilmemiz, estetik alanında felsefî bir tartışmaya tutuşmak için değil. İnsan varoluşunun merkezi kalp ve temel eylemi merhamet hakkındaki bu kitapta, tıpkı erdemler ve ahlâk gibi estetik yargının kaynağının da kalp olması gerektiğini düşünüyoruz. Bu kanaatimiz nedeniyle son bölüm de “güzel” bahsine yer vermemiz ve girişi estetik üzerine konuşan herkes gibi, zemini ve çerçeveyi belirleyebilmek amacıyla Kant ile yapmamız bu nedenle. Artık bu bakışımızı, sizin takdirlerinize de sunmaya geçebiliriz.

Güzel

Batı’yı eleştirilerimizin çoğunda haklıyız elbette ama yigidi öldürsek bile hakkını teslim etmek gerekli. Sadece bilimsel bakışı değil, felsefî birçok perspektifi onlara borçluyuz. Modernliğin meydan okumasına cevap veremeyince, geleneksel düşünce ve yaşama tarzı önce gerilemeye, ardından da kaybolmaya başladı. Kadim mirasımızdan öylesine

¹³⁴ Bkz. Gamze Keskin, *age*, s. 63.

uzaklaştık ki “güzel”i konuşabilmek için Immanuel Kant ile giriş yapmak durumunda kalıyoruz.

Modernliğin ve kapitalizmin şu anda tüm dünyada hükümferma olması, gündelik hayatımızdan giyim kuşamımıza kadar her şeyi belirlemesi şurada dursun, asıl problem zihniyetteki benzerliklerde. Zihniyetimiz de birçok bakımdan modern Batılının ki ile tıpatıp aynı. Bu benzerliklerin içinde en çok “iyi davranış” ve “doğru düşünce” alanında olanları önemsiyorum. Sadece görünür ve sayılabilir olanı yani nicelikseli önemseyince, tartışmasız biçimde nitelikle ilgili olan “iyi”yi ve “doğru”yu da buraya sıkıştırmaya başlıyoruz. Sonuçta “doğru”, teknolojik bakımdan en gelişmiş olan haline gelirken, “iyi” de ahlâk telakkisinden tamamen sıyrılıp sadece hukuki olana indirgeniyor. Doğu’da da tıpkı Batı’daki gibi oluyor, inançlarımız ne olursa olsun mütemadiyen kafa yorup konuştuğumuz şeyler, dönüp dolaşıp aynı yere geliyor, teknolojiye ve hukuka... Derin düşünce ve estetik yargı gidecek irtifa kaybediyor, dünyamızda varlar elbette ama özellikle Doğu’da, bizde öylesine, dostlar alışverişte görsün için...

Böyle bir dünyanın değişim arzusunu canlı tutabilmek, kalp ve merhamet eksenli yeni bir medeniyet talep edebilmek için siyasi meydan okuma asla yetmez. Mutlaka derin düşüncenin ve estetik yargının önemini öne çıkarmak; kendini bilmeyi, yapıp etmelerimizin nihai sonuçlarını, nereden gelip nereye gittiğimizi, ezcümle tefekkürü ve güzeli her fırsatta gündeme getirmek, gündemde tutmak lazım. Tefekkürü ve güzeli ne kadar ihmal edersek, teknolojiye ve yüzeysel-profan düşünceye, dünyevî güce, şiddete o kadar teslim olur, dünyamızın çirkinleşmesine katkıda bulunuruz. O yüzden büyük düşünür Kant ile başladık. O, nasıl “inanca yer açmak için bilgiyi araladım” diyor¹³⁵ ve dünya hayatının ve in-

135 *Saf Aklın Eleştirisi*’nin temel fikirlerinden olan bu sözün layıkıyla değerlendirilmesi için bakınız: Mehmet Aydın, *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.

san zihninin sadece fenomenal alanla sınırlanamayacağına işaret ediyorsa, biz de onun estetik yargı ve güzel hakkındaki fikirleri sayesinde kalbin başka bir eylem alanını konuşmaya çalışacağız.

Kur'ân-ı Kerim'de "sanat" kelimesi, bir yerde geçiyor (Enbiyâ/80); "Hz. Davud'a öğretilen zırh yapma sanatı"ndan bahsediliyor. Sanat kelimesinin kökü olan "sun" kelimesi ve türevleri ise 20 yerde zikrediliyor. Kur'ân, "sun" kökünden türeyen kelimeleri Allah'ın fiilleri için kullandığı gibi, peygamberler (Enbiyâ/80, Hud/37-38, Mü'minûn/27) ve kendinden ruh üfllediği insan (Nur/30, Ankebut/45) hatta kâfirler için de (Taha/68; A'raf/137) kullanıyor. Kehf (103/104) de güzel sanat icra ettiklerini zannederken boş bir aldanma içinde olanlardan söz ediliyor.

"Sen dağları görür, onları yerlerinde durur sanırsın, hâlbuki onlar bulutlar gibi geçer giderler. Bu her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır (Neml/88). "Allah'tan güzel kim boyayabilir?" (Bakara/138); "Yaratanların en güzeli" (Mü'minûn/14); "Allah'ı bırakıp tüm taptıklarınız bir araya gelse bir sineği dahi yaratamazlar!" (Hacc/73) âyetleri okunduğunda, Allah'ın sanatını (sunullahi) görüp hissetmek ve dersler çıkarmak gereği anlaşılıyor.

Kur'ân'da "güzel" karşılığı olarak "hüsün" kavramı, yani "h-s-n" kelimesi ise türevleriyle birlikte toplam 194 yerde geçiyor, "hüsün" vasfı ilâhî fiillere de nispet edilerek Allah'ın fiilleri en güzel yaptığından, insanı en güzel şekilde yarattığından bahsediliyor.¹³⁶ Kur'ân'da "hüsün" kökünden türeyen "ihsân" ve "hasene" ile anlam yakınlığı içinde bulunan "adl", "ma'rûf", "tayyibât" vb. kavramlarından yola çıkarak âlimler, insanda objektif bir "hüsün" telakkisinin mevcudiyetine işaret ettiğini düşünüyorlar—ki tamamen katılıyorum.¹³⁷

¹³⁶ Ahmed Kalkan, *Sanat Bilinci*, Düşün Yayıncılık, 2012.

¹³⁷ Buradan "yaratma" kavramı etrafında bir tartışma açılıyor. Kendi adı-

Kur'ân'ın sanat ve güzel üzerine söylediklerine kulak verdikten sonra, Immanuel Kant'ın estetik yargıyla ilgili fikirlerine bir kez daha bakalım.

Kant'a göre estetik yargınızın temeli olan güzel, "hoş"tan tamamen ayrıdır. Zevkler ve renkler tartışılmaz, kişiye özgüdür ama "güzel olan", "ahlâkî olan" gibi evrenseldir. Hoş duygusaldır, güzel ise duygularla ve düşünceyle ilgilidir ancak mantığa vurulamaz. Güzel, herhangi bir kavrama dayanmayan yargıdır ama yine de zevk verir, üstelik evrensel olduğu için herkese. Güzel, temellerini nesnede değil özünde bulan bir yargıdır; her türlü çıkardan muaftır. Mükemmellikle alâkası yoktur, hayal gücüne bağlıdır. Estetik obje seyredilir ve hayal gücümüzle ondan zevk alırız, üstelik hiçbir amaç gözetmeksizin...

İki husus dikkatimizi çekiyor. Her türlü çıkar ve koşuldan bağımsız olarak her insanda "güzel"i belirleyen evrensel bir estetik yargı var. İkincisi, evrensel olmasına rağmen estetik yargının kökeni kişinin hayal gücünde bulunuyor.

Müslüman düşünürlerin fikirlerinde, Kant'ın ileri sürdüklerine itirazdan ziyade benzerlik görüyoruz. Onlar sanat ve güzelden bahsederken hep temaşa, seyir zevki ve gördükleri, duydukları karşısında şaşkınlık, hayret, acz ve hayranlıktan söz ediyorlar. Sanıyorum "güzel" hissinin kaynağı ve Yaratıcı ile bağlantısı konusunda da Kant, Müslüman düşünürlere itirazda bulunmazdı.

Düşünürümüz İbrahim Kalın da son kitabı *Barbar, Modern, Medenî*'de, "Sanat ve medeniyet: Güzellik ilmine giriş" adlı fevkalade bir bölüme yer vermiş. Müslümanların olması gereken estetik anlayışlarının çerçevesini çizen bu bölümü

ma, Allah'ın yaratıcılığı ve insanın güzel sanatlarla uğraşması arasında "merhamet" mevzuunda ele aldığımız "rahman ve rahim olan" arasındaki benzer bir bağlantı olduğu yani sanat bahsinde insan yaratıcılığının söz edilebileceği sonucunu çıkarıyorum.

defalarca okusak, tekrar tekrar özetini çıkarsak yeridir. Gayret edelim.

“Müslüman sanatçılar, natüralizmi ve mimetik uygulamaları yetersiz görmüşler ve tabiatın ve dış dünyanın birbir taklidinden kaçınmışlardır. Varlık âlemi, beş duyu ile algılanır ama ondan daha fazla bir şeydir... Duyularla algılanan olgular (fenomen) sınırlı ve geçicidir. Fakat akılla idrak edilen mana, evrenseldir ve kalıcıdır... Müslüman sanatçılar, natüralizme sığınmak ve ‘perspektif’ kullanmak yerine, bu aklî formlar üzerinde çalışmışlardır...”¹³⁸ Zihninin bir varlığı idrak etmesi, beş duyunun ötesinde bir şeydir, varlığı akıl yoluyla kavramak, onun sûretiyle buluşmak demektir.

İbrahim Kalın, özetle şunları söylüyor: Müslüman düşünörlere göre sanat ve estetiğin kökeni, madde âlemi ile akıllar âlemi arasında bulunan ve onları birbiriyle irtibatlandıran “âlem-i hayal”dedir. Onun akıl, tabiat ve hareket âleminin dışında kendine has bir dünyası vardır. İnsan, muhayyilesiyle (hayal gücü) maddi âlemin üstündeki akli cevherlere yaklaşabilir; sanatçı onları temsil, sûret halinde ifade edebilir. Maddi varlığı tecrübe ederken varlığın yaratılış âlemine bakan yönüne dokunuruz. Maddi âlem elbette vardır ve gerçektir ama hakikatin tamamı değildir. Beş duyunun ötesine geçip tefekkür ve hayal gücümüzü kullanarak varlığın tecellisinin arkasında yatan hakikati kavramaya çalışırız. Sanatçı hissî, hayalî ve aklî olanı bir bütönlük içinde ele aldığı zaman varlığın derunî güzelliğini, kendine has bir üslupla ortaya koyabilir...

“Natüralizm ve mimetizmden kübizme evrilen Batı sanatının yeni arayışları, biçim olarak değil ama kavram olarak İslâm sanatlarının süsleme, hat, arabesk, geometrik ve bitki-

138 İbrahim Kalın, *Barbar, Modern, Medenî: Medeniyet Üzerine Notlar*, İnsan Yayınları, 2018, s. 198.

sel form gibi sanatsal formlarıyla mukayese edilmiştir”¹³⁹ diyor İbrahim Kalın. Örnek olarak Eustache de Lorey’in Picaso’nun eserleri ile İslâm sanatları arasında çarpıcı benzerlik olduğu ve bunun muhtemelen Endülüs üzerinden tevarüs etmiş olabileceği tezini veriyor...

İbrahim Kalın’ın bu fikirleri Bagumgarten’den ziyade Kant’a yakındır ve adeta Kant’ın fikirleriyle, Platon’un idealar anlayışının mezcedilmiş halidir. Sait Başer’in “İslâm mütefekkirlerinin ‘âlem-i misal’ veya ‘a’yân-ı sâbite’ terimleri hemen tamamen ideler âleminin İslâm dünyasındaki karşılıklarıdır”¹⁴⁰ görüşü çerçevesinde baktığımızda bu durum net olarak görülür. Benim buraya ilave edebileceğim tek husus, Kalın’ın “akıl” derken aslında “kalbî akl”ı kastetmiş olduğudur. Sadece mantığı, nedensel çıkarımı esas alan bir akıl yürütmenin bu sonuçlara ulaşamayacağı açıktır. “Hayal” insanın bilişsel kapasitesiyle, zihinsel işleyişinin bir parçasıyla ilgili olabilir ama duyuları, hayal gücünü, feyzi ve ilhamı, ötelere bir araya getirebilme yetkisi sadece manevi kalbe ait olmalıdır. Varoluşsal merkezi, manevi kalbi işleyen, (kalb gözü açık olan) birisi ancak bu irtibatları sağlayabilir.¹⁴¹

İbrahim Kalın’ın “güzel” hakkındaki fikirlerini ele almayı sürdürüelim.

Müslüman sanat anlayışında, “modern sanatın tersine

139 İbrahim Kalın, *age*, s. 219.

140 Sait Başer, *Toplumsal Akıl Anlamak*, Ataç Yayınları, 2005, s. 20.

141 Bir başka çözüm de Sait Başer’in sanata bakışında bulunabilir. Üstada göre, duygular, hayatın içinde karşılaşılan türlü hallerin uyandırdığı tavır alışlardır ama dilden kaynaklanmazlar, gönülde (kalpte) beliren “hal”, “zevk” ve “iz”ledir. Duygular bir ilham sürecinde estetik formlarını bulduklarında sanatlaşırlar. Ancak feyz ve ilham gibi kavramları akıl-üstü, akıl-dışı görmemek gerekir. Sırf duyguyu sanat diye niteleyemeyeceğimiz gibi sırf tasavvur ve ilhamlar da sanat formasyonu taşımazlar. Sanatlaşmaları, yöntem, yöntem ise akıl ve bilgiye bağlıdır. Bu nedenle sanatlar ancak akıl-gönül (kalp) işbirliğinin sonucunda varlık sahnesine çıkabilirler. Bize göre bu bakış açısı, pekâlâ estetik yargı için de geçerlidir. Bkz: Sait Başer, *age*, s. 103-107.

merkezde birey olarak sanatçı değil, varlık ve onun namütenahi tecellileri vardır. Bu yüzden sanat faaliyetinin amacı sanatçının egosunu büyütmek ve nefsi ilahlaştırmak değil, nefsanî duyguları aşarak mutlak ve evrensel hakikate iştirak etmek ve ona ayna tutmaktır. Bu, sanatçının özgünlüğünü elinden almaz. Tersine, onu egosunun tasallutundan kurtararak özgürleştirir. ‘Tecellide tekrar yoktur’ ilkesi mucibince sanatçının keşif ve inşa süreci her an ter ü tazedir.. Her bir keşif, yeni bir sırra kapı aralar. Hayret makamı, her an herkese açıktır.”¹⁴²

Kur’ân, âlemin büyük bir ahenk ve mizan içinde, insanın da en güzel sûrette yaratıldığını söyler. Allah’ın cemal ismi, bütün güzelliklerin kaynağını oluşturur. Müzikteki güzellik ise kozmik ahengin bir yansımasıdır. Varlıkların aslî güzelliği onları yaratan Allah’ın mutlak güzelliğinden gelir; çirkinlik, kusur ve eksiklik ise bu dünyadan kaynaklanır.

Kalın’ın Müslüman sanat anlayışını ortaya koyarken, sanatçı ve eseri hakkındaki fikirleri ile Kant’ın tabiatın deha aracılığıyla sanata kural koyması arasındaki bağlantı hayli açıktır. Kant’ın “tabiat” dediği ifadeleri “Yaratıcı” ile değiştirirsek benzerlik daha da aleni hale gelir.

Kant’ın bakışında, tıpkı ahlâk ve erdemler gibi güzellik de açıklaması ve geçerliliği sadece kendi içinde olması gereken, asla araçsallaştırılamayan kavramlar. İbrahim Kalın’ın İslâm estetiğine bakışında da güzelin aynı yerden görüldüğü çok bariz. Kalın, fazladan olarak, “varlıkların aslî güzelliği onları yaratan Allah’ın mutlak güzelliğinden gelir. Allah’ın “Cemal” ismi, bütün güzelliklerin kaynağını oluşturur” diyor, âlemdeki ahenge işaret ediyor. Şüphesiz Kant, felsefeyle ilgili olduğu için doğrudan doğruya böyle teolojik bir dil kullanmaz. Hatta bu nedenle bazıları tarafından dini bakışın tam

142 İbrahim Kalın, *age*, s. 219.

karşısına yerleştirilir.¹⁴³ Ama bize göre ahlâkın ve güzelliğin kaynağı olarak Yaratıcı'yı gördüğü aşikârdır.¹⁴⁴

Bizim İbrahim Kalın'ın İslâm estetiği hakkındaki görüşlerine yapacağımız ilave, insan varoluşundaki Yaratıcıyla bağlantılı olan manevi kısmın "kalb" olduğunu belirtmek ve vurgulamaktan ibarettir. İnsan ahlâk ve erdemler gibi güzellik hissiyatına kalbi sayesinde maliktir; "güzel" yargısını kalbi aracılığıyla, daha doğrusu kalbi sayesinde verir.

İyilik ve Güzellik Ayrılmaz

Ancak bundan sonra söyleyeceklerimiz konusunda, Müslüman düşünürlerin Kant ile benzerlikleri biraz daha sisli bir hal alıyor. Kant'ın zihin dünyasında, estetik yargı ile pratik akılla bağlantılandığı ahlâk arasındaki bağlantılar hep müphem kalır. Oysa Müslüman düşünürler, "iyilik" ile "güzellik" in iç içe, yan yana oluşunun hep altını çizerler. Güzele ve sanata bakışlarında mütemadiyen bu noktadan hareket ederler. İbrahim Kalın'dan özetleyerek aktaralım:

Müslüman dünya görüşünde iyilik ve güzellik, cemal ile kemal birbirinden ayrı değildir. İslâm estetiğinin iki temel kelimesi, hüsn (hem iyi hem güzel) ve ihsan (bir şeyi iyi ve güzel şekilde yapmak) bunun ispatıdır. Her şeyin güzelliği ona uygun olan kemalindedir. "Güzel olan, başka bir şey için değil bizatihi kendisi için istenir. Mal, mülk para vb. şeyler insanın hayatını idame ettirmesine yardımcı olduğu ve kolaylaştırdığı için istenir. Güzellik ise sadece kendisi için arzu edilir. Bu yüzden güzellik araçsallaştırılmaz. Araçsal-

143 Örnek için bkz: Taner Timur, *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi*, Yordam Kitap, 2014.

144 Kant düşüncesinin dini inanç ve Allah inancı açısından ayrıntılı bir biçimde ele alınması için, bazı çıkarımlarına katılmasam da ayrıca şu mükemmel makaleyi öneririm: Abdüllatif Tüzer. "Tanrıyı Oynamak:- Kant Etiğinin Kritiği", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, vol: 5, iss: 2, Aralık 2015.

laştırılan şey, güzel olmaktan çıkar, değerini kaybeder..." Güzellik, varlığın özünden neşet eder ve insanı elinden tutarak dikey bir yolculuğa çıkarır. Elbette insan isterse ve böyle bir yolculuk için hazırsa...

İbrahim Kalın, İslâm estetiğinin iki temel kelimesinin, hüsn (hem iyi hem güzel) ve ihsan (bir şeyi iyi ve güzel şekilde yapmak) olduğunu söylüyor. Burada biraz duralım ve bir de "iyilik"ten "güzellik"e doğru bakalım. Dinî açıdan bakıldığında iyilik, daha önce kısaca belirttiğimiz "birr"¹⁴⁵ ayrı olarak "en kapsayıcı anlamıyla, 'hasene' kelimesinde karşılık bulur. Hepimizin ezberinde olan ve namazda da dua babında okunan, '*rabbenâ âtinâ fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhireti haseneten...*' (Rabbimiz! Bize bu dünyada da ahirette de iyilik ve güzellikler bahşet) âyetindeki (Bakara/201) 'hasene' kelimesi isim olarak 'iyilik, iyi hal, iyi şey' anlamına gelir. Arap dilcilerine göre ise 'fıtratın ve aklın iyi, güzel bulduğu şey'in karşılığı 'hasene'dir. Kısacası, hasene kelimesindeki anlam örgüsünün her türlü iyilik ve güzelliği içerdiği söylenebilir. Nitekim gerek âyetler ve hadislerde gerekse klasik İslâmî literatürde hasene hem dinî-ahlâkî çerçevede iyi hal ve güzel fiilleri hem de insanın bedenî ve ruhî taleplerini karşılayan nimet, mükâfat, refah, huzur, saadet gibi şeyleri belirtir."¹⁴⁶

Sanıyorum gayet açık; Müslümanların hayata bakışlarında, dünya görüşlerinde ve estetik anlayışlarında iyilik ve güzellik, mütemadiyen birlikte ele alınıyor. İyilik ve güzellik doğrudan doğruya varoluşsal merkezimiz manevi kalple birlikte değerlendiriliyorlar. Ahlâkî tutumlardan insanın davranış güzelliği olarak bahsediliyor. İnsanın davranışlarına yansıyan güzellikler, özellikle nezaket, sadelik, kanaatkârlık erdemlerinde daha da bariz hale geliyorlar. Kapitalizme ve

145 Bkz: Dipnot 28.

146 Mustafa Öztürk, <https://m.karar.com/bir-insan-omrunu-neye-vermeli-1561951>

tüketim toplumuna bir medeniyet arayışında kalbimizden neşet eden bu erdemlerin önemine işaret edebilmek için kitabımızı “davranış güzelliği” konusuyla bitireceğim. Ama müsaade ederseniz, daha önce, kalp ve güzel bağlamında söylediklerimizi bir de müzik bağlamında ele almak istiyorum.

Biraz da Caz!

Müzik için Allah vergisi bir yetenek ya da çok çalışıp çabalamak gerekiyor. Her ikisi de kahir ekseriyetimizde bulunmuyor. Sıradan bir dinleyici olarak kalmakla iktifa ediyoruz.

Zamanımıza haksızlık etmek istemem, müziğin en yaygın biçimde icra edilip dinlendiği bir tarih diliminde yaşıyoruz. Zira “güzel sanatların en çok maruz kaldığımız, en az anladığımız, üretilmesi en zor, yayılması en kolay türü” o. Modern teknoloji, sesi paketleyip konservesi mümkün hale getirdikten sonra müziğin yaygınlaşması inanılmaz boyutlara ulaştı. Şüphesiz her dönemde müzik tercihinin ilk bakışta sınıfsal bir görünümü vardı. Avam ve havas, farklı zevklere sahiplerdi ama müzik ilk kez modernlikle birlikte “popüler” hale geldi. Popüler müzik, sanıldığı gibi halk müziği değil, kapitalizmle, küreselleşmeyle, tüketim toplumu olmakla yakından bağlantılı. Dünyanın her yerinde şeyleşmiş, kim ne derse desin artık “sanatsal” olmaktan uzaklaşmış, insana yabancılaşmış, hatırlamaya ve derinleşmeye değil, unutmaya ve sığ kalmaya hizmet eden, eğlence ve boşluk doldurmaya yarayan, kültür endüstrisinin, kitle zihniyetinin, ideoloji inşasının bir aracı, popüler müzik. Kesinlikle tarihin hiçbir zamanında hiçbir müzik türü bu kadar çok sayıda insan tarafından dinlenmedi. “Dinlenme” dediğime bakmayın, sözün gelişi öyle diyorum. “İnsanlar, müzik denen şeye böylesine maruz kalmadı” demek daha doğru.

“Popüler müzik yavaş yavaş ‘dinlenen’ bir şey olmaktan çıkıyor. Duyuluyor, işitiliyor, kulağa çarpıyor. En fazla eşlik-

çi bir ritim veya tanıdık bir nakarat olarak ilgimizi çekiyor. Sonra şarkılar bir yana biz başka yöne doğru yollarımıza devam ediyor gibiyiz. Dinlemek başka bir şey. Seslerin kulağa çarpmasından seslere dikkatle kulak vermeye geçiş. Seslerin 'belirtiler' olmaktan çıkıp anlamlar haline gelişi... Budur, dinlemek. İnsan, dinler. Dinledikçe içine doğru derinleşir." Haşmet Babaoğlu'nun¹⁴⁷ bu sözleri, aslında popüler müziği dinlemekten başka bir şey yaptığımızı çok güzel ifade ediyor.

Her ne kadar bugün kadim müzik anlayışından epeyce uzaklaşmış, şarkılarımızla, türkülerimizle direnebileceğimiz popüler müziğe kulaklarımızı sonuna kadar açmış olsak da eskiden böyle değildi. O kadim müzik anlayışı ki, ritim, ahenk ve estetiğe dayanıyordu. Varlığın sesi ve terennümüyle, insanın kozmik ahenge katılma arzusuyla izah ediliyordu. O yüzden Ahmet Hamdi müziğimize "iç âlem medeniyetimiz", "ruh saltanatımız" diyordu.¹⁴⁸ O müziğin artık bize zamanın kokusunu, tabiatın ahenkli sesini ve güzelliğini hissettirmeyen, tarihle, mekânla bağı kopmuş, melodinin anlamını boşaltmış popüler müzikle hiçbir benzerliği yoktu.

Müslüman düşünürler, müzikteki harmoni, matematik ve ritimi, sürekli olarak varlık âlemindeki ahenk ile aynı temellere oturtmuşlar, kozmik nağmeleri yeryüzündeki güzel seslerin kaynağı olarak görmüşlerdir.¹⁴⁹ Bu bakıştan günümüze yansıyan esintileri büyük şairimiz Cahit Koytak'ın *Cazın Irmakları*¹⁵⁰ kitabında bulduğumu sanıyorum. Bu kitaptan yola çıkarak Cevat Akkanat'ın sorduğu soruya şöyle cevap veriyor Cahit Koytak: "Caz her sesin uygun ritimlerle bütüne katılabileceği, yani ezgiye katılabileceği kadar kucağı sıcak

147 Haşmet Babaoğlu, "Hayat gelip geçerken: Aç camı, dinle!", 8 Aralık 2018, *Sabah*.

148 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, Dergâh Yayınları, 2013, 21. Baskı.

149 İbrahim Kalın, *age*, 207-211.

150 Cahit Koytak, *Cazın Irmakları*, Timaş Yayınları, 2012.

olan bir sanat. Yani bir esneme sesini de bir çığlığı da bir öksürmeyi de dışarıdan gelen bir araba korna sesini de bir şimşek, gök gürlemesini de yağmuru da hepsini ezginin bünyesinde taşıdığı ritmik yapıya uyarlanabilirse içine alabilecek, ses olarak kullanabilecek, çalgı olarak kullanılabilecek bir sanat... Yani Allah'ın bu evrende bize yaşattığı olaylar içinde kullandığı ses unsurlarıyla müthiş bir uyum ve müthiş bir ezgi var cazda. Biz onu her zaman algılamayabiliriz. Bütünü kavrayan bir müzik algımız olmayabilir. Fakat eminim, şiddetle eminim bir ezgi yaratıyor o seslerle de ve o seslerin bir bütünlüğü var... Ben bu kitapta hem cazdan yola çıkarak Allah'ın yaratış süreçlerine, o süreçleri bize taşıyan duygulara götürmek istiyorum şiir okuyucusunu. Hem de Allah'ın doğaçlamalarından kalkarak somut bildiğimiz nesnel caz müziğine getirmek istiyorum. Mecaz içinde mecaz... O akış ve biz hepimiz öyle kocaman ırmağın içinde akıp gidiyoruz, bir caz doğaçlaması içinde akıp gidiyoruz, ona doğru."¹⁵¹

Sanıyorum İbrahim Kalın'ın Kübizm ve Picasso vurgusundan sonra Cahit Koytak'ın müzikte caza işaret etmesi hem estetik yargının niteliği ve yaratılmış tabiatla bağlantısı hem de alternatif medeniyet arayışında estetik alanında nasıl bir yönelim içinde olunması gerektiğini berraklaştırıyor. Artık yavaşça toparlanabilir, kalbin dokunuşlarının en bariz biçimde hissedildiği davranış güzelliği bahsiyle kitabımıza son noktayı koyabiliriz.

“Tek Dişi Kalmış Canavar” ve Davranış Güzelliği

İbrahim Kalın'ın *Barbar, Modern, Medenî* kitabı, “içinde bulunduğumuz durumu tasvir etmeyi amaçlıyor. Bugün barbarlığı, modernliği ve medeniliği aynı anda tecrübe ediyoruz. İstedikini zorla ve rasyonel ahlâkî olmayan yöntemlerle

151 Cahit Koytak, “Şair olarak biz onun halifesiyiz, yani kalfası...”, *Umran*, sayı: 253, Eylül 2015. s. 68.

elde etme çabası olarak barbarlık, farklı biçimlerde yaşama-ya devam ediyor. Modernlik, ilerleme, kalkınma, ulusal çıkar, uluslararası düzen, ekonomik fayda ve verimlilik vs. adı altında insana ve tabiata karşı yapılan barbarlıklar uzun bir liste oluşturuyor.”¹⁵²

Modern dünyanın objektif ve insandan yana aydınlarının eserlerinden yararlanarak siyasi ve ekonomik düzenin zihni çerçevesini de faş ediyor Kalın: “Burada yaşanan, büyük bir ontolojik kaymadır. Araçların tanımladığı bir dünyada aslî, ilk, orijinal ve otantik olanın anlamı değişmiştir. Sûretler, imajlar, imitasyonlar, simülasyonlar aslî ve birincil olanın yerini almıştır.

Hiper-realitenin şehvetine kapılan kitleler, artık gerçekle yüzleşecek zihni ve duygusal donanımlarını yitiriyorlar. Ekrandaki mükemmel, yaldızlı, biteviye akan kurgular gerçek, eksik, karmaşık ve sınırlı hayatların yerini alıyor. Gerçeğe ulaşmak için onun taklidi, imajı, kopyası ve simülasyonu kaçınılmaz bir araç haline geliyor. İnsanlar artık bir ekrana bakmadan dünyayı tanımanın, algılamamanın ve idrak etmenin imkânsız olduğunu düşünüyorlar. Bu ontolojik daralmanın yıkıcı sonuçlarının henüz farkında değiliz. Varlığın, var olan şeylerin toplamından ibaret olduğunu sanıyoruz...

Varlığın kokusunu duyamayanlar, varlığın sırrına eremezler. Sesin kozmik ahengini yitirdiği, kokunun kozmetik sanayiine indirgendiği bir gürültü ve imaj çağında yaratılışın ritmini hissetmek kolay iş değildir. Bu yüzden de dünyanın büyüsunün bozulması karşısında zafer naraları atanlar, nasıl kuru, boş, düz ve anlamsız bir dünyanın sahte efendileri olduklarının da farkında değildirler. Oysa insana musahhar kılınmış âlemin anlamlı ve yaşanabilir bir yer haline gelmesi için, varlığın sırrına erişmeye ve yaratılışın kokusunu duymaya her zamankinden daha fazla ihtiyacımız var.”¹⁵³

152 İbrahim Kalın, *age*, s. 17.

153 İbrahim Kalın, *age*, s. 13-15.

Dünyamızın ekonomik ve siyasi egemenleri aynı zamanda zihnimizin de belirleyici kodlarını ele geçirmişler. Zihnimizin idrakini bozanlar, zihnimizdeki ontolojik kayma ve daralmaya sebep olanlar da onlar. Ama tam kazandık dedikleri yerde sözleri tükeniyor, İslâm dünyası ise henüz sözünü arıyor. Böyle bir dünya-resmi'ni yorumlarken, parçalarını analiz ederken Batılı düşünürler çok işlevsel, bazılarının bakışları ve kavramları, "Tamam işte bu!" dedirtecek nitelikte. Ama iş çözüme geldiğinde maalesef pek işe yaramıyorlar. İbrahim Kalın'ın modernlik eleştirisinin ince işçiliğinde ona el veren, yardım eden Batılı düşünürler, iş çare aramaya geldiğinde birden ortadan kayboluveriyorlar. Yeniden ayağa kalkmanın çarelerini düşünürken iş başa düşüyor. Üzerine basıp yükseleceğimiz kavramlardan biri olarak "medeniyet"i görüyor Kalın. Medeniyet ve medenilik kavramlarını emperyalist geçmişinden ve modern hegemonik çağrışımlarından kurtarmaya; "âdâb-ı muâşeretten şehir hayatına, mimariden hukuka, davranış biçimlerinden müziğe, sanat ve zanaatten mutfak kültürüne kadar her alana dokunan" bu çok katmanlı kavramları yeniden inşa etmeye girişiyor. Bunun ancak Müslümanca bir dünya görüşü ve varlık tasavvuruyla, bilgi anlayışı ve estetik duyuş olabileceğini belirtiyor.

Tespitlerinin hemen tamamına katılıyorum. Okuyucumuz bu bakışı farklı bir tonda her zaman dillendirmeye çalıştığımızın tanığıdır. Şöyle bir formül var kafamda: Medeniyet ve medenilik iyidir ve dahi kaçınılmazdır; zira bir kültürün entelektüel ve maddi-teknik gelişimi, eninde sonunda, toplumsal iş bölümünün artmasına ve karmaşılaşmasına, hukuk anlayışının yerleşmesi ve incelmesine ve yaşamın estetize edilmesine doğru yönelir. Medeniyet ve medenilik iyidir, lakin "hakkat", "kalp" ve "merhamet" eksenli olmak kaydıyla... Yoksa dün tarihte bugün modernlikte görüldüğü üzere, her fırsat bulunduğu tek dişi kalmış canavara dönüşmesi an meselesidir.

Barbar, Modern, Medenî, modernliğin sıkıntılarına karşı yeni bir medeniyet inşa etmenin lazım geldiğini, insanlık adına üstlendiğimiz mücadelenin bir “medeniyet siyaseti” şeklinde yürütülmesinin şart olduğunu ortaya koyuyor. Ama bunun henüz başlangıç aşmasındayız. Yaşanan dünyaya itirazlarımız dışında, henüz tarihi mirasla övünen söylem düzeyindeyiz... Medeniyet siyasetinin bir sonraki aşamaya sıçraması, yaşayan farklı bir etik tutum, estetik ürün ve entelektüel gelişmişlik düzeyine ulaşması gerekli. Bunun için öncelikle İbrahim Kalın gibi zihni akıncılara, kütüphaneler dolusu *Barbar, Modern, Medenî* kalitesinde güncel esere ihtiyacımız var. Kalp ve merhamet gibi yaşanan dertlere deva olabilecek kavramların akademi, entelektüel zihinler ve yeni nesiller başta olmak üzere akl-ı selimi, kalb-i selimi ve zevk-i selimi fethedecek ince, titiz bir işçilikle oya gibi işlenmesi gerekiyor.

Evet, tüm bunlar için henüz çok çalışmaya ve epey zamana ihtiyaç var. Ancak iyiliği ve güzelliği davranışlarımızda görünür hale getirecek erdemleri hayata geçirmek için bir saniye bile beklemek gerekmiyor.

Nazik, Mütevazı, Kanaatkâr

Gündelik hayat sırasında, toplumsal ilişkilerimizde gördüğümüz kaba sabalıklar hepimizi canımızdan bezdiriyor, inancımız ve medeniyet mirasımız adına utanıyoruz. “Bizim inancımız, başkalarına böyle davranmayı men ediyor.” “Atalarımız, medeniyetimizin sadece güçlü koruyucusu, zırhı değil aynı zamanda nezaket timsaliydiler” diye haykırmak istiyoruz ama nafile...

“Nezaket” kelimesi de tıpkı “medeniyet” gibi Osmanlıca. Farsça “nazik” kelimesinden Arapça sarf kuralına göre türetilmiş; oysa “zarif” de “zarafet” de Arapça ve aynı şekilde dilimize geçmiş. Demek ki “zarafet” ile yetinmeyip bir de “ne-

zakat"i dilimize ilave etmiş atalarımız. Ne de güzel etmişler... Ahlâka ve edebe çok önem veren, bunları inancımızın ve toplumsal hayatın bir gereği olarak gören bir medeniyetin mirasçısı olduğumuzu bize hatırlatmak istemişler.

Gelenek ve görenek, insan ilişkilerinde nerede, nasıl davranmamız gerektiğinin çerçevesini çizer ve hayatımızda kendini göstermesi, değerlerden önce gelir. Zira bir gelenek ve görenek manzumesinin içine doğarız. Çocuk yetiştirme pratikleri sırasında gelenek ve görenek, yeni nesillere öğretilmeye çalışılır. Çocuk, aynı zamanda kişilik olgunlaşmasına yardım eden bir çevrede büyüyorsa bu kuralları, değer olarak iç-dünyasına katar yani içselleştirir. Eğer bu süreç başırlamazsa yani kurallar değer olarak içselleştirilemeden kalırsa, bir süre alışkanlıktan öyle davranılır ama her fırsatta "olmamışlık", çığlık kendini dışa vurur; samimi olmayan, "-mış gibi yapılan" her davranış sırtır, gösterişten yapıldığı belli olur.

Çocukları yetiştirmek için bir besleyici sevgi fideligi şarttır ama tek başına yetmez, yalnızca sevgi, çocukları seven ve sevilen birisi bile yapamaz. Çocuk yetiştirirken sevginin yanı sıra ustaca bir terbiye lazımdır. Terbiye, gelenek ve göreneğin öğretilmesi, içselleştirilerek değer haline dönüştürülmeye çalışılması demektir. Bu nedenle terbiyeye, "değerler eğitimi" de diyebilirsiniz. Terbiye, tıpkı dil eğitimi gibi, örnek olarak, söyleyerek, yaparak ve düzelterek verilir. Terbiyenin, değerler eğitiminin vazgeçilmez unsurlarından birisi de nezakettir.

Nezaketin de mutlaka öğretilmesi, bunun için de en başta çocuğa güzel örnek olunması gerekir. Zira nezaket, hemen hemen tüm erdemlerin dolayısıyla ahlâkın kökeninde var ama bir yandan da diğer erdemler olmadan tek başına pek bir anlam ifade etmiyor. "Hakaretimiz nezaket"ten de "dalkavukça ve kölece nezaket"ten de söz edilebiliyor. Son derece

nazik bir insan ille de iyiliksever, saygılı, mütevazı, yiğit ve adil olacak diye bir kural yok. Nezaket, Nazilerin Beethoven çalarken çocuk katletmeleri gibi zaten kötü olan bir şeyi iyice berbatlaştırabiliyor. Bu nedenle diğer erdemlerle donanmış ancak eğitimsizliği nedeniyle nispeten kaba kalmış bir insan her zaman eğitilmiş kibar ahlâksızlardan evladır. Cahil birisi, birazcık çabayla nezaket ehli haline gelebilir ama ahlâksız bir kimse kolay kolay iflah olmaz.

Bunlar elbette nezaket meselesinin teferruatı. Aslolan, nezaketin insan ilişkilerine müspet yönde katkıda bulunan ve kalpten kaynaklanan erdemli bir tutum oluşu. Ama bunun yanı sıra ve belki de daha önemlisi, bir kültürün medeniyet düzeyine yükselebilmesi için davranışların incelenmesi, zarifleşmesi gerekiyor. İbrahim Kalın, medeniyeti “âdâb-ı muâşeretten şehir hayatına, mimariden hukuka, davranış biçimlerinden müziğe, sanat ve zanaatten mutfak kültürüne kadar her alana dokunan” diye tanımlarken öylesine haklı ki... Dikkatle bakıldığında, medeniyeti oluşturan her ögenin nezaketle dokunan bir kumaş olduğu görülecektir.

Yine başa, nezaket açısından sergilediğimiz manzaralara dönelim. Biz, bir medeniyet mirasına sahip olmakla övünüyoruz ama bir yandan da çevremizin birçok kaba sabalık ve bunları, dobralık, içi dışı bir olmak gibi ifadelerle meşrulaştırmaya çalışanlarla dolu olduğunu görüyoruz. Doğrudur, altyapısını kapitalizmin oluşturduğu modernlik nezaket açısından hayli sorunlu. Günümüzde sözüm ona özgürlük adı altında başıboş bırakmayı ve rekabeti öne çıkaran bir eğitim anlayışı baskın olduğu da gerçek. Bu halimizden sadece bize zorla dayatılan modernliği mesul tutup sorumluluktan firar etmeye çalışabilirsiniz. “Kendi medeni mirasımızı unuttuk, onlarınkini de bir türlü tam olarak benimseyemiyoruz, hoyrat görüntümüz ondan” diyebilirsiniz. “Bu ortamda nezaketi değer olarak çocuklarımızın hayatlarına katabilmemiz çok

zor. Üstelik hangi zaman aralığında yapacağız terbiyeyi, nezaketin bir değer olarak çocuğumuzun iç dünyasında yer etmesini" diye sorabilirsiniz. Size hak veririm ama asla katılmam. "İslâm medeniyet dairesinde olduğunu söylüyorsan, onu layıkıyla temsil etmeye mecbursun kardeşim" demekle yetinirim.

Gelelim bir başka davranış güzelliği olan mütevazılığa, sadeliğe...

Mütevazılık, sürekli hale gelmiş bir özeleştiri kabiliyeti. İnsanın kendinden kuşku duyabilme, haddini hududunu bilip kendi sınırlarına çekilme becerisi. Bazı doğu inançlarından yayıldığı gibi kendini küçümsemek, nefsinin tümüyle yok etmek, hazzı ve mutluluğu kendine yasaklamak, hak etmeyen karşısında alçalmak değil, kesinlikle ne olduğunu ne olmadığını bilmek ve kendini öylece kabul etmek...

Alçaklık, aşağılık olmak, kendini olduğundan daha aşağıda görmektir, hak ettiği değeri kendine vermemektir. Oysa alçakgönüllülük ne olduğunu bilmek, gücünü her şey olarak görmemektir. Alçakgönüllülük kibrin küstahlığından fersah fersah uzaktır ama vicdan azabı ve utanç ile de bir alâkası yoktur. Mütevazı insan, özür dileyip, kendini suçlayıp duran insan değildir. Başkasına olmadığı gibi kendisine yönelik de yersiz bir öfkesi yoktur.

Mütevazılık, kendini, başka insanları ve hayatı sevmektir. "Her gerçek sevgide alçakgönüllülük vardır" diye boşuna de-nilmemiştir. Ama mütevazılık, en çok da hakikati kendinden daha fazla sevmektir. Hakikati idrak etmeye çalışan insanın ilk fark ettiklerinden birisi faniliği, büyük deverandaki, dünya hayatında yerinin bir noktadan bile küçük olduğudur. Kendi hakikatini bilen insan samimidir de. O yüzden mütevazı insanın en berrak görünümünden biri de içtenliğidir. Bu samimiyet noktası, mütevazılığı, bizim defalarca üzerinde kalem oynattığımız hasbîlik ve halislik diye adlandırdı-

ğımız otantik'liğe iyice yaklaştırır. Hep vurguladığımız gibi, "hasbi insan, şeylerin biçimleriyle değil, bizi kendileriyle ilgilidir. Özgür ve cesurdur ama mutlak özgürlüğün imkânsızlığının farkındadır. Özgür olduğu kadar sorumludur. İnsanları incitmemeye, birlikte, dayanışma içinde hareket etmeye gayret eder ama yeri geldiğinde müdanasız olabileceğini de gösterir. Dik başlı, kimseyle uzlaşmayan biri değildir hasbi insan. İlişkilerine de azami ölçüde özen gösterir. Kulağı iç-sesindedir, sadece halinden memnun olmayı değil halinin de kendisinden memnun olmasını ister... Yanlış anlamamak gerekir. Halislik, hasbilik, ille de mutlu mesut bir hayat demek değildir, o bir yaşama tarzıdır; hayatı acısıyla tatlısıyla, sevinçleri ve kederleriyle kabul edebilmektir."¹⁵⁴ Tüm bu söylenenler, tevazu sahibi insan için de geçerlidir.

Kuru bilgi sahibi kibirli kimseyle gerçek bilgenin ayrım noktası olan tevazu, aynı zamanda narsisizmin panzehiridir. İnsanın kendisini nasılsa öyle kabul ederek kendiyle yetinmeyi bilmesidir. Bu haliyle her mütevazı insan aynı zamanda merhamet, şefkat ve cömertlik erdemleriyle de doludur. Kişi, ne kadar merhametliyse, cömertse o kadar mütevazıdır ya da tersi...

Mütevazılığa en yakışan yaşama tarzı sadeliktir; olduğu gibi olmak, -miş gibi yapmamaktır, spontanlıktır, içinden geldiği gibi olmak, kendiliğindenliktir. Sade kişi, adeta kendini unutmuş, olabilecek en yalın ifadesine indirgenmiştir. İkiyüzlülüğün, kompleksliliğin, kendini beğenmişliğin zerresi yoktur onda. Saftır ama aptallık ve bönlük semtine uğramamıştır. Sadelik bir erdem olarak entelektüel planda da geçerlidir. Havalı, karışık ifadelerle gerçeği olduğundan daha karışıkmiş gibi göstermeye çalışmaz. Tam tersine zekânın karmaşık olanı basitçe ifade edebilmek olduğunu bilir. Sığ bir su kendini ancak bulanıklıkla saklayabilir.

¹⁵⁴ Erol Göka, *Hayatın Anlamı Var mı?*, Kapı Yayınları, 2019, s. 187-193.

Mütevazılık ve sadelik ikisi de yapmacıklığın, gösterişçiliğin tam karşıtı olmak noktasında birleşirler. Mütevazı-sa-de kişinin “gibi olmak” istediğı, bir kimse, bir şey yoktur. Kendini de hayat gibi sorgulamadan, kabul ederek yaşar. Kendini ne över ne küçümser; ne çok ciddiye alır ne trajikleştirir; kanıtlamaya, üstün çıkmaya çalışmaz, neyse odur; ne yapıyorsa onu yapmaya devam eder, yorumlanacak, üstüne düşünülecek pek bir şey yoktur. Basit, berrak, hesapsız ama sabırlı ve huzurludur. Şimdiki zaman onun ezeliyetidir. “Âlem buysa kral benim” der gibidir ama üstünlük taslamaz, kimseyi tebaası olarak görmez. Hem çocuklarla iyi geçinir hem de çocuk gibidir. Bir ruh çocukluğu vardır mütevazı-sa-de insanda tertemizlik, saflık, kirlenmemişlik manasında... İnsan mütevazılığı, sadeliğı başarabildiğı ölçüde, narsisizme karşı bir panzehir elde ettiğı gibi endişeye karşı rahatlığı, kaygıya karşı sevinci yakalamış, hayatın menfi ciddiyetini biraz hafifletebilmiş demektir.

Andre Comte Sponville, “Alçakgönüllölük erdemlerin en dinselidir” diyor¹⁵⁵ ama Yaratıcı önünde diz çökme ve secde etmenin mütevazılıkla bağını bir türlü kuramıyor. Tıpkı Irvin Yalom gibi Eski Yunan’ın ölümlölük bilinciyle idare etmeye çalışıyor. Tıpkı Yalom gibi beni çok üzüyor.¹⁵⁶

Son olarak gelelim özellikle kapitalist tüketim kültürüne karşı kalbi ve merhameti savunurken sarılmamız gereken en önemli erdem olan kanaatkârlığa...

Elbette tüketim olacak, toplumsal iş bölümü neticesi ortaya çıkan ürünlerden ihtiyacımız karşılayacağız. Elbette insan arzusu, beğenisi ve kazancı farklı olduğı sürece ürünlerde ve kalitede çeşitlilik olacak. Ama ne dersek diyelim yaşadığımız dünyadaki hırs ve tamahkârlığı, durmaksızın ar-

155 Andre Comte Sponville, *age*, s. 204.

156 Irvin Yalom’un ölüm ve ölüm bilinciyle ilgili fikirlerine itirazlarımızı görmek için bkz: Erol Göka, *Hoşçakal*, Kapı Yayınları, 2018.

tan ürün çeşitliliğini ve her seferinde bunların vazgeçilemez ihtiyaçlarımız gibi sunulmasını açıklayamayız. Besbelli ki kapitalizmin oyununa geldik. Kapitalizmin hayatlarımızı belirlediği bir dünyada çırpınıyoruz ama belli etmemek için de türlü çeşit yollar deniyoruz. İdeolojik ve siyasi fanatizmden bir şal alıyoruz mesela üstümüze...

Kapitalist şirketler başkalarının tüketimde bulunmasına yardımcı olan hayır kurumları gibi sunuluyor ama arabanızı çalan hırsızın sizi yürümek zorunda bırakarak spor yapmanızı sağladığını düşünmek gibi bir şey bu¹⁵⁷... “Evladiyelik” mal yok artık, kapitalizmin yeni üretim stratejisi, epey bir zamandır beri “kullan-at”a dönüşmüş durumda... Nereye elimizi atsak mutlaka altından uluslararası bir firma, bir marka çıkıyor.

Kapitalizm geliştikçe, meta mübadelesinin yaygınlaşacağını ve insan ilişkilerinin şekleleşeceğini, insanın emeğine yabancılaşacağını söyleyen Karl Marx’ın öngörüsü tuttu. Ama sistemin ihtiyaçlarımızı, tüketimin hayatlarımızı belirleyeceği bir dünyayı tahmin edemedi Marx. Tabii ki takipçilerinin burjuvazinin peşine takılıp devletlere karşı mücadeleye atılacağını da bilemedi. Nereden bilsin; o üstadı Hegel’e karşı, devletlerin egemen sınıfların baskı aygıtı olduğunu savunuyordu.

Basit bir seyirlik tekniğiymiş gibi karşımıza çıkan moda, meğer hayatlarımızı planlama girişimiymiş, bilemedik. Reklam, ürünümüzün tanıtımı için gerekli olan bir faaliyet sanıyorduk; meğer o tüketim dünyasına giriş biletiymiş, anlayamadık. Pazarlama, en iyi ürüne ulaşmamızı sağlayan bir bilimsel girişim diye sunuldu, aldandık. Bir aldanişımız da haber alma hürriyeti üzerine kendini yapılandıran medya alanında oldu. Medya haberleri istediği gibi sunması bir yana, tüketim toplumunun vazgeçilmez bir özelliği olan

157 Terry Eagleton, *İyimser Olmayan Umut*, Çev. E. Ayhan, Ayrıntı Yayınları, 2015, 2. Baskı, s. 39.

“gösteri”nin meydanı oldu. Moda, reklam, pazarlama ve medya sayesinde amaçlanan sadece “tüketim, daha çok tüketim” ve arkasındaki kâr hırsı ve tamahkârlıktı. Böyle olunca istediğimiz kadar kurullar, denetleme mekanizmaları kuralım, hepsi göz boyamadan ibaret kaldı. “En çok satış” hedef olunca, etik ihlaller bırakın önüne geçmeyi kaçınılmaz hale geldi.

Tüketim toplumunda aşk, hakikat, emek, fedakârlık ve mahcubiyet değil; arzu ve tatmin öne çıkıyor. Tüketim, maddiyat anlamını aşıyor. Çocuk, hatta maneviyat bile duygusal bir tüketim nesnesine dönüşüyor. Karşınızda sayısız tüketim nesnesi, arzunun tatmini amaçlarken aslında çanına ot tıkıyor...

Sadece bilinçli karar verdiğimiz ihtiyaçlarımız değil bilinçdışındaki arzu akışımız da metalaşılıyor. Neyi arzulamamız gerektiğini bile “onlar” belirliyor. Moda, reklam, pazarlama ve medya sayesinde metalar, bizatihi benlik projeleri sunuyorlar. Hayat tarzı, 1960’lardan itibaren stil sahipliğine dönüştü. Başta kadınlar, çocuklar ve gençler, hepimiz, sadece neyi nasıl giyeceğimizi değil; hayatlarımızı nasıl yaşayacağımızı, tüketim toplumunu yöneten akıllardan öğreniyoruz. Evler, sayıları giderek azalan çocukların krallığına dönüşmeye başladı. Her yerden “çocuklarınız şunu istiyor, çocuklarınız için en iyisi şu!” sesleri yükseliyor.

Günümüz toplumu artık fabrikalardan, akıl hastanelerinden, hapishaneler, hastanelerden oluşan bir disiplin toplumu değil; bunların yerini fitnes salonları, avm’ler, gökdelenler, bankalar, havaalanları, gen laboratuvarları aldı. İtaatkâr öznenin yerine performans öznesi geçti. Bencil, hiperaktif, telaşlı, sadece Tanrı’ya ve öte dünyaya değil, kendine de inancını yitirmiş, sağlığı ve bedenini ilah düzeyine getirmiş insanlar... Tüm bunların sonucunda performans ve yorgunluk toplumunun ortaya çıkması.¹⁵⁸

158 Ayrıntısı için bkz: Byung-Chul Han, Yorgunluk Toplumu, Çev. S. Karlıtekin, Açılım Kitap, 2015.

Tüketim çılgınlığı, maneviyatımız etkiliyor en çok. Hırpaladığı, yıktığı erdemler kanaatkârlık, mütevazılık, sadelik, cömertlik ve en nihayetinde adalet... Evet, cömertlik yazdım, yanlış okumadınız. Zira cömertlik, asla israf demek değildir. "Adi, alçak, soysuz" anlamındaki Farsça "cimrî" kelimesinden Türkçeleştirilen "cimrilik", "pintilik, hasislik" mânasına gelir. İslâm ahlâk literatüründe aynı kavramlar "şuh" (mal mülk edinme hırsıyla istifleme ve kimseye yardım etme) ve "buhl" (bencilliğin etkisiyle iyilik ve cömertlik yapmaktan kaçınma) kelimeleriyle ifade edilir.¹⁵⁹ Cömert kişi, bu ihtiraslarını aşabilmiş, varlığını başkalarıyla paylaşabilen kişidir. Sadelik ise günümüz dünyasının kral kişilik kalıpları narsisizmin ve kibrin karşıtı. Haset, hırs, açgözlülük, tamahkârlık erdemlerin yerine iç-dünyamızı doldurunca, her şeye hakkı olduğuna inanan insanlar sahne alıyor. Açgözlü, minnet duymayı bilmez, hep aç ve alacaklı, "dünyanın arzuları deniz suyu içmek gibidir içtikçe daha çok susarsınız" sözünün manasını bilmeyen insanlar... Onlara çocukluğumdaki "Kanaat Bakkaliyesi"ni anlatsam, neredeyse bin yılda çerçiden bakkaliyeye gelinmiş iken, son 50 yılda oradan süpermarkete ve avm'lere, dünya pazarına ulaşıldığından bahsetsem, işe yarar mı? Kalpten ve merhametten koptuğunuzda, anlamdan da koparsınız, zaman hissini de zamanın kokusunu¹⁶⁰ da yitirirsiniz.

159 Ayrıntısı için bkz: Mustafa Çağrırcı. *İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamsansiklopedisi.org.tr/cimrilik>.

160 Byung-Chul Han, *Zamanın Kokusu*, Çev. Ş. Öztürk, Metis Yayınları, 2018.

KAYNAKÇA

- Akpınar, A., "Kur'ân'a göre Müslüman'ın Gönül Dünyası: Kalbin Eylemleri ve Sorumluluğu", *Tasavvuf* (İlmi Akademik Araştırma Dergisi), sayı: 15, 2005.
- Ali, S., *Kürk Mantolu Madonna*, Yapı Kredi Yayınları, 103. Baskı, 2019.
- Alpman, N., "Livaneli'nin 'Huzursuzluk' çağrısı: Merhamet zulmün parçasıdır!". 30 Ocak 2017, *Birgün*.
- Apel K-O., "Bugün evrensel bir etiğe ihtiyaç duyuyor muyuz? Yoksa bu (etik) yalnızca Avrupa merkezli bir güç ideolojisi mi?", Çev. T. Ketenci, *Kaygı* dergisi, 2003, 2: 36-44.
- Aydemir, Ş., *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, 44. Baskı, 2020.
- Aydın, M., *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- Babaoğlu, H., "Hayat gelip geçerken: Aç camı, dinle!", 8 Aralık 2018, *Sabah*.
- Başer S., *Toplumsal Aklı Anlamak*, Ataç Yayınları, 2005.
- *Selam Söyle*, Post Yayınevi, 2017.
- Başer, S., "Kendimize Neden Yabancılaştık?". <https://der-gah.com/kendimize-neden-yabancilastik/>
- Baudrillard, J., *Tüketim Toplumu*, Çev. H. Deliceçaylı, F. Keskin. Ayrıntı Yayınları, 2016.
- Bediüzzaman Said Nursi, *İşârâtü'l-İ'câz*, Zehra Yayıncılık, 2013.

- Berdyaev, NA., *Dostoyevski*, Adam Yayınları, 1984.
- Beşer, F., "Ahlâksız Adam". *Yeni Şafak*, Ekim 2015.
- "Kalbini yardım da baktın mı?", 4 Şubat 2018, Pazar, *Yeni Şafak*.
- Chomsky, N. Piaget, J. Piattelli-Palmarini, M. (Editor), *Language and Learning: The Debate Between Jean Piaget and Noam Chomsky*, Routledge and Kegan Paul, 1980.
- Comte-Sponville, A., *Büyük Erdemler Risalesi*, Çev. I. Ergüden, İletişim Yayınları, 2019.
- İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çalık, F., "Bir Semantik Analiz Denemesi: Kur'ân'da 'Kalp' Kavramı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, 2011.
- Çelik İ., "İslâm'da İnanç Hürriyeti, Beşeri İrade ve Kalbin Mühürlenmesi", *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3:3:3:1-11. 1991.
- Damasio, A., *Descartes'in Yanılgısı*, Çev. B. Atlamaz, Varlık Yayınları, 2006.
- Debord, G., *Gösteri Toplumu*, Çev. A. Emekçi, O. Taşkent. Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Derin, İ., *Hız Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, 2011.
- Doğan, T., Merhamet Psikolojisi, <http://www.tayfundogan.net/2018/06/24/merhamet-psikolojisi/>
- Driscoll, C., "Sosyobiyoloji: Sosyal Davranışların Evrimci Açıklaması", <https://evrimagaci.org/sosyobiyoloji-sosyal-davranislarin-evrimci-aciklamasi-9009>
- Duran, H., *Besmele Tefsiri, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Eagleton, T., *İyimser Olmayan Umut*, Çev. E. Ayhan. Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, 2015.
- Ekin, Y. "Siyak Kavramının Semantik Analizi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 15, sayı 1, 2013.

- Elias, N., *Uygarlık Süreci: Sosyo-oluşumsal, Psiko-oluşumsal İncelemeler*, Cilt. I, Çev. E. Ateşman, İletişim Yayınevi, 2004.
- Featherstone, M., *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. Çev. M. Küçük, 2005.
- Fletcher, J., *Situation Ethics The new Morality*, Westminster John Knox Press, 1997.
- Fukuyama, F., *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, Çev. A. Buğdaycı, İş Bankası Yayınları, 2005.
- Gazzâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, Çev. M. A. Müftüoğlu. Çelik Yayınevi, (4/289)
- *El-Munkızu Min-Ad-Dalal (Dalaletten Hidayete)*, Çev. H. Güngör. MEB, 1989.
- Göka, E., *Aşk Her Şeyi Affederse: Teknomedyatik Dünyada Aşk ve Ahlâk*, Timaş Yayınları, 2015, 2. Baskı.
- “Ruh” (zihin)- “beden” (beyin) problemi. *Dini Düşüncede Gelenek, Dönüşüm ve Gelecek* içinde, s. 207-225, Ş. A. Düzgün, T. Günal (editör), Endülüs Yayınları, 2017.
- *İnternet ve Psikolojimiz: Teknomedyatik Dünyada insan*, Kapı Yayınları, 2018.
- *Hoşçakal*, Kapı Yayınları, 2018.
- *İnsan Kısım Kısım: Toplulukların Anlaşılmasında Psikolojik Bilimler*, Vadi Yayınları, 2019, 3. Baskı.
- *Yalnızlık ve Umut: Günümüzde Varoluşsal Çaresizlikler ve Çıkış*, Kapı Yayınları, 2020.
- *Hayatın Anlamı Var mı?*, Kapı Yayınları, 2019.
- “Adalet mi yardımseverlik mi?”, *Birikim*, 125/126.
- “Vefa. Dostun sinesindeki yuvamız”, *Muhit*, 4, Nisan 2020.
- “Minneti Anlamak İçin Hasedi Bilmek Şart”, <http://www.erolgoka.net/minneti-anlamak-icin-hasedi-bilmek-sart/>
- “Duygu ve mantık birbirine zıt mıdır?”, <http://www.erolgoka.net/duygu-ve-mantik-birbirine-zit-midir/>

- “Müslüman toplum tamamen sekülerleşir mi?”, <http://www.erolgoka.net/musluman-toplum-tamamen-sekulerlesir-mi/>
- “Kahraman”, <http://www.erolgoka.net/kahraman/>
- “Benim Levinas’ım”, <http://www.erolgoka.net/benim-levinasim/>
- “Cevdet Said’in Hümanizmi Aşırı mı?”, <http://www.erolgoka.net/cevdet-saidin-humanizmi-asiri-mi/>
- “Kimlikler Arasında Kaybolan Birey”, <http://www.erolgoka.net/kimlikler-arasinda-kaybolan-birey/>
- Göka, E., Beyazyüz, M., *Gerçek İnsanın Yüzünde Yazar Mı?*, Timaş Yayınları, 2015.
- Geçimsizler: Kişilikleri Tanıma ve Geçinmeyi Kolaylaştırma Kitabı*, Kapı Yayınları, 2019.
- Göka, E., Göka, S., *Kadınlar, Erkekler, Aşıklar*, Timaş Yayınları, 2015, 2. Baskı.
- Güngör, F., *Muttaki Mütefekkir: Cevdet Said*, Çıra Yayınları, 2019.
- “Cevdet Said’in fikirlerinden istifade edebilmek”, 18 Mart 2016, *Diriliş Postası*.
- Gür, S., “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü”, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 12, 2018.
- Gürsel, D., *Gelenekselci Çevrecilikten Gelenekselci Liberalizme*, Vadi Yayınları, 1995.
- Han, BC, *Zamanın Kokusu*, Çev. Ş. Öztürk, Metis Yayınları, 2018.
- *Yorgunluk Toplumu*, Çev. S. Karlitekin, Açılım Kitap, 2015.
- Kalın, İ., *Perde ve Mana: Akıl Üzerine bir Tahlil*, İnsan Yayınları, 2020.
- Kalkan, A., *Sanat Bilinci*, Düşün Yayıncılık, 2012.
- Karakoç, S., *Çağ ve İlham II*, Diriliş Yayınları, 1979.
- Karaman, H., “Esed”i af mı edelim?”, 30 Ara 2012, *Yeni Şafak*.

- Kant, I., *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev. F. Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1999.
- Keskin, G., "Baumgarten'dan Kant'a Estetikteki Dönüşüm", *Estetik Üzerine Yazılar* içinde, Editor. G. Keskin, Alfa Yayınları, 2019.
- Kilinçli, S., "Kur'ân'daki 'Kalbinde Hastalık Olanlar' İfadesinin Muhatapları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 2014.
- Koytak, C., *Cazın Irmakları*, Timaş Yayınları, 2012.
- "Şair olarak biz onun halifesiyiz, yani kalfası..." *Umran*, sayı: 253, Eylül 2015.
- Küçük, R., "İslâm Kültüründe Sevgi İçin Kullanılan Kavramlar", *İslâm Ahlâkı ve Sevgi* içinde, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 73-90, 2007.
- Livaneli, Z., *Huzursuzluk*, Doğan Kitap, 2017.
- Lokhorst, G., "Descartes and the Pineal Gland", Editör: Zalta E, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Kış, 2018.
- May, R., *Psikoterapist ve Mitlere Yolculuk*, Çev. K. Işık, Okuyan Us Yayınları, 2016.
- Mevlana Cemaleddin Rumi, *Mesnevî*, Çev. V. Çelebi İzbudak, Der. A. Gölpınarlı, Doğan Kitap, 2012, 5. Baskı.
- Özakupınar, Y., *İnsan İnanan Bir Varlık*, Ötüken Neşriyat, 2014.
- Öztürk, M., "Bir insan ömrünü neye vermeli?". 9 Mayıs 2020, *Karar*.
- Öztürk Y., Kalbin Mühürlenmesinde İnsan İradesinin Rolü, Harran Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., no. 5.
- Pişgin, Y., "Kuran'da Kalbin Akledişi". *Kelam Araştırmaları*, 11: 2, 2013.
- Riceoeur, P., *Sevgi ve Adalet*, Çev. A. U. Kılıç, Sel Yayıncılık, 2019.
- Rorty, R., *Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma*, Çev. A. Türker, M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, 1995.

- Said, C., "Onlar sizi sevmediği halde siz onları seviyorsunuz", Çev. F. Güngör, 11 Mayıs 2017, *Diriliş Postası*.
- "Bâtılın hayat hakkı", Çev. F. Güngör, 6 Mayıs 2018, *Diriliş Postası*.
- "Suça iyilikle karşılık vermek", Çev. F. Güngör, 24 Mayıs 2019, *Diriliş Postası*.
- Sayar, K. *Merhamet: Kalbe Dönüş İçin Son Çağrı*. Kapı Yayınları, 5. Baskı, 2020.
- Sayar, K., Manisalıgil, A., *Merhamet Devrimi*, Timaş Yayınları, 2015.
- Seligman, M. Csikszentmihalyi, M. "Positive Psychology: An Introduction". *American Psychologist*, Ocak 2000.
- Tan, N., "İslâm Düşüncesinde Akıl-Kalp İkilemi Üzerine", *İslâm ve Yorum*, III. cilt, Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Pişgin Y., *Kuran'da Kalbin Akledişi*, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/179885>
- Tanpınar, A.H., *Huzur*, Dergâh Yayınları, 21. Baskı, 2013.
- Tarakçı, M., "Hristiyanlıkta Logos Doktrini", *Milel ve Nihal*, 8 (1), 2011.
- Taylor, C., *The moral topography of the self*. *Rutgers symposia on applied psychology, Vol. 2. Hermeneutics and psychological theory: Interpretive perspectives on personality, psychotherapy, and psychopathology*, S. B. Messer, L. A. Sass, & R. L. Woolfolk (Eds.), Rutgers University Press.
- Tezcan, T., "Besmele Şerhi ve Risâletü'n-Nûriyye'de Dâvûd Karsî'nin Tefsir Yöntemi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4, 2016.
- Timur, T., *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi*, Yordam Kitap, 2014.
- Tolstoy, L., *İnsan Ne ile Yaşar?*, Çev. T. Yörük, Mitra Yayınları, 2013.

- Topbaş, O.N., *Faziletler Medeniyeti-2*, Erkam Yayınları, 2007.
- Turgut, A., *Akıl, Aşk ve Ötesi*, Kapı Yayınları, 2018.
- Tüzer, A., "Tanrıyı Oynamak: Kant Etiğinin Kritiğı". *Beytul-hikme An International Journal of Philosophy*, Cilt: 5, No: 2, Aralık 2015.
- Ünaltay, A., *Ötanazi: Ahlâk ve Sevgi Üzerine*, Post Yayınları, İstanbul, 2020.
- Walzer, M., "Interpretation and Social Criticism (The Tanner Lectures on Human Values)", Harvard University Press, 1987.
- *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*, University of Notre Dame Press, 1994.
- Weber, M., *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. M. Köktürk. Bilgesu Yayıncılık, 2011.
- Yılmaz, H. K., "Kalpteki Maraz". *Altınoluk*, sayı: 181, 2001.
- Yoltaş, N., "Kalbi Akıl vs İstidlali Akıl:Akla İlişkin Gelenekselci Bakış Üzerine Düşünceler", <https://www.sabahulkesi.com/2018/05/17/kalbi-akil-vs-istidlali-akil-akla-iliskin-gelenekselci-bakis-acisi-uezeri-ne-duesuencler/>

Kalpten!

Varoluşsal merkezimiz kalp üzerine, psikoloji ilminin
pençeresinden yazıldı.

Ancak sadece bir psikoloji kitabı değil...

**İnsan varoluşunu anlamaya bütün derinliği ile
kavramaya çalışıyor.**

**İnsan psikolojisi ve akademik bir disiplin olarak psikolojik
bilimlere sesleniyor...**

Düşünce, duygu ve algılamalarımıza “kalp” eşlik ettiğinde,
onlar kalbin süzgecinden geçtiklerinde, daha “ahlâkî”,
dolayısıyla daha “insanî” olacaklarını dile getiriyor...

Kalpten, bir ahlâk felsefesi ve ahlâk psikolojisi
kitabı değil, ama onların yanında yöresinde
dolanmaktan hiç vazgeçmiyor.

Kalpten bir ilahiyat kitabı, bir din psikolojisi kitabı
da değil, ama onlardan büsbütün ayrı da kalamıyor.

Kalpten!

Erol Göka'nın kalpten, kalp için ve kalple
yazdığı bir kitap...

